

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-
ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОТЬОМКІНА НАНУЛІ ЗУРАБІВНА

УДК 373.5.013.42-053.67:077-042.72](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Спеціальність 231 Соціальна робота

Галузь знань – Соціальна робота

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії із соціальної роботи
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. З. Потьомкіна

Науковий керівник – Рижанова Алла Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Потьомкіна Н. З. Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота. – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харків, 2023.

Дисертаційна праця присвячена вирішенню проблеми Інтернет-залежності старшокласників та теоретичному обґрунтуванню її соціально-педагогічної профілактики. Актуальність теми дослідження зумовлена становленням інформаційної цивілізації, в якій глобалізація та діджиталізація культури людства надали безмежні можливості та створили унікальні умови для проникнення людини в кіберреальність за допомогою різноманітних Інтернет-технологій. Подібні соціокультурні обставини зумовили виникнення кіберсоціалізації (загалом, соціалізація у віртуальному просторі), стихійна складова якої домінує в процесі соціального розвитку нової генерації (представники „кіберпокоління”), які мають реалізувати глобально-віртуальну культуру майбутнього, не втрачаючи при цьому власної людяності та соціальності реального світу.

З'ясовано, що віртуальним соціальним мережам, доступ до яких надає Інтернет, притаманні якісні, сприятливі для соціального розвитку, властивості (доступність, мобільність, інтерактивність комунікації без часово-просторових обмежень тощо), які забезпечують сучасних старшокласників не тільки позитивним потенціалом для реалізації в кіберпросторі власних вікових соціальних потреб та потягів (створення кіберспільнот за інтересами, оперативний обмін медіаконтентом з великою кількістю людей, зменшення соціального аскетизму тощо), а й прихованими загрозами для їх соціальності (звуження кола інтересів, заміщення реального світу віртуальним, „безцензурна” трансляція подій власного життя, викривлена репрезентація реального соціального „Я” багатоманітними віртуальними ролями, розвиток різних видів Інтернет-залежності), що у свою чергу підкреслює актуальність та необхідність інноваційного вдосконалення соціально-виховного впливу на них.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше обґрунтовано та визначено поняття „системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж” як ієрархічної цілісності взаємопов’язаних компонентів (суб’єкт-об’єктного, концептуально-цільового, середовищного, змістовно-технологічного, результативного) соціально-педагогічної діяльності та співзалежних етапів її реалізації (педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) для усунення або зменшення показників надмірного прагнення шкільної юні до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах за критеріями: когнітивний (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у віртуальних соціальних мережах „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”), мотиваційно-ціннісний (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності в соціальних мережах), емоційно-вольовий (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у віртуальних мережах; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з них), поведінковий (більшість вільного часу проводиться у віртуальних мережах; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі). Також: удосконалено зміст понять „Інтернет-залежність школярів”, „віртуальна соціальна мережа” (VCM), „залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж”; через призму соціально-виховної парадигми систематизовано й узагальнено найефективніші напрями профілактики залежності юні від VCM у світі; розширено теоретичні уявлення про критерії та показники схильності старшокласників до залежності від VCM; розроблено відповідну програму соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО; подальшого розвитку набули методи, засоби і форми соціально-педагогічної профілактики Інтернет-залежності школярів у ЗЗСО.

Так, у **Вступі** дисертації обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; сформульовано наукову новизну та практичне значення роботи; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів соціально-педагогічного експериментального дослідження та список публікацій здобувача, які висвітлюють ключові наукові положення праці.

У **першому розділі** розкрито стан розробленості соціальної проблеми Інтернет-залежності юного покоління та її актуальність у сучасних соціокультурних умовах становлення інформаційного суспільства. Проведено міждисциплінарний аналіз понять „залежність” та „адикція”, на підставі етимологічного значення яких зроблено їх теоретичне і прикладне ототожнення в контексті цієї науково-дослідної праці. Розглянуті сутність, основні види та прояви Інтернет-залежності в школярів дозволили зафіксувати належність даного стану до поведінкової залежності, опосередкованої технічними засобами. Порівняльний аналіз на міжгалузевому методологічному рівні дефініції „профілактика” уможливив відокремлення сутнісного значення терміна, через що були визначені теоретичні тези стосовно доцільності використання поняття „схильності до залежності”, як особливого стану, що піддається профілактичним інтервенціям. Проаналізовано та систематизовано найзначущі особливості психічного та соціального розвитку учнів старшої школи (складання „Я-концепції”, гостра потреба в самоактуалізації та соціальній самореалізації тощо), специфіка прояву яких в умовах інформаційної доби полягає в заангажованості останніх віртуальною реальністю через інформаційно-комунікаційні технології із доступом до Інтернету (різні персональні гаджети), що органічно вплетені в їх життя з народження.

Аналітично доведено, що відсутність у старшокласників досвіду ефективного самопроявлення в реальному соціальному середовищі, поширене невдоволення власним „Я-реальним”, залежність від поглядів та думок однолітків, страх втрати соціального статусу в групі тощо призводять не тільки до маскуванню ними своєї ідентичності під бажаним віртуальним „Я”, а й до відмови від реального соціального життя на користь комунікації у віртуальних соціальних мережах аж до формування залежності від цих мереж, що заважає не лише становленню їх регіональної та глобальної соціальності, але й призводить до деформації (іноді до втрати) традиційних її різновидів (сімейної, етнічної, громадянської та ін.).

Підкреслено роль закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) як єдиного формалізованого інституту, у функціональних обов'язках якого є і соціальне виховання юного покоління, що відбувається на внутрішньошкільному (соціальний педагог, психолог, керівники старших класів, учителі-предметники, бібліотекар, медичний працівник, представники шкільного самоврядування та ін.) і зовнішньошкільному (сім'я, інспектори районних служб у справах дітей, працівники ювенальної превенції, члени громадських спільнот і волонтерських організацій та ін.) однаково реальному та віртуальному середовищах, в процесі створення та функціонування освітньо-виховного простору школи загалом.

На підставі узагальнених теоретичних положень виявлено винятковість та необхідність застосування соціально-педагогічного підходу (через можливість одночасного впливу на особистість, педагогізацію її соціального оточення та їх суб'єкт-суб'єктний зв'язок) та соціально-педагогічної профілактики (як пріоритетного напрямку соціально-педагогічної діяльності в ЗЗСО, який дозволяє організувати та скоординувати сили різних видів профілактики) щодо вирішення окресленої проблеми. Методологічним фундаментом для визначення базового поняття дослідження „схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж” стали: сутність схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж та її кореляція з узагальненими психосоціальними віковими особливостями учнів старшої школи інформаційної доби, які було згруповано у відповідні показники за чотирма базовими критеріями (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, поведінковий) згідно з рівнями, що характеризують характер та глибину прояву схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

У **другому розділі** праці обґрунтовано, експериментально перевірено та доведено ефективність „системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”, методологічними основами розробки якої стали: узагальнення теоретико-концептуальних положень дослідників соціальної сфери щодо сутності систем соціально-педагогічної профілактики; традиційні для системи соціально-педагогічної діяльності взаємозалежні компоненти, а саме: суб'єкт-об'єктний (провідний та потенційні суб'єкти, а також об'єкти профілактики з різними рівнями

схильності), концептуально-цільовий (мета; функції; міжнародні та державні нормативно-правові акти щодо забезпечення прав старшокласників та розвитку інформаційного суспільства в Україні; принципи профілактичної діяльності), середовищний (внутрішнє та зовнішнє реальне і віртуальне соціальні середовища ЗЗСО), змістовно-технологічний (зміст; етапи; завдання; методи, форми й засоби діяльності) та результативний (очікуваний результат відповідно до критеріїв, показників і рівнів оцінювання ефективності системи).

Систему впроваджено через відповідну програму, як алгоритм реалізації діяльності, що передбачала етапи, які змістовно були наповнені модифікованими традиційними й інноваційними інтерактивно-віртуальними формами виховного впливу: 1) *педагогізація зовнішнього і внутрішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ* (цикл коротких зустрічей та онлайн-брифінгів з агентами зовнішнього реального й віртуального середовищ; круглий стіл „Реальне життя чи віртуальна дійсність”; відкриті дебати „Кіберпростір та наслідки стихійного занурення в нього”; семінар-практикум „Школа як медіатор до безпечного кіберпростору”; всеобуч „Як знайти вихід із Павутиння”; відеолекторій „По той бік екрана, по той бік кордону” та ін.). Результатом реалізації етапу стало створення налагодження координації діяльності: мультидисциплінарної команди та її методичного забезпечення щодо організації СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ; безпечної віртуальної платформи соціально-педагогічного спрямування для старшокласників ЗЗСО та їх оточення; 2) *стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ* (супервізія дистанційного навчання шкільної юні на освітніх порталах за відповідними онлайн-курсами; цикл тематичних челенджів в Інстаграм „Перше кохання”, „Один день у моїй родині”, „15 сторінок щодня”; методичне засідання-практикум з учителями „Інтерактивне навчання як складова системи профілактики”; правовий освітній марафон „Права юнаків та дівчат у реальному та віртуальному світі” та ін.). Ефективність цього етапу була зафіксована як у кількісних, так і в якісних показниках зниження рівня схильності старшокласників (сформовані адекватні знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах та наслідків репрезентації у

ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального” для розвитку „Я-соціального”; закріплено позитивне ставлення до „Я-реального” та вмотивованість на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і віртуальному соціальних середовищах); 3) соціальне загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі (відеофестиваль „Реальне і віртуальне: невидимі зв’язки”; конкурс селфі „Фронтальний погляд на шкільне життя”; цикли тренінгів; маніфест віртуальної комунікації „Кіберетикет школи в дії” та ін.), як прояву свідомої соціальної активності старшокласників з низьким рівнем схильності щодо пропаганди цінності самореалізації в реальному соціальному середовищі, що супроводжується компетентним володінням новітніми засобами комунікації без утрати усвідомлення цінності реального життя. Загальним результатом ефективності реалізації системи стало зниження рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ через досягнення гармонійного стану їх „Я-соціального”, самопрезентація „Я-реального” та „Я-віртуального” яких збігаються як у реалі, так і у віртуалі.

Засвідчено результативність упровадження системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, що підтверджено позитивною динамікою змін у рівнях схильності в експериментальній групі $\Delta = 24,0\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 7,1\%$ та високим рівнем $\Delta = 16,9\%$).

Здійснений кількісно-якісний аналіз отриманих результатів дає підстави стверджувати про ефективність розробленої системи та підтверджує можливість її подальшої реалізації через поширення ЗЗСО інших районів міста й апробацію серед школярів основної та початкової школи в межах урочної та позаурочної діяльності у внутрішньо- та зовнішньшкільному середовищах (реальному та віртуальному).

Ключові слова: система соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж; схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж; інформаційне суспільство; „Я-реальне”; „Я-віртуальне”; кіберсоціальність; Інтернет-залежність.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. **Потьомкіна Н. З.** Інтернет-залежність у юнацтва як об'єкт соціально-педагогічної профілактики // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка : зб. наук. пр. Старобільськ, 2019. № 1. С. 64–74. (*Index Copernicus*).
2. **Потьомкіна Н. З.** Кіберсоціалізація юні: соціально-педагогічний підхід // *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6, No 3. С. 269–284. (*Index Copernicus*).
3. **Потьомкіна Н. З.** Профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж: зарубіжний досвід // *Danish Scientific Journal*. 2020. Vol. 2, No 32. С. 57–64.
4. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж засобами кінопродукції // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 1. С. 82–94. (*Index Copernicus*).
5. **Потьомкіна Н. З.** Залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж: поняття та показники // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 2. С. 130–136. (*Index Copernicus*).
6. **Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З.** Зарубіжний досвід профілактики Інтернет-залежності молоді // *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. Випуск 194*. 2021. С. 51-56. (*Index Copernicus*).
7. **Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z., Polyanichko A. O.** High School Students' Dependence on Virtual Social Networks: Approaches to Socio-Pedagogical Prevention in Ukraine // *Journal of Educational and Social Research*. 2021. Vol. 11, No. 4. P. 148–160. (*Scopus*).
8. **Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З.** Тенденції соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в нових соціокультурних умовах // *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. Вип. 196*. С. 53–59. (*Index Copernicus*).

9. **Ryzhanova A.O., Maksymovska N.O., Bilyk O.M., Honcharenko O.V., Ionova I.M.** Development of Social Creativity of Future Culture Managers // Journal of Educational and Social Research. 2022. Vol. 12, No. 6. P. 63–80. (*Scopus*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика залежності учнів старшої школи від віртуальної спільноти: постановка проблеми // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2018 р.) / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. С. 130–132.

2. **Потьомкіна Н. З.** Інтернет-залежність школярів: проблеми профілактики // Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю ХДАК, 7 лют. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 90–92.

3. **Потьомкіна Н. З.** Instagram – віртуальний засіб соціалізації юнацтва // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 50–52.

4. **Потьомкіна Н. З.** Реальне соціальне спілкування старшокласників в епоху інформаційного суспільства // Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24–25 трав. 2019 р.) / Ін-т інновац. освіти, Наук.-навч. центр приклад. інформатики НАН України. Одеса, 2019. С. 256–258.

5. **Потьомкіна Н. З.** Профілактика Інтернет-залежності юні засобами соціально-педагогічної анімації // Perspectives of world science and education : Abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf. CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2019. С. 64–68.

6. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика кібер-залежності старшокласників засобами кінопродукції // Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 листоп. 2019 р.). С. 117–121.

7. **Потьомкіна Н. З.** Роль батьків у процесі кіберсоціалізації юні // Eurasian scientific congress : abstr. of III intern. sci. and practical conf., Barcelona, Spain, 22–24 March 2020. Barcelona, 2020. С. 275–279.

8. **Потьомкіна Н.** Соціально-виховний вплив соціальних мереж на юнь // Problems and Innovations in Science : Abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf., Littera Verlag. Munich, Germany. 2020. С. 165–168.

9. **Потьомкіна Н. З.** Веб-квест як ефективний засіб підвищення рівня соціальності („Я-віртуального”) старшокласників // Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства : матеріали II Міжнар. наук. студент. конф. (м. Кам’янець-Подільський, 12–13 листоп. 2020 р.). Кам’янець-Подільський, 2020. С. 286–290.

10. **Потьомкіна Н. З.** Віртуальні соціальні мережі як ефективний засіб соціального виховання старшокласників нової доби // Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки : зб. наук. матеріалів 62 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 1 берез. 2021 р. Чернігів, 2021. С. 114–119.

11. **Потьомкіна Н. З.** Кібербезпечна поведінка як результат профілактики деформації „Я-віртуального” старшокласників // Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (22 квіт. 2021 р., м. Черкаси). Черкаси, 2021. С. 209–213.

12. **Потьомкіна Н. З.** „Я-реальне” та „Я-віртуальне” як складові „Я-соціального” представників кіберпокоління // Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали міжвуз. студент. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 трав. 2021 р.). Харків, 2021. С. 10–12.

13. **Потьомкіна Н. З.** Мультидисциплінарна команда з соціально-педагогічної профілактики Інтернет-залежності старшокласників // III Всеукраїнська науково-практична конференція „Соціальна підтримка сім’ї та дитини у соціокультурному просторі громади” (м. Суми, 01–02 черв. 2021 р.). Суми, 2021. С. 176-179.

14. **Потьомкіна Н. З.** Просвіта як елемент профілактики інформаційно-знанієвого вакууму схильних до Інтернет-залежності старшокласників // World science: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. С. 433-437.

15. **Потьомкіна Н. З.** Роль соціального педагога у профілактиці схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 225-228.

16. **Потьомкіна Н. З.** Тренінг як засіб соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // XVIII International Scientific and Practical Conference «Priority directions of scientific research: analysis, governance, prospects» (Stockholm, 24 September 2022). Стокгольм, 2022. С. 29-32.

SUMMARY

Potomkina N.Z. Socio-pedagogical prevention of high school students' Internet-addiction. – Qualifying scientific research should be treated as a manuscript.

The thesis for obtaining a Doctor of Philosophy degree (Ph.D.) in speciality 231 – Social work. – Municipal Establishment Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, 2023.

The dissertation is devoted to solving the problem of Internet addiction of high school students and the theoretical justification of its socio-pedagogical prevention. The urgency of the research topic is due to the formation of information civilization, in which the globalization and digitalization of human culture have provided endless opportunities and created unique conditions for human penetration into cyber reality through a variety of Internet technologies. Such socio-cultural circumstances have led to the emergence of cybersocialization (in general, socialization in cyberspace), a natural component of which dominates the social development of the new generation (representatives of cybergeneration), which must implement global virtual culture of the future, but without losing their humanity and the sociality of the real world.

It was found that virtual social networks, access to which is provided by the Internet, have high-quality, socially favorable properties (accessibility, mobility, interactivity of communication without time and space constraints, etc.), which provide modern high school students not only positive potential for realization in cyberspace of

their own age-old social needs and inclinations (creation of cyber communities by interests, operative exchange of media content with a large number of people, reduction of social asceticism, etc.), but also hidden threats to their sociality (narrowing of interests translation of events of one's own life, distorted representation of the real social „I” by various virtual roles, development of various types of Internet addiction), which, in turn, emphasizes the relevance and need for innovative improvement of social and educational impact on them.

The scientific novelty of the study is that for the first time substantiated and defined the concept of „system of socio-pedagogical prevention in general secondary education institution (GSEI) on the propensity of high school students to depend on virtual social networks” as a hierarchical integrity of interconnected components (subject-object, conceptual-target, environmental, content-technological, effective) and interdependent content stages of social and educational impact, aimed at preventing excessive desire of schoolchildren to immerse themselves in social cyberstructures through the organization and coordination of internal and external (real and virtual)) school environments for educational prevention of information and knowledge vacuum regarding the threats of cyber relationships, prevention of involvement in virtual communication by strengthening the real meaning of life orientations to construct „I-virtual”, similar to „I-real”, promoting self-prevention to increase motivation for productive activity and self-realization in real and virtual social environments in order to show a positive „I-real” and „I-virtual” and maintain a harmonious „I-social” with its further social hardening. Also the content of the concepts „Internet addiction of schoolchildren”, „virtual social network”, „dependence of high school students on virtual social networks” has been improved; through the prism of the social-educational paradigm the most effective directions of prevention of dependence of youth on virtual social networks in the world are systematized and generalized; the theoretical ideas about criteria and indicators of tendency of senior pupils to dependence on virtual social networks are expanded; the corresponding program of social and pedagogical prevention in GSEI is developed; methods, means and forms of social and pedagogical prevention in GSEI of Internet dependence of schoolers have got the further development.

Thus, in the Introduction of the dissertation the choice of the topic, its relevance is substantiated, the object, subject, purpose, tasks, research methods are determined; formulated scientific novelty and practical significance of the work; information on the implementation and testing of the results of socio-pedagogical experimental research and a list of publications of the applicant, which highlight the key scientific provisions of the work.

The first section reveals the condition of development of the social problem of Internet addiction of the young generation and its relevance in modern socio-cultural conditions of the information society. An interdisciplinary analysis of the concepts of „dependence” and „addiction”, based on the etymological meaning of which made their theoretical and applied identification in the context of this research work. The considered essence, main types and manifestations of Internet addiction in schoolchildren allowed to fix the belonging of this state to a certain type of technological dependencies. Comparative analysis at the intersectoral methodological level of the definition of „prevention”, allowed the separation the essential meaning of the term, which led to the definition of theoretical theses on the feasibility of using the concept of „addiction” as a special condition that is subject to preventive interventions. The most significant features of mental and social development of high school students are analyzed and systematized (compiling „I-concept”, acute need for self-actualization and social self-realization, etc.), the specifics of which in the information age with access to the Internet (various personal gadgets) that are organically woven into their lives from birth.

It is analytically proved that the lack of high school students experience of effective self-expression in a real social environment, widespread dissatisfaction with their own „I-real”, dependence on the views and opinions of peers, fear of losing social status in the group, etc. – lead not only to disguise their identity virtual „I”, but also to abandon real social life in favor of communication in virtual social networks until the formation of dependence on these networks, which not only hinders the formation of their regional and global sociality, but also leads to deformation (sometimes loss) its traditional varieties (family, ethnic, civil, etc.).

The role of GSEI as the only formalized institution, which functional responsibilities include social education of the younger generation, which takes place in-school (sociologist, psychologist, high school teachers, subject teachers, librarian, health worker, school government, etc.) and out-of-school (family, inspectors of district services for children, juvenile prevention workers, members of public communities and volunteer organizations, etc.) equally in real and virtual environment, in the process of creating and operating cultural and educational space of the school as a whole.

On the basis of generalized theoretical provisions revealed the uniqueness and necessity of socio-pedagogical approach (due to the possibility of simultaneous influence on the individual, pedagogization of its social environment and their subject-subject relationship) and socio-pedagogical prevention (as a priority area of socio-pedagogical activity in GSEI, which allows to organize and coordinate the forces of different types of prevention), to solve the problem. The methodological foundation for defining the basic concept of the study „propensity of high school students to depend on virtual social networks” were: the essence of the tendency to depend on virtual social networks and its correlation with generalized psychosocial age characteristics of high school students in the information age group basic criteria (cognitive, motivational-value, emotional-volitional, behavioral) according to the levels that characterize the nature and depth of the tendency of high school students to depend on virtual social networks.

The second section substantiates, experimentally verifies and analyzes the effectiveness of the „system of socio-pedagogical prevention in GSEI on the propensity of high school students to depend on virtual social networks”, the methodological basis of which was: generalization of theoretical and conceptual positions of social system researchers pedagogical prevention; traditional for the system of socio-pedagogical activities interdependent components, namely the subject-object (leading and potential subjects, as well as objects of prevention with different levels of susceptibility), conceptual-target (purpose, functions, international and national regulations on ensuring the rights of high school students and the development of the information society in Ukraine; principles of prevention), environmental (internal and external real and virtual social environment GSEI), content-technological (content, stages, tasks, methods, forms and means of activity) and effective (expected result according to the criteria, indicators and levels of evaluation of system efficiency).

The system was implemented through an appropriate program as an algorithm for implementing activities that included stages that were filled with modified traditional and innovative interactive and virtual forms of educational influence: 1) organizational and preparatory stage (cycle of meetings and online briefings with external real and virtual agents); round table „Real life or virtual reality,„; open debate „Cyberspace and the consequences of natural immersion in it“; workshop „School as a mediator to a safe cyberspace“; comprehensive „How to find a way out of the Web“; border, etc.), the result of which was the creation of a multidisciplinary team and a secure virtual platform for socio-pedagogical direction for high school students GSEI and their environment with the establishment of coordination of their activities; 2) reducing the level of propensity of high school students to depend on virtual social networks (supervision of distance learning of teachers and high school students on educational portals on relevant online courses; a series of thematic challenges in the virtual social network Instagram „First Love“, pages daily; methodical meeting-workshop with teachers, „Interactive learning as part of the prevention system“; legal educational marathon „Rights of young men and women in the real and virtual world“, etc.), which resulted in lack of fear of failure of real relationships, refusal to dominate virtual relationships for the sake of the real, a manifestation of persistence in solving problems in real life; 3) social hardening of the lack of tendency of high school students to depend on virtual social networks (video festival „Real and virtual: invisible connections“; selfie contest „Frontal view of school life“; training cycles; manifesto of virtual communication „Cybernetic school in action“, etc.) as a manifestation of conscious social activity of high school students with a low level of inclination to promote the value of real communication in society, accompanied by competent mastery of the latest means of communication without losing awareness of the value of real life. The general result of the effectiveness of the system was the reduction of the tendency of high school students to depend on SCI through the achievement of a harmonious state of their „I-social“, self-presentation of „I-real“ and „I-virtual“ which coincide both in real and virtual.

The effectiveness of the implementation of the system of socio-pedagogical prevention in GSEI on the propensity of high school students to depend on virtual social

networks, which is confirmed by the positive dynamics of changes in levels of propensity: in experimental group $\Delta = 24,0\%$ (decrease in the number of high school students with an average level of propensity $\Delta = 7,1\%$ and a high level of propensity $\Delta = 16,9\%$).

The performed quantitative and qualitative analysis of the obtained results gives grounds to assert the effectiveness of the developed system

Key words: high school students; information society; cyberspace (virtual space); „I-real”; „I-virtual”; cybersociality; Internet addiction; virtual social networks; high school students’ propensity to virtual social networks’ dependence; social and pedagogical prevention system of high school students’ propensity to virtual social networks’ dependence at school.

LIST OF THE APPLICANT’S PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE THESIS

Publications representing the main scientific results of the thesis:

1. **Potomkina N. Z.** Adolescents’ Internet addiction as socio-pedagogic prevention object // Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Ser.: Pedagogical sciences. 2019. No 1. Chap. 1. P. 64–74. (*Index Copernicus*).
2. **Potomkina N. Z.** Cybersocialization of young people: socio-pedagogical approach // Social Work and Education. 2019. Vol. 6. No 3. P. 269–284. (*Index Copernicus*).
3. **Potomkina N. Z.** Prevention of high school students` dependence from social networks: foreign experience // Danish Scientific Journal. 2020. Vol. 2. No 32. 2020. P. 57– 64.
4. **Potomkina N. Z.** Socio-pedagogical prevention of high school students' dependence on social networks as a means of film production // Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. 2020. No 1. P. 82–94. (*Index Copernicus*).
5. **Potomkina N. Z.** High school students’ dependence on virtual social networks: definition and indicators // Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Ser.: Pedagogy. Social work. 2020. Iss. 2. P. 130–136. (*Index Copernicus*).

6. **Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z.** Foreign experience in the prevention of youth Internet dependence // Academic notes. Series: Pedagogical Sciences. Kropyvnytskyi, 2021. Iss. 194. P. 51–56. (*Index Copernicus*).

7. **Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z., Polyanichko A. O.** High School Students' Dependence on Virtual Social Networks: Approaches to Socio-Pedagogical Prevention in Ukraine // Journal of Educational and Social Research. 2021. Vol. 11, No. 4. P. 148–160. (*Scopus*).

8. **Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z.** Tendencies of socio-pedagogical prevention youth dependence from social networks in conditions of socioculture transformation // Academic notes. Series: Pedagogical Sciences. Kropyvnytskyi, 2021. Iss. 196. P. 53–59. (*Index Copernicus*).

9. **Ryzhanova A. O., Maksymovska N. O., Bilyk O. M., Honcharenko O. V., Ionova I. M.** Development of Social Creativity of Future Culture Managers // Journal of Educational and Social Research. 2022. Vol. 12, No. 6. P. 63–80. (*Scopus*).

Publications that testify the approbation of the thesis materials:

1. **Potomkina N. Z.** Socio-pedagogical prevention of high school students' dependence on the virtual community: problem statement // Culturology and social communications: innovative development strategies : materials of Intern. sci. conf. (November 21–22, 2019) / under the ed. of V. M. Sheiko and oth. Kharkiv, 2019. P. 130–132.

2. **Potomkina N. Z.** Schoolchildren's Internet-addiction: prevention issues // Transformation of social pedagogy and social work in the culture of the information society : materials of All-Ukrain. scient.-pract. conf. dedicated to the 90-th anniversary of KhSAC, Kharkiv, February 7, 2019. Kharkiv, 2019. P. 90–92.

3. **Potomkina N. Z.** Instagram – a virtual means of youth' socialization // Culture and information society of the XXI century : materials of All-Ukrain. sci.-theoret. conf. young scientists, April 18–19, 2019 / under the ed. of V.M. Sheiko and oth. Kharkiv, 2019. P. 50–52.

4. **Potomkina N. Z.** Real social communication of high school students in the age of information society // Modern global trends in the development of science and information technology : Proc. of the II Intern. Sci. and Practical Conf. Odesa, May 24–25 2019 / Institute of Innovative Education, Research and Training Center for Applied Informatics of the National Academy of Sciences of Ukraine. Odesa, 2019. P. 256–258.
5. **Potomkina N. Z.** Socio-pedagogical prevention of high school students' cyber-addiction as a means of film production // Best Educational Practices: Ukraine, Europe, World: collection of abstr. of the intern. sci.-practical conf., November 16–17 2019. Kyiv, 2019. P. 117–121.
6. **Potomkina N. Z.** Prevention of young peoples' Internet addiction as a means of socio-pedagogical animation // Perspectives of world science and education : abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf. CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2019. P. 64–68.
7. **Potomkina N.** The parents role in the process of young peoples' cybersocialization // Eurasian scientific congress : abstr. of III intern. sci. and practical conf., Barcelona, Spain, 22–24 March 2020. Barcelona, 2020. P. 275–280.
8. **Potomkina N.** Socio-educational impact of social networks on young people // Problems and Innovations in Science : abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf. Littera Verlag. Munich, Germany. 2020. P. 165–168.
9. **Potomkina N. Z.** Web-quest as an effective means of raising the level of sociality („I-virtual”) of high school students // Youth and scientific progress in the socio-economic and educational space of society : Proc. of the II Intern. Sci. Student Conf. (Kamianets-Podilskyi, November 12–13, 2020). Kamianets-Podilskyi, 2020. P. 286–290.
10. **Potomkina N. Z.** Virtual social networks as an effective means of social education of the new era high school students // Priority directions of science and technology development : LXII Intern. Sci. and Practical Internet conf. Chernihiv, March 1, 2021. Ukraine, Chernihiv, 2021. P. 114–119.
11. **Potomkina N. Z.** Cybersecurity behavior as a prevention result of high school students' „I-virtual” deformation // Humanitarian Discourse of Social Problems: Past, Present, Future : Proc. of the All-Ukrainian Sci. Conf. with Intern. Participation. Cherkasy, April 22, 2021. Cherkasy, 2021. P. 209–213.

12. **Potomkina N. Z.** „I-real” and „I-virtual” as components of „I-social” representatives of the cyber generation // Actual problems of research in the field of social pedagogy and social work : Interuniversity student sci. and practical conf. (Kharkiv, May 19, 2021). Kharkiv, 2021. P. 10–12.

13. **Potomkina N. Z.** Multidisciplinary team for socio-pedagogical prevention of high school students' Internet addiction // III All-Ukrainian scientific and practical conference „Social support of the family and children in the socio-cultural space of the community” (June 1-2, 2021). Sumy, 2021. Pp. 176-179.

14. **Potomkina N. Z.** Illumination of literacy as an element of information and education holes prevention of subject to internet dependence high schoolers // World science: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. P. 433-437.

15. **Potomkina N. Z.** The role of the social teacher in the prevention of high school students' tendency to virtual social networks' addiction // Improving the quality of national education in the context of today's challenges : Proc. of the regional sci.-practical conf. (Kharkiv, May 26, 2022). Kharkiv, 2022. P. 225-228.

16. **Potomkina N. Z.** Training as a means of socio-pedagogical prevention of high school students' propensity to virtual social networks addiction // XVIII International Scientific and Practical Conference «Priority directions of scientific research: analysis, governance, prospects» (Stockholm, September 24, 2022. Stockholm, 2022. P. 29-32.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	33
1.1 Профілактика Інтернет-залежності школярів як соціально-педагогічна проблема	33
1.2. Особливості соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності учнів старшої школи до залежності від віртуальних соціальних мереж	66
1.3. Досвід соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	103
Висновки до 1 розділу	126
РОЗДІЛ 2. Обґрунтування та дослідно-експериментальна перевірка ефективності системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	129
2.1. Обґрунтування системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	129
2.2. Реалізація системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	156
2.3. Аналіз результатів дослідження ефективності системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж	174
Висновки до 2 розділу	187
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	230

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСМ	віртуальні соціальні мережі
ЕГ	експериментальна група
ЗЗСО	заклад загальної середньої освіти
ЗМК	засоби масової комунікації
ЗУ	Закон України
ІЗ	Інтернет-залежність
ІКТ	інформаційно-комунікаційні технології
ІТ	інформаційні технології
КГ	контрольна група
МОН України	Міністерство освіти і науки України
МК	мультидисциплінарна команда
СПД	соціально-педагогічна діяльність
СПП	соціально-педагогічна профілактика
ССПП	система соціально-педагогічної профілактики
ХЗОШ	Харківська загальноосвітня школа
ХСШ	Харківська спеціалізована школа

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах активного становлення відкритого інформаційного суспільства на загальноцивілізаційному рівні провідними елементами соціального розвитку старшокласників виступають кіберпростір (через доступність, відкритість, оперативність пошуку, фізичну непредставленість тощо) і віртуальна реальність (через символічність та інтерактивність ілюзорно-фантастичної дійсності тощо), стихійність впливу яких становить реальну соціальну загрозу для формування їх регіональної і глобальної соціальності та може спричинити занепад традиційних її різновидів через утрату зв'язку між „Я-реальним” і „Я-віртуальним” як нероздільних складових „Я-соціального”. Таким чином, соціальне дорослішання сучасних юнаків та дівчат старшого шкільного віку відбувається як за типовими для філогенезу психосоціальними віковими трансформаціями (потреба в самовизначенні й самореалізації, розширення соціальної інтеракції з представниками зовнішнього середовища, інтенсифікація світоглядного та професійного пошуку, виникнення діяльнісного різноманіття), так і зумовленими новою історичною фазою та підсиленими пандемією COVID-19 і військовою агресією Росії проти української держави та суспільства новоутвореннями (високий рівень тривожності в спілкуванні, надемоційні реакції на події соціальної дійсності, більша екстравертивність), що штовхають їх до тривалого неконтрольованого перебування у віртуальних соціальних мережах, які демонструють викривлену проєкцію реального світу через його віртуальний аналог.

Цілковита зануреність старшокласників у мережеве життя супроводжується їх нав'язливим прагненням до підміни реального соціального „Я” його віртуальною деформованою, часто девіантною, репрезентацією та викликає в них стан інтелектуальної і соціальної ізоляції, нівелюючи потребу в соціальній інтеракції в реальному житті на користь віртуальних соціальних мереж, призводячи до залежності від них. Так, постає нагальна потреба в розробці й упровадженні своєчасних багатоманітних різносторонніх профілактичних інтервенцій на етапі

виявлення в юнаків та дівчат показників схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж для забезпечення гармонійного соціального розвитку їх віртуальної соціальності та, відповідно, подальшому сприянні розквіту реальної соціальності.

Домінуюча стихійність соціального розвитку старшокласників висуває на перше місце ЗЗСО як єдиний формалізований інститут, що функціонально може здійснювати соціальне виховання, реалізуючи соціально-педагогічний підхід через діяльність соціального педагога як можливого координатора мультидисциплінарної команди із соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж. Як пріоритетний напрям попереджувальної діяльності ЗЗСО та одна з провідних технологій соціальної роботи, соціально-педагогічна профілактика в реаліях сьогодення потребує докорінних змін та осучаснення інноваційними методами, засобами та формами як офлайн, так і онлайн, що уможливить попередження соціальної деградації та руйнації особистості старшокласника в реальному соціальному просторі через гармонізацію його „Я-реального” та „Я-віртуального”.

Концептуальні погляди на особливості психовікового розвитку юнаків і дівчат старшого шкільного віку досліджено (Е. Еріксон (E. Erikson), О. Бедлінський, А. Горянська, Е. Гуцало, С. Доскач, Р. Павелків, В. Пісоцький та ін.) та сучасними (Д. Афанасьєв, О. Галян, Д. Головка, Г. Даниленко, О. Зубова, Т. Опанчук, В. Стрілько, А. Черкашин та ін.) науковцями психологічної сфери. Теоретичні підвалини соціальної ситуації розвитку юні в умовах інформаційного суспільства досліджуються Д. Кус (D. Kuss), М. Клемітем (M. Clemmit), Дж. Ланієром (J. Lanier), Т. Раян (T. Ryan), О. Бартків, О. Білик, О. Василенко, О. Дзьобань, Є. Дурманенко, С. Жданенко, В. Лютим, М. Махнієм, О. Немешем, М. Пальчинською, О. Рассказовою, А. Рижановою, С. Савченко, Ю. Шайгородським та ін.

Залежності й адиктивні розлади, що формуються в юному віці розкриті в наукових студіях Р. Брауна (R. Brown), Н. Дмитрієвої, Ц. Короленка, А. Маркса (I. Marks) та ін. Інтернет-залежність як соціальна проблема сучасності представлена в тезах Ф. Боз (F. Voz), Дж. Буканена (J. Buchanan), С. Вангелдера (S. VanGelder),

М. Гріффітса (M. Griffiths), С. Каплана (S. Caplan) Л. Керн (L. Kern), А. Коефік (A. Coeffec), Дж. Котбажі (G. Kotbagi), Е. Купера (A. Cooper), Д. Кус (D. Kuss), О. Лопез-Фернандез (O. Lopez-Fernandez), С. Мустафа (S. Mustafa), М. Орзак (M. Orzack), С. Платеї (S. Platey), М. Понтес (M. Pontes), Р. Роджерса (R. Rodgers), Л. Ромо (L. Romo), А. Руйджа (A. Rooij), Е. Суїсси (A. Suissa), Дж. Шортера (G. Shorter), А. Ферда (A. Ferda), З. Хусейна (Z. Hussain), К. Аймедова, Ю. Асєєвої, Т. Галіч, О. Камінської та ін. Загальні особливості залежності від віртуальних соціальних мереж як виду Інтернет-залежності знаходять відображення в працях Б. Джеймса (B. James), Я. Лі (Y. Li), Е. Мазур (E. Mazur), К. Фулвуда (C. Fullwood), Дж. Чен-Вілсона (J. Chen-Wilson), К. Янг (K. Young), Н. Білан, Т. Больбот, О. Бондарчука, І. Девтерова, О. Камінської, Н. Малєєвої, О. Немеша, М. Орзак, Р. Роджерса, І. Ушакової та ін. Водночас спроби визначення специфіки впливу соціальних факторів на формування залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж представлені Аббасем Аль Убаїді (Abbas Al Ubaidi), Дж. Байером (J. Baer), С. Бернарді (S. Bernardi), Д. Ерлетом (G. Arlatt), Ф. Гатті (F. Gatti), Д. Донованом (D. Donovan), І. Ді Наполі (I. Di Napoli), С. Паланті (S. Pallanti), Ф. Просентісом (F. Procentese), Т. Раян (T. Ryan), Ю. Данько, М. Махнієм та ін.

Важливо, що проблема схильності молодого покоління до Інтернет-залежності є полем наукового пошуку саме вітчизняних психологів. Зокрема в кандидатській дисертації Х. Турецької „Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб” виявлені особливості особистісної ідентичності та віртуальної самопрезентації осіб, схильних до Інтернет-залежності в порівнянні з користувачами Мережі, не схильними до цієї залежності. О. Камінська в докторській дисертації „Психологічні основи Інтернет-залежності молоді” представила теоретико-емпіричні обґрунтування цілісної концепції Інтернет-залежності молоді та системи психолого-педагогічних засобів її подолання.

Профілактику Інтернет-залежності молодого покоління й осіб старшого шкільного віку зокрема розглядають як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, досліджуючи її розв’язання з різних аспектів: медичний (К. Аймедов, О. Катков, М. Орзак та ін.), психологічний (Дж. Буканен, М. Гріффітс, Д. Кус, Дж. О’Мара

(J. O'Mara), М. Пістнер (M. Pistner), Дж. Прет (J. Pratt), Дж. Фенг (J. Feng), С. Ян (S. Ian), Т. Больбот, Ю. Калиновський, К. Янг та ін.) та соціальний (П. Валкенбург (P. Valkenburg), К. Хамел (K. Hummel), Чін-Чанг (Chin-Chung), Цай С. Лін (Tsai S. Lin), О. Бартків, В. Бондаровська, Н. Дідик, К. Дмитренко, Є. Дурманенко, Т. Журавель, С. Кубіцький, Ю. Курисько, Н. Максимовська, В. Махновець, В. Олійник, А. Прокопенко, А. Рижанова, Я. Шугайло, К. Ярмоленко та ін.).

Основні засади соціально-педагогічної діяльності та її технології впливу на молоде покоління розкриті в наукових студіях О. Бартків, О. Безпалько, Т. Войцях, М. Галагузової, К. Дмитренко, Н. Заверико, І. Звереві, А. Капської, О. Караман, О. Кравченко, Н. Максимовської, М. Максимовського, С. Омельченко, В. Оржеховської, Н. Печериці, А. Прокопенко, О. Рассказової, Л. Рень, А. Рижанової, С. Савченка, Н. Сейко, В. Степаненко, А. Тадаєвої, А. Харківської, Ю. Чернецької, Н. Шепелевої, Л. Штефан, В. Штифурака, В. Янкін ін.

Попри наявність певних вітчизняних емпірико-теоретичних напрацювань та практичний досвід зарубіжних країн (Японія, США, країни Північної Європи та ін.), щодо профілактики залежності юної генерації від Інтернету, профілактика залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж на етапі виявлення в них ознак схильності залишається поза увагою дослідників. Відсутність системного підходу до пропагування та поширення методичних і практичних рекомендацій щодо проблеми підтверджує нагальну необхідність її вирішення.

Отже, актуальність проблеми стрімкого поширення Інтернет-залежності серед українських старшокласників, недостатній зарубіжний досвід розробленості означеної проблеми та відсутність практичних технологій її вирішення у вітчизняній соціально-педагогічній теорії й практиці, зумовили вибір теми дослідження – **„Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників”**.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Харківської державної академії культури на період 2018-2022 рр. Тему затверджено на засіданні вченої ради ХДАК (протокол №4 від 30.11.2018) та погоджено Міжвідомчою радою з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 1 від 29.01.2019 року).

Об'єкт дослідження – профілактика Інтернет-залежності школярів.

Предмет дослідження – система соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

1) на підставі теоретичного аналізу наукової літератури розкрити профілактику Інтернет-залежності школярів як соціально-педагогічну проблему;

2) узагальнити сутність соціально-педагогічної профілактики й обґрунтувати особливості соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності учнів старшої школи до залежності від віртуальних соціальних мереж;

3) проаналізувати сучасний зарубіжний досвід і вітчизняний стан соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж;

4) розробити й теоретично обґрунтувати систему соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж;

5) упровадити систему соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж і проаналізувати її ефективність.

Теоретико-методологічні підвалини досліджуваної проблеми ґрунтуються на *загальнонаукових підходах*: аксіологічному – для врахування системи ціннісних орієнтацій особистості учня старшої школи, який опинився в умовах стихійного впливу кіберреальності; акмеологічному – для визначення умов оптимального реального соціального розвитку старшокласників за рахунок їх усвідомленої діяльності в реальному та віртуальному просторі; культурологічному – для з'ясування сутності міжкультурної кіберкомунікації та особливостей кіберсоціалізації юні в інформаційному суспільстві; інституціональному, особистісно зорієнтованому, міждисциплінарному, системному, технологічному –

для розробки структурно-функціональної системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж; діяльнісному – для організації соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО щодо зниження рівня схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж; середовищному – для вивчення специфіки освітньо-виховного внутрішнього та зовнішнього (реального і віртуального) середовищ ЗЗСО як провідного інституту соціалізації старшокласників; *фундаментальних теоретичних положеннях*, присвячених процесу й особливостям соціалізації молодого покоління в інформаційному суспільстві (О. Білик, О. Волошенюк, О. Дзьобань, С. Жданенко, А. Рижанова та ін.), специфіці соціалізації школярів (І. Бех, Р. Зозуляк-Случик, Г. Лещук, С. Мукомел, Я. Невідома, Л. Овдієнко, О. Рассказова, Л. Рень, В. Степаненко, В. Стрілько, А. Тадаєва, Т. Федорченко та ін.), кіберсоціалізації як нового виду соціалізації (А. Бежевець, Н. Бурмага, О. Вознюк, О. Кудашкіна, К. Музиченко, О. Петрунко та ін.), соціальності як результату соціального виховання (Н. Лавриченко, Н. Максимовська, В. Нікітін, О. Орловська, О. Рассказова, А. Рижанова, С. Савченко та ін.) та кіберсоціальності (А. Рижанова), обґрунтуванні соціально-педагогічного підходу до профілактики в закладах освіти (Л. Завацька, В. Олійник, Т. Сергієнко, Т. Федорченко, Т. Швець, Л. Штефан та ін.) та основ розробки соціально-педагогічних систем (О. Безпалько, О. Білик, Т. Ільїна, О. Караман, Н. Максимовська, А. Харківська ін.); *міжнародних стандартах* і відповідних *державних нормативно-правових актах* щодо провідних понять, що регулюють зміст та основні принципи побудови інформаційного суспільства в Україні для забезпечення гармонійного соціального розвитку молоді генерції протягом здобуття загальної середньої освіти (Декларація прав дитини Генеральної Асамблеї ООН, ЗУ „Про основні засади молодіжної політики”, ЗУ „Про освіту”, ЗУ „Про загальну середню освіту”, Постанова Кабінету Міністрів „Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів”, „Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства”, Женевська Декларація принципів „Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті”,

ЗУ „Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”, Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, Стратегія кібербезпеки України, ЗУ „Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, ЗУ „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)”, Лист МОН України „Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)”, Конвенція про кіберзлочинність ін.).

Для вирішення поставлених у дисертації завдань використано такі **методи наукового дослідження**: *теоретичні*: аналіз наукової літератури (енциклопедії, довідники, наукові праці, документи та ін.) для визначення теоретико-методологічних основ дослідження і вивчення семантики його провідних понять; метод контент-аналізу й медіа-моніторингу вебсайтів (освітні портали, пошукові системи, відеохостинги та ін.) щодо наявності соціально-виховного змісту, статистики тощо; узагальнення значущих соціокультурних змін інформаційної доби, що вплинули на динаміку соціального становлення юні; узагальнення і конкретизація провідних особливостей віртуальних соціальних мереж для екстраполяції їх впливу на соціальний розвиток школярів; порівняння та узагальнення світового досвіду негативного впливу залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж на розвиток їх соціальності; аналіз і класифікація практичного досвіду профілактики різних країн та регіонів світу; моделювання для побудови системи соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж; програмування для розроблення алгоритму реалізації системи профілактики в ЗЗСО; *емпіричні*: педагогічне спостереження, бесіда, опитування за допомогою адаптованого до онлайн психодіагностичного інструментарію для виявлення залежних старшокласників (анкетування „Місце віртуальних соціальних мереж у вашому житті”, „Залежність від віртуальних соціальних мереж, вибране з адаптованого опитувальника О. Камінської”) та психосоціальних особливостей глибини схильності (тестування: „Сприйняття Інтернету” Є. Щепіліної, „Методика визначення ясності Я-концепції Т. Кемпбелла, адаптована І. Шемелюк”, „Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна та С. Пантелєєва”, „Тест смисложиттєвих орієнтацій – СЖО”, онлайн-

тести на визначення медіаграмотності), соціально-педагогічне експериментальне дослідження; *методи математичної статистики* для визначення статистичної значущості отриманих результатів: методи описової статистики – для узагальнення первинних результатів експерименту (ранжування, шкалювання, середнє арифметичне), непараметричні методи оцінки і перевірки статистичних гіпотез – для обробки, оцінки й інтерпретації результатів дослідження, підтвердження достовірності та значущості результатів соціально-педагогічного експерименту (критерій узгодженості Пірсона); *графічний*: таблиці, рисунки, інфографіки, діаграми (секторні, стовпчикові), лінійні графіки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

уперше: обґрунтовано та визначено „систему соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”, що представляє ієрархічну цілісність взаємопов’язаних компонентів (суб’єкт-об’єктного, концептуально-цільового, середовищного, змістовно-технологічного, результативного) соціально-педагогічної діяльності й співзалежних етапів її реалізації (педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального і віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) для усунення або зменшення показників надмірного прагнення шкільної юні до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах за критеріями: когнітивний (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”), мотиваційно-ціннісний (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольовий (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінковий (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі); схарактеризовані поняття „схильність старшокласників до залежності

від віртуальних соціальних мереж” та „соціально-педагогічна профілактика схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”; систематизовано й узагальнено передовий світовий та вітчизняний досвід профілактики залежності юні від ВСМ; розроблено відповідну програму соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО;

удосконалено: зміст понять „Інтернет-залежність школярів”, „віртуальна соціальна мережа”, „залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж”; теоретичні уявлення про критерії та показники схильності старшокласників;

подальшого розвитку набули: методи, засоби і форми соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО Інтернет-залежності школярів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в реалізації програми як алгоритму системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж. Відповідно до трьох змістовних етапів (педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) були розроблені та впроваджені такі форми, як: методичні наради мультидисциплінарної команди; засідання-практикум з учителями „Інтерактивне навчання як складова системи профілактики”; круглий стіл „Реальне життя чи віртуальна дійсність”; семінари-практикуми „Школа як медіатор до безпечного кіберпростору” та „Шляхи соціально-педагогічної профілактики схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж в умовах кіберпростору”; конференція „Реальні загрози віртуального життя”; відкриті дебати „Кіберпростір та наслідки стихійного занурення в нього”; всеобуч „Як знайти вихід із Павутиння”; дидактичний тренінг „Віртуальні соціальні мережі в нашому житті”; інтерактивна бесіда „Інформаційний пупир: як знищити або змінити алгоритм”; правовий марафон „Права юнаків та дівчат у реальному та віртуальному світі”; конкурс селфі „Фронтальний погляд на шкільне життя”; тематичні дні „Діджитал детоксу”; внутрішньошкільний квест „Пошук віртуального в реальному” тощо.

Експериментальна база для впровадження дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася із серпня 2020 по червень 2021 року в межах освітньо-виховного процесу в школах Індустріального району міста Харків: Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 70 (довідка № 01-26/96 від 02.05.2021 р.), Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 85 (довідка № 01-27/186 від 03.06.2021 р.), Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 88 імені О.Г. Зубарева (довідка № 01-45/228 від 04.06.2021 р.), Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 113 (довідка № 01-26/261 від 07.06.2021 р.), Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 119 (довідка № 01-27/326 від 04.06.2021 р.), Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 155 (довідка № 01-48/306 від 11.06.2021 р.). Епідемічна ситуація щодо COVID-19 у регіонах України та перехід на дистанційне та змішане навчання учнів старшої школи зумовили необхідність видозміни послідовності, деяких форм діяльності та навіть відтермінування певних профілактичних заходів у зовнішньому реальному шкільному середовищі. Загальна кількість старшокласників, які взяли участь у дослідженні – 964 (з них – 916, були долучені до експерименту в складі ЕГ та КГ, в інших 48 була виявлена залежність), представники реального внутрішнього (соціальні педагоги – 6, практичні психологи – 4, медичні працівники – 4, учителі інформатики – 6, учителі біології – 3, бібліотекарі – 5) та зовнішнього (інспектори ювенальної превенції – 2, представники кіберполіції – 2) соціального середовищ.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення обговорювалися та були опубліковані у 25 наукових працях (з них 21 – одноосібні), з яких: 6 – статті в наукових фахових виданнях України, 1 – статті в періодичних наукових виданнях інших держав, 2 – статті у виданні, проіндексованому в базі даних Scopus.

Особистий внесок здобувача в працях, що опубліковані в співавторстві, полягає в: узагальненні ключових соціокультурних змін інформаційної доби (в працях філософів, культурологів, істориків та ін.), що вплинули на динаміку соціального становлення юні (праці психологів, соціальних педагогів та ін.) [227; 341]; порівняльному аналізу превентивних заходів різних країн та регіонів світу

щодо Інтернет-залежності школярів [190; 341]; системному аналізі світового досвіду негативного впливу залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж на розвиток їх соціальності [190; 226]; представленні результатів соціально-педагогічного експерименту й аналізу його ефективності за допомогою методів математичної статистики [226; 337; 341].

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження доповідалися на 16 науково-практичних конференціях різного рівня, з яких: *міжнародних* – „Perspectives of world science and education” (Японія, Осака, 2020), „Problems and Innovations in Science” (Німеччина, Мюнхен, 2020), „Eurasian scientific congress” (Іспанія, Барселона, 2020), „World science: problems, prospects and innovations” (Канада, Торонто, 2021), „Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку” (Україна, Харків, 2018), „Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій” (Україна, Одеса, 2019), „Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ” (Україна, Київ, 2019), „Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства” (Україна, Кам'янець-Подільський, 2020), „Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки” (Україна, Чернігів, 2021), „Priority directions of scientific research: analysis, governance, prospects” (Швеція, Стокгольм, 2022); *всеукраїнських* – „Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства” (Україна, Харків, 2019), „Культура та інформаційне суспільство XXI століття” (Україна, Харків, 2019), „Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє” (Україна, Черкаси, 2021), „Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади” (Україна, Суми, 2021); *регіональних* – „Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення” (Україна, Харків, 2022); *міжвузівських* – „Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи” (Україна, Харків, 2021).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (354 найменування, з них 77 – іноземною мовою), 16 додатків, містить 13 таблиць, 6 рисунків. Основний текст праці викладено на 173 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 290 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СХИЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ВІРТУАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

1.1. Профілактика Інтернет-залежності школярів як соціально-педагогічна проблема

Оскільки, в соціальній педагогіці предметом є соціальне виховання, то природно, що на перший план виступає людина та її соціальна сутність. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне спершу розглянути особливості соціального розвитку, зокрема, зміни, які відбулися в процесі соціалізації школярів у сучасних умовах становлення інформаційного суспільства як нового етапу розвитку цивілізації.

Протягом життя кожен індивід займає певне положення в соціальній ієрархії суспільства та у взаємостосунках з іншими індивідами та групами. Цьому стану відповідає соціальний статус, тобто „місце індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, яке обумовлено його приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність його прав та обов'язків залежно від статі, віку, походження, освіти тощо” [179, с. 261-284]. З огляду на це, першим можливим офіційним соціальним статусом людини є статус школяра. Із змісту Постанови Кабінету Міністрів „Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів” № 684 від 2017 року та ключових термінів Порядку, дітьми шкільного віку вважаються особи у віці 6-18 років, які повинні здобувати загальну середню освіту [185]. Закон України (ЗУ) „Про освіту” № 2145-VIII від 05.09.2017 у редакції 2020 року декларує, що з 2018 року строк навчання в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) становитиме 12 років, включаючи четвертий та дванадцятий класи [183; 186; 216]. З цієї причини навчання учнів за програмами дванадцятирічної повної загальної середньої освіти для початкової освіти розпочалося 1 вересня 2018 року, а для базової середньої освіти розпочнеться з 1 вересня 2022 року. Отже, варто звернути увагу, що майбутніми випускниками 12-х

класів за 12-річною програмою стануть не раніше 30-х років XXI сторіччя. Зважаючи на наведені законодавчі документи слід відзначити, що межі молодшого шкільного віку, черезі вступ дитини до школи та навчання протягом чотирьох років, становлять з 6-7 до 10-11 років, тоді як кінець навчання в 11-му класі на сьогодні припадає на 17-18 років.

Зазначені освітні перебудови зумовлені перехідним від індустріального до інформаційного суспільства періодом та прагненням України вступити на шлях Євроінтеграції, внаслідок чого відбувається значна трансформація процесу соціалізації особистості загалом. Поняття соціалізація є міжгалузевим і широко дослідженим ученими різних наук (соціальні філософи, культурологи, соціологи, психологи тощо), однак, будучи об'єктом дослідження саме в соціальній педагогіці, найвагомими для нас є тези науковців соціально-педагогічної галузі щодо традиційних загальних закономірностей процесу (О. Безпалько [17], Н. Заверико [80], І. Зверєва [77], А. Капська [93; 94], Н. Лавриченко [112; 113], Г. Лешук [115], М. Лукашевич [118], Л. Овдієнко [136], С. Харченко [215; 251], В. Янкін [276] та ін.) та сучасних теоретичних напрацювань щодо змін, які відбуваються нині (О. Білик [21], Н. Максимовська [123], М. Максимовський [124], Н. Печериця [148], О. Рассказова та В. Григоренко [197], А. Рижанова [201], А. Тадаєва [235], С. Савченко [208], С. Харченко [250; 251], Т. Швець [263] та ін.). Дослідження системного аналізу зазначеного процесу в докторській дисертації А. Рижанової дозволяє погодитися з трактуванням науковця, яка визначає соціалізацію, як „засвоєння (адаптація), відтворення (інтеграція) і вдосконалення (індивідуалізація) соціальним суб'єктом культури соціуму в процесі стихійного та цілеспрямованого залучення до системи нових суспільних зв'язків і залежностей, що сприяє розвитку форм його соціальності” [201, с. 30], результатом якої є соціалізованість. Орієнтуючись на типологію А. Мудрика щодо основних видів соціалізації (стихійна, відносно спрямована, соціально контрольована, самозміна людини), на яку посилаються фахівці соціальної сфери (Р. Зозуляк-Случик [82], Т. Кравченко [107], О. Любарська [119], Н. Потьомкіна [160; 162], Л. Романовська [207], В. Янкін [276] та ін.), зауважимо, що внаслідок стрімкого поширення інформаційних технологій

доступу до надбань глобального світу серед сучасних школярів збільшується стихійна складова загального процесу, що актуалізує потребу в соціально контрольованому виді, який, нагадаємо, виходячи із соціально-виховної парадигми соціальної педагогіки, є соціальним вихованням, результат реалізації якого – соціальність. Поділяємо думку А. Рижанової, яка, ґрунтуючись на наукових поглядах В. Нікітіна, розуміє під соціальністю „сукупність певних соціальних цінностей, соціальних якостей та соціальної поведінки, які виражають індивідуальне творче ставлення людини до соціального буття (сімейного, етнічного, релігійного тощо)” [201, с. 36]. Далі зазначимо, що соціальний розвиток школярів відбувається в різних умовах під дією численних соціалізаційних факторів, які під впливом екологічних, демографічних, культурних, економічних, військово-політичних та подібних процесів не тільки в локальному, а й у планетарному масштабі виявили свою значущість на індивідуальному, груповому, національному та навіть регіональному і глобальному рівнях. Відтак традиційна для соціального розвитку школярів роль сім’ї, сусідства, групи однолітків, різнорівневих організацій, засобів масової комунікації (ЗМК), міста, держави тощо ускладнилася ще й світовими факторами. Школярі-сучасники з народження оточені новітніми технічними засобами з доступом до Інтернету та локальних комп’ютерних мереж (смартфони, планшети, ноутбуки й інші персональні гаджети), що дозволяють їм отримувати, зберігати та транслювати в необмеженій кількості будь-яку медіаінформацію в цифровій формі (текст, фото, відео, аудіо), незважаючи на часово-просторові характеристики. Як стверджує М. Кастельс (M. Castells), Інтернет постає не просто „інформаційною технологією та соціальною формою, яка втілює в собі інформаційну епоху так само, як електричний двигун був важелем соціальних і технічних змін індустріальної епохи” [291, с. 5], а й „комунікаційним медіумом, який уперше зробив можливим спілкування людей з іншими в будь-який момент часу і в глобальному масштабі” [291, с. 15]. З цієї позиції розглядаємо Інтернет як якісно нову систему соціальної взаємодії, що дозволяє інтегрувати користувачів (реальні соціальні суб’єкти) в єдину віртуальну спільність, у якій через їх потреби, мотиви, цілі, установки та реакції поступово виробляються свої норми і правила

(кіберетикет), засновані на особливостях та винятковості віртуального (кібер) простору. Таким чином, Інтернет постає не стільки як новий вид медіа, а як домінуючий фактор соціалізації школярів, впливаючи на них на мега- (віртуальні соціальні мережі, пошукові платформи тощо), макро- (державні сайти, програми та гранти щодо реалізації медіаосвіти), мезо- (мобільний зв'язок, сайти присвячені проблемам окремого регіону) та мікрорівнях (локальні сайти, платформи з актуальним для школярів контентом, шкільні медіатеки тощо). У цьому контексті природним наслідком є зміщення важелів впливу традиційних соціальних інститутів (сім'я, освіта, громадські й міжнародні організації тощо) та відповідних їм агентів, що транслюють соціальний досвід даної групи через систему норм і цінностей, пальму першості яких посіли інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), а саме – Інтернет, віртуальні соціальні мережі, медіадодатки й кіберпослуги.

Подальше обговорення особливостей соціального розвитку школярів, з огляду на об'єкт нашого дослідження, потребує виявлення та уточнення загальних умов зовнішнього середовища, на тлі яких відбуваються соціалізаційні трансформації. Експлікація наукових досліджень зарубіжних (М. Кастельс [291], М. Маклюен (М. McLuhan) [328], Е. Тоффлер (А. Toffler) [344], Ф. Фукуяма (F. Fukuyama) [306] та ін.) та вітчизняних (О. Білик [21, с. 53, 55], О. Дзьобань [70; 301], А. Митко [129], О. Петрунько [147], А. Рижанова [200; 203], А. Тадаєва [235, с. 17-18], В. Фурашев [247], Ю. Хайрулліна [248], В. Шейко [265, с. 265] та ін.) дослідників, а також аналіз міжнародних документів („Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства” 2000 року [332], Женевська Декларація принципів „Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті” 2003 року [66]) і відповідних ним чинних українських нормативно-правових актів (ЗУ „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [188] та відповідна йому Стратегія 2013 року [230]) дали підстави для узагальнення та виокремлення ключових компонентів інформаційної ери, які, на наш погляд, найбільшою мірою впливають на перетворення соціокультурного простору та перебудову орієнтирів реальної соціальної дійсності сучасних школярів, віддзеркалюючись на їх соціальному розвитку:

1) ІКТ та ЗМК є невіддільними атрибутами життєдіяльності школярів, що на різних рівнях сприяють їх як горизонтальному, так і вертикальному інформаційному обміну, контроль за змістом якого з боку формалізованих соціальних інститутів у правовому, техніко-технологічному та соціально-виховному аспектах суттєво обмежений (О. Білик, А. Рижанова, В. Фурашев ін.);

2) процес медіасоціалізації, який здавна відомий у філогенезі людини, набув нового значення для учнівства, забезпечуючи йому автономність власного інформаційного простору через інноваційні форми традиційних ЗМК (інтерактивні радіо, телебачення, пошта тощо) та новітніх медіа (персональний комп'ютер, смартфон, планшет чи будь-який інший технічний прилад із доступом до Інтернету) (О. Петрунко, А. Тадаєва ін.);

3) формування єдиного інформаційно-культурного простору кожного школяра відбувається під впливом його локальних інформаційних середовищ (А. Тадаєва);

4) розширення соціальних контактів школярів через їх включення в нероздільну світову спільноту з єдиними нормами, соціальними інститутами та культурними цінностями, підвищує роль діалогу культур у межах міжкультурної взаємодії на етнічному, національному, регіональному та глобальному рівнях (О. Білик, А. Рижанова, М. Шейко);

5) нехтування соціальним вихованням як механізмом формування соціальності школярів та превалювання стихійної складової в процесі утворення її нових форм (регіональна та глобальна) з одночасним витісненням традиційних (сімейна, етнічна, релігійна тощо) (А. Рижанова).

Продовжуючи аналіз впливу Інтернету на соціальний розвиток школярів, вважаємо за необхідне розглянути виникнення в їх житті нового соціального простору, а саме „кіберпростору”, який, за трактуванням В. Фурашева, позначає „форму співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, обробку та обмін інформацією” [247]. Зважаючи на це, очевидно виявляється необхідність у розгляді дефініції „кіберсоціалізація” (А. Бежевець, Т. Больбот, О. Вознюк, М. Клеміт, О. Кудашкіна, О. Кузьміна, К. Музиченко, А. Рижанова та ін.) як

принципово нового різновиду процесу медіасоціалізації (О. Лисеєнко, О. Петрунько, А. Тадаєва, Ф. Федорець ін.). Уперше у вітчизняний науковий обіг поняття ввів В. Плешаков, трактуючи кіберсоціалізацію як „соціалізацію у кіберпросторі, внаслідок якої відбуваються якісні перетворення у самосвідомості особистості” (дане поняття представлено у публікації Н. Потьомкіної, що розглядала процес через соціально-педагогічний підхід [162]), що, на наш погляд, не дає вичерпного розуміння специфіки процесу, хоча й дублюється в наукових тезах послідовників автора (Т. Больбот, О. Юр’єва та ін.). Водночас, не менш поширене в науковому обігу визначення С. Бондаренка кіберсоціалізації як „інтеграції користувача у соціокультурне середовище, що проходить за допомогою засвоєння технологій комунікації, інформаційної культури, соціальної навігації, інформаційної грамотності, а також соціальних норм, цінностей і рольових вимог” [24] (було проаналізовано у публікаціях А. Бежевець [15], Н. Бурмаги [31] М. Клеміта [294]), О. Немеша [135], що пояснює процес соціалізації, проте не розкриває місця і специфіки впливу кіберпростору. Тому маємо намір надалі ґрунтуватися на трактуванні А. Рижанової, яка, аналізуючи сутнісне значення кіберсоціалізації, пояснює її як „процес становлення, розвитку та самореалізації віртуального соціального „Я” через засвоєння (кіберадаптацію), відтворення (кіберінтеграцію) та удосконалення (кіберіндивідуалізацію) соціальним суб’єктом віртуальної культури людства в процесі стихійного та цілеспрямованого залучення до глобального інформаційного простору і системи нових віртуальних соціальних зв’язків та залежностей, що сприяє розвитку його віртуальної соціалізованості і впливає на реальну соціалізованість” [240, с. 23]. Окрім того науковець підкреслює, що, зважаючи на беззаперечну роль Інтернету як фактору кіберсоціалізації віртуальних соціальних суб’єктів, „внаслідок створення сприятливих умов для віртуального соціального виховання формується кіберсоціальність (соціальність суб’єкта сформована внаслідок успішної соціалізації в кіберпросторі), що уможливорює вплив на реальну соціальність з метою гармонізації соціального розвитку індивіда в цілому” [240, с. 18-24]. Продовжуючи думку соціального педагога підкреслимо, що педагог М. Федорець та соціолог О. Лисеєнко спільні в думці, що Інтернет має

значний вплив саме на молоде покоління, якому притаманні високі адаптаційні можливості (у порівнянні зі старшим поколінням), природно відчуває себе в інформаційному просторі, оскільки не знають іншого [246]. На нашу думку, небезпідставне твердження О. Білик, яка, аналізуючи глобалізаційні процеси та сучасні соціокультурні перетворення, відзначає „зростання соціальної та психічної напруженості, які значно впливають на соціальний, психологічний і культурний розвиток особистості внаслідок долучення людини до Інтернету” [21, с. 51]. Поділяємо думку В. Дупак, Р. Павлюк в тому, що кіберпростір, надаючи школярам можливість взаємодіяти як між собою, так і з програмними артефактами, постає як система зв'язків між соціальними суб'єктами (віртуальні мережеві спільноти, окремі користувачі та їх групи тощо), які самовизначаються через ставлення один до одного (в тому числі і через ставлення до контенту, представленого в кіберпросторі) [75; 144]. Крім того, як зазначає В. Волинець, у кіберпросторі формується своєрідна кіберкультура, що існує за рахунок можливостей технологій віртуальної реальності [44], у які так включено сучасне учнівство. Відтак віртуальна реальність є складним, багатоструктурним та динамічним простором з безмежними можливостями для оволодіння глобальною кіберкультурою через процес кіберсоціалізації, який веде до виникнення якісних змін соціального розвитку молодшої генерації.

Систематизуючи дослідження науковців (Д. Хайндс (D. Hinds) та Р. Лі (R. Lee) [315], К. Аймедов [2; 3; 284], Ю. Асеєва [5; 284], С. Вангелдер [347], О. Вознюк [42], Т. Галіч [48], Л. Городенко [57], М. Гріффітс [309; 320], С. Каплан [290], О. Кудашкіна [108], О. Кузьміна [110], Д. Кус [319], В. Лавріненко [114], О. Лопез-Фернандез [325], К. Музиченко [132], М. Орзак [333], В. Посохова [155], Т. Раян [337], А. Руйдж [336], Ю. Шайгородський [260], Дж. Шортер [325], К. Янг [353] ін.) щодо Інтернету та його ролі в житті молодшої генерації, було узагальнено ряд трансформаційних особливостей, які можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на соціальний розвиток школярів:

– *перехід від вербального (усна і письмова форми мови) до образно-символьного (пиктограми, символи, знаки) сприйняття соціальної дійсності: для представників нової генерації характерні психофізичні зміни, що виявили*

активніший розвиток зони головного мозку, яка пов'язана з „візуальним образом”, а не зі „словом”, як це було в попередній культурі. З одного боку, це дає молоді нові можливості для ефективнішого, креативнішого й оперативнішого вирішення соціальних завдань сучасності, з іншого – медіаінформація в Інтернеті представлена уривчасто, а більшість подій і новин рознесені в часі та просторі, через що незміцнілий мозок школяра просто не в змозі усвідомити і зрозуміти зв'язки між фактами та встановити їх валідність і незаангажованість, унаслідок чого починає сприймати навколишній світ лише через короткий, яскравий сюжет чи образ, тим самим провокуючи розвиток „кліпового мислення”;

– *стимулювання інформаційної компетентності*: відкритість та відносна доступність безмежної інформаційної бази даних на освітніх сервісах, аналітичних платформах, в електронних бібліотеках тощо на правах академічної мобільності та автономії створює додаткові можливості для самоосвіти школярів та уможливорює здобуття ними нового якісного рівня освіченості поза формальними закладами освіти. Однак, маючи справу з інформаційною лавиною в Інтернеті, школярі зазвичай не прагнуть до критичного аналізу, систематизації й узагальнення знань та мимоволі створюють власні „бульбашки фільтрів” (результат техніко-технологічних налаштувань сервісів, що регулюють, а потім генерують різноманітні інформаційні потоки), через що фрагментарно та безсистемно копіюють та відтворюють обмежену інформацію, чужу модель поведінки, хибні ідеали та системи цінностей;

– *якісні перетворення в процесі соціальної інтеракції*: з одного боку, унікальні можливості кіберпростору для пошуку нового співрозмовника, невимушеність віртуальних стосунків та безособовість Інтернету як своєрідного віртуального соціального партнера розмивають внутрішні та зовнішні бар'єри в користувача, що поліпшує налагодження взаємовідносин у віртуалі; з іншого – ці ж властивості створюють передумови для підміни потреби в соціальних контактах у реалі, що, у свою чергу, може призвести до реального соціального відчуження через збіднення реальних соціальних зв'язків та нівелювання необхідності утримувати увагу та створювати повноцінні довготривалі стосунки;

– *підвищення соціальної активності*: для школярів вихід у Мережу пов'язаний з новими відчуттями свободи й безмежності та розширенням можливостей для створення і досягнення певного бажаного соціального статусу чи ролі, які можуть бути досягнуті завдяки гнучкішому й креативнішому *віртуальному соціальному ліфтові*. Водночас, Інтернет насичений великою кількістю молодіжних соціальних течій та угруповань здебільшого негативного спрямування, що провокують їх учасників на агресивні іноді делінквентні моделі поведінки й реакції на соціальні події дійсності (віртуальні протести, хепіслепінг, небезпечні челенджі, екстремальні селфі, а також „групи смерті”, адміністратори яких розносять Мережею координовані ігри на кшталт „Чумацький шлях”, „Розбуди мене о 4:20”, „Синій кит” ін.), які ведуть до *віртуального занепаду*;

– *інтенсифікація перебігу процесу міжкультурної комунікації*: можливість спостерігати образи різних людей і взаємодіяти в нетипових для школяра соціокультурних умовах (представники інших країн, зразки культури, професійні погляди, владні структури, релігійні спрямування тощо) та на підставі цього формувати свої власні уявлення про реальну дійсність, спільні смисложиттєві орієнтири полікультурної особистості, яка успішно *інтегрується* в глобальне товариство, зберігаючи власну соціальність. На противагу, деструктивні типи міжкультурної взаємодії в недостатньо сформованого школяра із хиткою системою цінностей та відсутніми внутрішніми бар'єрами в процесі стихійного пізнання нового в безконтрольному кіберпросторі можуть призвести до його *дезінтеграції* та розмиття чи навіть втрати традиційних складових соціальності (сімейна, етнічна тощо), спровокувавши деформації в соціальному розвитку аж до проявів девіантної поведінки (агресія, відсутність стресостійкості, надмірна збудливість, депресивні стани тощо) у тому числі і до залежностей;

– *зняття табу з гострих соціальних проблем*: для школярів з раннього віку стають доступними теми для обговорення соціальних явищ, які раніше були невідомі, або приховувалися чи навіть зневажалися в нашому суспільстві, оскільки не відповідали нормам і принципам тодішнього суспільного устрою: нетрадиційні (одностатеві) шлюби; „чайлдфрі” (з англ. *childfree* – вільний від дітей) – свідома

відмова від народження дітей; збільшення кількості розлучень і скорочення тривалості подружніх стосунків як пропаганда полігамії та вільних відносин; безвідповідальне ставлення та наслідки частоті зміни сексуальних партнерів; пошук гендерної самоідентифікації незалежно від статі тощо. Соціально контрольоване роз'яснення подібних проблем сьогодення дозволить забезпечити молоде покоління від цих соціальних загроз. На противагу, в умовах стихійного занурення у світ „дорослих проблем”, за відсутності в школярів реального соціального досвіду та з урахуванням особливостей незрілого віку (відкритість, довірливість, простодушність тощо) відбувається *віктимізація* „Я-віртуального”: школярі не прагнуть проаналізувати те чи інше явище, а сприймають його як даність, яку від них приховували дорослі, охоче долучаючись до прихильників. Окрім того, шкільна молодь найбільш чутлива до владної маніпуляції та може з легкістю потрапити в полон піарників та маркетологів (спам-повідомлення, акції та пропозиції, підписка політики конфіденційності, яскрава таргетована реклама тощо), веб-аналітиків (інформаційний фільтр, цільовий спам, мозаїчна структура інформаційних сайтів тощо), кіберзлочинців (згода на обробку персональних даних на сумнівних сайтах, фішинг та ін.);

– *пом'якшення вікових обмежень у процесі віртуальної комунікативної взаємодії*: молоді особи мають змогу відкрито спілкуватися зі старшими користувачами Мережі, уникаючи незручностей та бар'єрів, які мають місце при безпосередньому спілкуванні в реальному житті. Проте, часом школярі почувають себе надто розкутими в присутності та в розмові з дорослими, демонструючи щодо них зверхність та зневагу через свою обізнаність в інформаційно-технологічних тенденціях та інноваціях, проявляючи тим самим *ейджизм щодо людей похилого віку*.

Продовжуючи аналіз, припускаємо, що розчарування у своїй реальній соціальній ідентичності та певна соціальна самотність призводять до домінування негативного впливу Інтернету на соціальний розвиток школярів, що маскує цифрову реальність як привабливу альтернативу реальній соціальній дійсності, в якій школяр безперешкодно може шукати нові враження і досвід, використовувати різні послуги

для комунікації, втілювати нереалізовані в реальному житті сторони свого багатогранного „Я”. Як стверджує М. Махній [127], подібна репрезентація в Інтернет-просторі стає своєрідною відповіддю на незадоволені потреби, а також пригнічені в реальності агресивні тенденції до задоволення заборонених у соціумі потягів. Не викликає сумніву, що в сучасних умовах, які до того ж ускладнилися епідеміологічною ситуацією (COVID-19), існує низка особистісних соціальних проблем і потреб, задоволення яких у кіберпросторі значно полегшене, ніж у реалі, унаслідок чого молоді особи все більше занурюються у віртуальний світ, вважаючи його безпечнішим та спрощенішим порівняно з дійсністю, що, власне, призводить до переважання „Я-віртуального” та навіть цілковитого захоплення ним. Таким чином, „Я-віртуальне” стає окремим специфічним соціальним феноменом, адже може за всіма своїми базовими психосоціальними показниками (інтереси, цінності, зовнішність, світоглядні орієнтації, соціальна поведінка, характер, вольові прояви тощо) значною мірою відрізнитись від реального образу („Я-реальне”) „Я-соціального” школярів-сучасників, які є представниками кіберпокоління.

Доцільним буде відзначити, що саме клінічні психологи та психіатри Дж. Байер (J. Baer), Д. Ерлет (G. Arlatt), Д. Донован (D. Donovan) [280], Дж. Коркейла (J. Korkeila), С. Каарлас (S. Kaarlas), Т. Вехлберг (T. Vahlberg), Т. Таймайнен (T. Taiminen) [283] одними з перших дійшли висновку про існування деяких варіантів патологічного впливу ІКТ, зокрема Інтернету, унаслідок його тривалого використання в процесі соціалізації молодого покоління. Ю. Асеева, досліджуючи погляди психологів А. Акопова та Е. Блейлера, відзначає зниження порога психологічної прийнятності та підвищення рівня психологічної нестійкості, прояви крайнього егоїзму та індивідуалізму, які виступають передумовами формування залежного стану та адиктивної поведінки [5], що негативно впливає не тільки на фізичне і психічне здоров'я підростаючого покоління та його продуктивність праці, а й, вважаємо, дестабілізує соціальну взаємодію та соціальний розвиток загалом. Т. Шулик, базуючись на власному ґрунтовному аналізі наукових джерел [272, с. 10-11], встановила, що в другій половині ХХ ст. адиктивна поведінка розглядалася здебільшого як результат вживання наркогенних речовин,

припускаємо, що в сучасних умовах масової інформатизації та комп'ютеризації все більшого поширення набувають залежності, які є результатом певного виду діяльності та пов'язані з наявністю окремих поведінкових патернів (комп'ютерна діяльність, мережевий серфінг, зависання в онлайн-іграх, віртуалізація стосунків тощо), які до того ж раніше були не відомі у філогенезі людини.

Перш ніж проаналізувати змістовні ознаки „Інтернет-залежності”, як провідного терміна дослідження, розглянемо ширше поняття „залежність” (дод. Д повний текст визначень), що становить його методологічну основу. Сутнісні особливості визначення представлені здебільшого в довідковій літературі (енциклопедії, словники) та в окремих публікаціях науковців Х. Рампф (H. Rumpf), Р. Тао (R. Tao), Ф. Рехбен (F. Rehbein), Н. Петрі (N. Petry) [318] М. Шоу (M. Shaw), Д. Блек (D. Black) [340] та ін. Загалом термін „залежність” в англійській мові позначено словом „dependence” та свідчить про „відсутність самостійності як результат впливу, підкорення чи взаємодії із суб'єктом чи об'єктом” [243, с. 170]; „перебування під чийось впливом, зв'язок з чим-небудь; зумовленість чого-небудь певними обставинами, причинами тощо; стійка звичка до чого-небудь” [243, с. 283]. Зазвичай це поняття розглядають з медичної точки зору, акцентуючи увагу на фізичних та психічних проявах стану під впливом різноманітних речовин, які спочатку слугують засобами для принесення задоволення, а згодом – як уникнення дискомфорту [256, с. 381-382]. Подібного погляду дотримуються і в психології [261, с. 23], тоді як у соціології виділяють поняття соціальної залежності, підкреслюючи нав'язливу потребу соціального суб'єкта до уникнення відповідальності за вирішення власних соціальних проблем [225, с. 81-82]. Згідно з політичним аспектом, де предметом галузі виступають закономірності взаємовідносин соціальних суб'єктів відносно політичної влади, специфіка залежності (зокрема політичної) розкривається в стані незрілості духовного життя, що зумовлює перекладання соціальної відповідальності на інших [150, с. 393-394]. Соціальна робота у своєму підході до трактування залежності ґрунтується на провідних соціокультурних та індивідуальних чинниках формування залежного стану, які мають вигляд ментальних та емоційних проявів надмірної прив'язаності соціального

суб'єкта до чогось або когось та є ключовими у формуванні нав'язливої потреби [224, с. 188]. Зауважимо, що в зарубіжному та у вітчизняному науковому обігу існує тенденція до використання, тотожного до „залежності”, поняття „адикція” [261, с. 23], що в перекладі з англійської „addiction” позначає „звичну психологічну або фізіологічну залежність від речовини або діяльності, майже не підвладну контролю” [243, с. 12]. Аналізуючи дослідження медиків та психотерапевтів Ц. Короленка та Н. Дмитрієвої на міжгалузевому методологічному рівні, лікарка Ю. Стародубцева [227], використовуючи поняття „адиктивна поведінка”, описує прагнення відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, а саме – замість вирішення проблеми „тут і зараз” людина обирає адиктивну реалізацію, досягаючи тим самим комфортнішого психологічного стану в даний момент, відкладаючи наявні проблеми „на потім”. Таким чином особистість, яка знаходиться в рабстві від чогось, втрачає відчуття реальності, непереборності переживань та потягів. Зрештою, ґрунтуючись на окреслених методологічних підвалинах філософського та міжгалузевих рівнів щодо етимології дефініцій „залежність-адикція” та природи їх проявів (як результату духовної незрілості, розбалансованості емоційно-вольового стану, стабільності мотивації уникнення проблем, страху перед невдачею), наголосимо на подальшому синонімічному вживанні цих понять та уточнимо, що **„залежність”** – це нав'язлива потреба особи здійснювати деструктивні дії, що ведуть до її соціальної десуб'єктивізації та/або делінквенції. Із визначення слідує, що деструктивні зміни у фізичному, психічному та соціальному стані людини, що пов'язані з її відходом від реальності, характеризують залежний/адиктивний стан, з якого особа не має змоги самостійно вийти та потребує корекційного втручання (тобто виправлення).

Зарубіжна теорія свідчить про притаманний науковцям (Р. Браун, І. Девтеров, Д. Кус, А. Маркс, М. Роналд, А. Руйдж, Д. Хайндс, Дж. Шортер та ін.) поділ залежностей на: хімічні – звикання до хімічних речовин внаслідок постійного вживання (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія тощо) та поведінкові або нехімічні – зміна психічного стану головним чином поведінковою рутинною, не приймаючи яких-небудь конкретних хімічних речовин (патологічний гемблінг,

сексуальна і любовна залежності, роботоголізм та ін.) види [289]. За даними А. Маркса, сучасні залежності від постійного перегляду телевізору, гри в комп'ютерні ігри, перебування в Інтернеті тощо (технологічна спрямованість залежності) варто розглядати як підмножину поведінкових залежностей, оскільки їм притаманні основні компоненти останніх (виразність, сприйнятливість, зміна настрою, конфлікт та рецидив) [326]. Натомість, американський психолог М. Гріффітс [311; 320] пропонує виділяти так звані „технологічні залежності” (від Інтернету, девайсів, засобів масової інформації та ін.) в окрему категорію, коментуючи, що через взаємодію людини та машини технологічна залежність лише операційно виглядає як поведінкові залежності, а за проявами та станом типовіша для хімічних. Додатково науковець наполягає на поділі цього виду на пасивний (наприклад, телевізійний перегляд) та активний (наприклад, гра в комп'ютерні ігри) підвиди, акцентуючи увагу на тому, що кожен із запропонованих містить стимулюючі та підсилюючі функції, які можуть спровокувати стійке звикання [311]. Водночас, не виключаємо правдивості твердження М. Гріффітса [320], що більшість надмірних Інтернет-користувачів не є залежними, а лише використовують Інтернет як засіб для розпалювання інших залежностей. Ю. Стародубцева, маючи за основу медичну парадигму, стверджує, що початок будь-якої залежності починається з фіксації на подразнику, що зазвичай супроводжується приємними почуттями (ейфорія, психічна релаксація, відчуття „зльоту”, почуття безтурботності, посилення уваги, почуття свободи) [227]. Зважаючи на визначене теоретичне підґрунтя, поділяємо думку, що Інтернет-залежність належить до поведінкової залежності, що опосередкована технічними інформаційно-комунікаційними засобами, оскільки: по-перше, причиною виникнення залежності можуть бути різноманітні види діяльності, якими індивід надмірно захоплюється в реальному житті, проте реалізує їх опосередковано через технічні засоби; по-друге, ескалація симптомів у суб'єкта протікає подібно до поведінкових залежностей/адикцій, подолання яких потребує професійного втручання та виправлення – тобто корекції.

Як зазначається в американському журналі „Житель Нью-Йорку” („The New Yorker”) випуску середини 90-х років ХХ сторіччя, перше згадування про Інтернет-

залежність належить доктору А. Голдбергу, який, розмістивши пародію на „Діагностичний та статистичний посібник психічних розладів” Американської психіатричної асоціації на форумі свого кіберклубу запропонував так зване „захворювання Інтернет-залежності” („Internet addiction disorder – IAD”) [348]. Відтоді цей термін поширюється країнами світу (США, Китай, Південна Корея, Німеччина, Туреччина, Нідерланди, Єгипет, Бангладеш, Росія, Україна та ін.) у різних варіаціях і трактуваннях (Інтернет-адикція, Інтернет-залежність, патологічне використання Інтернету, надмірне або компульсивне використання Інтернету тощо).

Загалом, Інтернет-залежність, як соціальний феномен інформаційної доби, стала дискусійним питанням для фахівців різних галузей: медицина та психіатрія (К. Аймедов [3; 284]; Т. Больбот [22; 23]; Д. Кус та О. Лопез-Фернандез [325]; М. Орзак [333], Л. Ромо, Дж. Котбажі, С. Плеті, Е. Койфек, Ф. Боз, Л. Керн [308]; Ю. Стародубцева [227] ін.); психологія (М. Амірі (M. Amiri), М. Сінгх (M. Singh), Ш. Саббарвал (Sh. Sabbarwal) [339]; Ю. Асєєва [5; 284]; Т. Вакуліч [33]; М. Гріффітс [309; 310; 311; 320]; Т. Гришина та І. Рибаківа [58]; К. Дмитренко [72; 73]; О. Камінська [89; 90; 91]; В. Посохова [156]; А. Прокопенко [72; 73]; Х. Турецька [242]; З. Хусейн та М. Понтес [316]; К. Янг [351; 352; 353; 354] ін.); педагогіка та соціальна педагогіка (Н. Бугайова [3030]; М. Дергач [67] та ін.). Здійснений аналіз ключових ідей та положень науковців, дав змогу узагальнити обґрунтування, що загалом Інтернет-залежність характеризується повторюваною поведінкою, що призводить до значної шкоди та загальних розладів здоров'я (фізичного, психічного, соціального), які не контролюються і не виправляються людиною, а зберігаються протягом тривалого часу (принаймні 12 місяців), тим самим призводячи до функціональних порушень та девіацій. Таким чином, розуміємо під **„Інтернет-залежністю” (ІЗ)** – вид поведінкової залежності, опосередкованої технічними засобами, за якої нав'язлива потреба особи в деструктивній кібердіяльності „Я-віртуального” спричиняє девіацію „Я-соціального” через деформацію „Я-реального” та руйнацію його зв'язків із реальним соціальним середовищем.

Погоджуємося з Д. Кус та О. Лопез-Фернандез [325], які наголошують, що не слід плутати даний розлад з поведінковими та підміняти їх, якщо поведінка краще

пояснюється основним розладом (наприклад, депресією або розладом контролю імпульсів) та наявними функціональними порушеннями, спричиненими певною усвідомленою діяльністю (наприклад, професійним спортом). Удаलोю вважаємо думку Ю. Стародубцевої, яка відзначає, що мотивація до залежності – це загальнолюдське явище, основою якого є прагнення уникнення болю (тобто проблем і їх рішення) та отримати задоволення [227]. З цієї причини доречним буде припущення І. Девтерова [65], що сьогодні Інтернет не просто надає школярам нові можливості для комунікації та створення внутрішньосоціальної взаємодії при побудові міжособистісних мереж у віртуальному просторі, як це відзначав М. Кастельс [291, с. 7], але й продукує особливий культурний простір, у рамках якого учнівство втягується в нові види діяльності та отримує у своє розпорядження „кошти і знаряддя”, що опосередковують процес формування образу „Я”.

З’ясування потенційних причин розвитку Інтернет-залежності є частиною наукового пошуку С. Бай (S. Baе), С. Кім (S. Kim), Дж. Ха (J. Ha) та ін. [299], Т. Больбот [23], Р. Брауна [289], Н. Бугайової [30], М. Гріффітса [310], М. Понтес [316], Р. Роджерса [353], З. Хусейна [316], К. Янг [353] та ін., аналіз результатів дослідження яких та зіставлення основних положень згідно зі шкільним віком, дали змогу виокремити провідні *першопричини*, що постають каталізаторами для розпалення ІЗ саме в школярів: *фізичні* (інтелектуальна або фізична обмеженість, тобто вади здоров’я, що слугують причиною відсутності стану безпеки), *психічні* (гіперактивний розлад з дефіцитом уваги та імпульсивна поведінка; інтроверсія та погане емоційне самопочуття; низька самооцінка; погана мотивація до будь-чого; страх відмови та потреба у схваленні; депресивний стан), *соціальні* (відчуття новизни та постійної інтриги, які зумовлені відсутністю візуального контакту й повноти інформації про співрозмовника, що, у свою чергу, посилює подальший інтерес до нього та ілюзію духовної єдності з ним; соціальна тривожність; незадоволеність власним життям; прагнення до перебування на самоті; соціофобія; неможливість самостійно задовольнити власні соціальні потреби; низький рівень функціонування сім’ї та проблеми внутрішньосімейних взаємодій; психотравмуючі ситуації, які віддзеркалюють соціальну ситуацію розвитку школяра (розлучення батьків, переїзд, перехід в нову школу, конфлікти з учителями, в родині, з однокласниками); зниження академічної успішності тощо) [286; 304].

Здійснений аналіз та узагальнення практичних здобутків зарубіжних (С. Бай, С. Кім, Дж. Ха та ін. [299]; С. Біскоп (S. Biscope), Д. Корн (D. Korn), М. Мюррей (M. Murray), Х. Скінер (H. Skinner) [297]; К. Бієрд (K. Beard), І. Волф (E. Wolf) [286]; М. Гріффітс [311]; Д. Кус [320]; М. Понтес та З. Хусейн [316]; Р. Роджерс [353]; Ч. Чанг [292]; К. Янг [351; 352; 353] та ін.) та вітчизняних (К. Аймедов [2; 284], Ю. Асєєва [5; 284], В. Бондаровська [25; 26], Т. Больбот [22; 23], О. Камінська [90; 91], Г. Ржевський [199], Х. Турецька [242] та ін.) науковців, дозволив класифікувати та представити у вигляді авторської таблиці 1.1. специфічні для шкільного віку прояви Інтернет-залежності.

Таблиця 1.1.

Прояви Інтернет-залежності в школярів

Прояв (науковці, які займалися дослідженням)
Фізичні
<ul style="list-style-type: none"> • нехтування регулярністю харчування, особистою гігієною та адекватними фізичними навантаженнями (Т. Больбот, Д. Корн, М. Орзак); • порушення режимів сну/неспанья і відпочинку/навантаження (Ю. Асєєва, М. Орзак, Ч. Чанг); • сухість в очах, мігреноподібні головні болі та болі в спині (М. Орзак); • синдром карпального каналу (оніміння і болі в кисті руки) та порушення постави (Т. Больбот, М. Орзак);
Психічні
<ul style="list-style-type: none"> • гарне самопочуття або ейфорія в Мережі (Т. Больбот, М. Орзак, Х. Скінер); • надмірне захоплення ігровими процесами (онлайн та офлайн) (К. Янг); • неможливість зупинити сеанс (Т. Больбот, Х. Турецька, К. Янг); • неуважність та неслухняність у часові рамки використання Інтернету (Ю. Асєєва, Т. Больбот, М. Понтес, З. Хусейн); • суб'єктивне відчуття порожнечі та самотності (К. Янг); • психологічна уразливість і надмірна чутливість під час перебування в кіберпросторі (С. Біскоп, О. Камінська, Д. Корн, М. Мюррей, Х. Скінер, К. Янг); • тривожність, зниження самооцінки та психосоціального самопочуття (С. Бай, С. Кім, Дж. Ха та ін.); • дратівливість, збудливість та хиткий стан внаслідок припинення використання Мережі, або зменшення кількості часу (Х. Турецька, К. Янг); • депресивний стан (К. Аймедов, С. Бай, Ю. Асєєва, С. Кім, Р. Роджерс, К. Янг); • конфліктність, агресія та ворожість (К. Аймедов, С. Бай, С. Кім, Дж. Ха та ін.); • Інтернет-сеанси як засіб для зміни актуального психічного стану зі знаку „-” на знак „+” (Т. Больбот, О. Камінська);

Соціальні
<ul style="list-style-type: none"> •проблеми в усіх сферах життя та продовження діяльності в Мережі, незважаючи на негативні наслідки (Т. Больбот, В. Бондаровська, К. Янг); •постійне збільшення кількості часу, проведеного в Інтернеті (К. Аймедов, Ч. Чанг, К. Янг); •зміни способу життя через втрату інтересу до інших видів діяльності, окрім Інтернет-активності (С. Біскоп, Д. Корн, М. Мюрей, Х. Скінер); •використання мережевої комунікації як утечі від реальних соціальних проблем (Т. Больбот, М. Понтес, З. Хусейн); •неуважність до близьких та до навколишньої дійсності (М. Орзак, К. Янг); •зниження академічної успішності (М. Гріффітс, Д. Кус, К. Янг); •нехтування реальними соціальними контактами (М. Гріффітс, Д. Кус, М. Орзак, Р. Роджерс, Ч. Чанг, К. Янг); •брехня членам родини чи близьким про свою діяльність за комп'ютером та в кіберпросторі (М. Гріффітс, Д. Кус, М. Орзак, К. Янг) тощо.

Із таблиці видно, що систематизовані прояви мають вираження як на внутрішньоособистісному, так і на міжособистісному рівні соціальної взаємодії школяра. Отримані результати дають підстави для уточнення формулювання визначення „*Інтернет-залежності школярів*” як нав'язливої потреби учнів ЗЗСО в деструктивній кібердіяльності „Я-віртуального”, що спричиняє девіацію „Я-соціального” через деформацію „Я-реального” та руйнацію його зв'язків із реальним внутрішньо- та зовнішньошкільним соціальними середовищами.

Подальше обговорення питання щодо сучасного стану дослідженості ІЗ засвідчує наявність кількох класифікацій її різновидів, згідно з домінуючим видом діяльності в Мережі (С. Мустафа, А. Ферда [331], Н. Бугайова [30], Дж. Буканен, С. Вангелдер [347], М. Гріффітс [310; 311], О. Камінська [91], Е. Купер [290]; Дж. О'Мара, М. Пістнер, Дж. Прет, Дж. Фенг, С. Ян [305]; Е. Суїсса [342] та ін.), які, на нашу думку, еквівалентні й відображають сутнісний зміст, що вперше запропонувала К. Янг [296; 352]. Проаналізувавши наукові тези авторів, ми внесли деякі додаткові зауваги щодо змістовного насичення залежностей, доповнивши їх: сучасними формами віртуальної реалізації, регіональним аспектом поширеності видів ІЗ та даними щодо поширеності серед школярів різного етапу навчання. Відтак основні види Інтернет-залежності:

1) *кіберсексуальна залежність*, як підвид сексуальних девіацій знаходиться в колі наукових інтересів дослідників країн Середнього Сходу (Ізраїль, Єгипет, Іран), США, Росії й України та знаходить своє вираження у вигляді нав'язливого використання „Інтернет-сексоголіками” веб-сайтів з віковими обмеженнями для перегляду кіберпорно та секстингу (з англ. sexting), тобто обміну особистим медіаконтентом (текстові повідомлення, фотографії, відео- й аудіозаписи тощо) інтимного змісту з іншими користувачами, що реалізує вуаеристичний потяг учнів основної (нав'язливе прагнення до пізнання людського тіла, у тому числі через його надмірну демонстрацію) та старшої (прагнення відчувати себе дорослими через встановлення інтимних стосунків опосередкованих віртуальним простором) школи;

2) *патологічний кібершопінг* „Інтернет-покупцями”, які реалізують власну потребу в нескінченній витраті грошей в Інтернет-магазинах досліджується здебільшого американськими психологами, які стверджують, що онлайн-покупки пробуджують інтерес через свою легкість та доступність. Однак зауважимо, що за цих умов, даний вид залежності набув поширення серед учнів початкових класів, створюючи для них ілюзію залученості в товарно-ринкові відносини, які їм майже недоступні в реальному соціальному житті;

3) *„електронне бродяжництво”*, що, зазвичай, викликає стан інформаційного перевантаження „Інтернет-серфірів” від постійного безцільного пошуку в базах даних будь-якої медіаінформації, в американській та європейській практиці сприймається здебільшого як позитивне явище (більшість навчальних закладів заохочують старшокласників до подібного онлайн-пошуку протягом освітнього процесу [311]). Однак, не виключаємо, що саме бездумний свайп (з англ. swipe – проводити не відриваючи, ковзати) в Інтернеті та в соціальних мережах може призвести до посилення мозаїчності та фрагментарності засвоюваної інформації;

4) *гемблінг (надмірне захоплення азартними іграми в Інтернеті) й Інтернет-ігроманія*. „Інтернет-гемблери” підсилюють власні хвилювання та відчуття успіху/програшу під час ставок на тоталізатори, аукціони, лотереї в Мережі, тим самим бажаючи відчувати власну силу, надцінність та визнання з боку найближчого оточення. За даними К. Аймедова, головним чином неадекватне сімейне виховання

(батьківська неувага та відсутність піклування), а також за обставин, де матеріальні цінності превалюють над людськими, збільшується можливість виникнення в дітей, що навчаються в основній школі потягу до азартних ігор [2, с. 71]. Водночас „Інтернет-геймери” поглинені ігровим світом, де гравці обертаються в персонажів відповідно до жанру (шутери, симулятори, стратегії, екшн/пригоди, рольові ігри, головоломки та ін.), кількості гравців (одно- та багатокористувацькі) та стилістиці (вестерн, стімпанк, фентезі та ін.) гри тощо. Науковці з Південної Кореї [314], Китаю, Японії та США [295; 334] занепокоєні поширеністю даного виду ІЗ серед молодших школярів через факт їх абсолютної деперсоналізації у вигаданих персонажах фантастичного світу. Небезпека ігрової залежності полягає ще й у тому, що нездійсненні в реальному житті можливості („перезавантажити рівень” після програшу; скористатися „додатковим життям”; безкарно знищити щось або когось та под.) викликають відчуття химерної сили і влади, призводячи до деградації, девіантної чи навіть делінквентної поведінки юного гравця в реальному соціальному середовищі;

5) *залежність від віртуальних соціальних мереж та кіберстосунків* проявляється в надміру тривалому перебуванні у віртуальних соціальних мережах, яке науковці Бахрейну, США, Нідерландів, Росії та України пояснюють як намагання „Інтернет-адиктів відносин” реалізувати соціальні потреби та потяги в комунікації з реальними соціальними суб’єктами через надособистісну природу віртуальних міжособистісних взаємин, опосередкованих мережами. Як результат, подібна залежність стає причиною відірваності соціальних суб’єктів від реального соціального життя, маскуванню своєї ідентичності під „бажаним віртуальним Я”, що у підсумку призводить до втрати усвідомлення цінності реального „Я” та деформації „Я-соціального” аж до його руйнації. Соціальні переваги, що надають віртуальні соціальні мережі є найбільш привабливими для учнів саме старшої школи (через їх вікові психосоціальні особливості), що, власне, пояснює поширеність цього виду залежності серед них. Подібні тези вкотре підкреслюють, що ІЗ – широкий термін, який охоплює цілий особистісний поведінковий і соціальний спектри та, як відмічає М. Гріффітс [311], є технологізованою формою залежностей, які є в особистості і поза кіберпростором, а Інтернет слугує лише засобом для перенесення (а не розв’язання) проблем з реального світу у віртуальний.

Оскільки віртуальні соціальні мережі є унікальним продуктом розвитку інформаційного суспільства та Інтернету зокрема, доцільним буде розглянути сутність терміна „соціальні мережі”. На філософському методологічному рівні поняття „мережа” (англ. network) розуміємо як „сукупність однорідних об’єктів (заклади, підприємства тощо) або яких-небудь шляхів, ліній зв’язку, каналів та ін., розташованих на певній території” [154, с. 226], винятковість яких розкривається в можливості утворювати ієрархії, шляхом об’єднання з іншими членами більш загальної мережі. Ідея „соціальних мереж” (англ. social networks) належить Ф. Тьонні та Е. Дюркгейму (кін. ХІХ ст.) та з соціологічного погляду на міжгалузевому методологічному рівні представляє суспільну структуру, утворену індивідами або організаціями, яка через соціальні взаємовідносини відображає їх різноманітні зв’язки (від випадкових знайомств до тісних родинних зв’язків) [300; 345]. Орієнтуючись на міжкультурні й антропологічні дослідження, Ю. Харарі (Yu. Harari) [313, с. 49] посилається на „число Данбара” – 150 осіб, як показник максимально оптимального розміру соціальної мережі, при якому її члени спроможні розпізнавати та відстежувати емоційні стани інших. Зрештою, термін „соціальна мережа” в значенні Інтернет-ресурсу, було введено в обіг у 1954 році соціальним антропологом Дж. Барнсом (J. Barnes) і з того часу, як в іноземних, так і у вітчизняних джерелах існують різні його формулювання („соціальна мережа” („social network”), „соціальні Інтернет-сайти” („Social networking sites (SNSs)”), „соціальні медіа сайти” („social media site”) тощо [160; 277; 285]), які зрештою змістовно розкривають сутність веб-сервісів, що дозволяють користувачам активно взаємодіяти (обмін інформацією будь-якого типу, співпраця, об’єднання в групи та ін.) між собою за принципом суспільної структури завдяки технічним особливостям даної програми. Відсутність уніфікованого визначення в науковій площині виявляє необхідність його уточнення для нашого подальшого дослідження. Відтак **„віртуальна соціальна мережа” (ВСМ)** – інтерактивна суспільна кіберструктура, користувачі якої поділяють спільні цінності, інтереси та правила поведінки в кіберпросторі. Вважаємо доцільним уточнити відмінність між ВСМ (Фейсбук (Facebook), Інстаграм (Instagram), Лінкедін (LinkedIn), Майспейс (MySpace), Твіттер

(Twitter), ін.) та месенджерами (Вайбер (Viber), Фейсбук месенджер, Ватсап (WhatsApp) ін.), які останнім часом усе більше розширюють власні технічні налаштування (тематичні групові чати, онлайн відеоконференції, збільшення об'єму медіаконтенту тощо), набуваючи ознак ВСМ. Зіставлення засвідчує, що розмежування подібних сервісів слід здійснювати згідно з основною метою Інтернет-ресурсу: основний функціонал месенджерів полягає в обміні медіаконтентом, а також для взаємодії в групових чатах та ін.; якщо ж сайт чи програма націлені, в першу чергу, на створення індивідуального профілю користувача (тобто віртуальна репрезентація „Я-образу” людини) та побудову соціальних відносин між користувачами (формування списку друзів, долучення до різних груп, перегляд та створення інформаційного наповнення тощо), то це ВСМ.

Перші відомі аналоги ВСМ з'явилися наприкінці 90-х років ХХ-го сторіччя: „Класмейтс.ком” (Classmates.com), іГрупс/УанЛіст (eGroups/OneList), АйСіК'ю (ICQ) тощо, та слугували для передачі коротких повідомлень/запрошень/реклами (сьогоднішній аналог – месенджери) і лише мережа „Шість градусів” (SixDegrees), яка була запущена 1997 року певною мірою відповідала сьогодняшньому уявленню про ВСМ, оскільки надавала можливість користувачам не тільки надсилати повідомлення, а й створювати і знаходити профілі інших [6]. Важливо, що введені в дію здебільшого в комерційних компаніях для оптимізації корпоративної взаємодії та професійного спілкування, ці сервіси не підтвердили своєї ефективності та довго не проіснували. Цікаво, що чотири роки потому студент Гарвардського університету М. Цукерберг (M. Zuckerberg) створив соціальну мережу Фейсбук [303; 321; 343], запустивши її серед студентів-першокурсників свого кампусу, яка поступово набула такого поширення, що на сьогодні вважається найпопулярнішою у світі, об'єднавши в єдину систему більше 1,73 млрд землян (дод. Г1). На нашу думку, парадокс суперечності між занепадом та стрімкою популяризацією майже ідентичних технологій, укотре підкреслює зацікавленість, поглиненість та потребу в соціальній взаємодії як у реалі, так і у віртуалі саме молодого покоління.

Наукові погляди як іноземних, так і вітчизняних учених різних галузей щодо дослідження віртуальних соціальних мереж варіюються від теоретичних тез щодо

визначення останніх як провідного засобу соціалізації молоді інформаційного суспільства (Д. Афанасьєв [7]; Д. Бойд та Н. Еллісон [287]; Т. Галіч [48; 49]; А. Голдберг [348]; О. Дзьобань [69; 70], Ю. Калиновський [86], Д. Кус [319]; Н. Максимовська [123]; І. Мудра [131], [234] ін.) та їх опосередкованого впливу на взаємовідносини (К. Варивода [34], С. Ганаба [53], Л. Городенко [57], І. Ушакова [244] та ін.), комунікативного процесу взаємодії в кіберпросторі (Н. Білан [20], Ю. Данько [64], [341], Т. Попова [153] та ін.), у якому інформаційна функція є головною; безпеки в кіберпросторі та захисті приватності [278; 304] до медико-психологічного розгляду патологічного потягу користувачів до соціальних мереж (Т. Больбот [22]; О. Бондарчук [27]; О. Камінська [90]; М. Орзак [333], Р. Роджерс [353]; К. Янг [351], ін.) та особливостей стійкого залежного стану в школярів (К. Біерд та Е. Волф [286], С. Лоу та М. Ченг [292], П. Шумахер [330] та ін.).

Зважаючи на те, що кожна ВСМ являє собою не стільки звичайний простір з безліччю технічних налаштувань для інтерактивної взаємодії, скільки певну інноваційну кіберкультуру, погоджуємося з Т. Галіч, яка стверджує, що „наповнення соціальної мережі – це індикатор розвитку суспільства” [49]. Контент сучасних ВСМ насичений інформацією (новини про міста/країни/світ; знаменитостей (їх творчі чи спортивні успіхи, сімейні стосунки, події з життя та ін.); актуальні кінопрем'єри; випуски нових музичних альбомів; фотогалереї різної тематики тощо), що представляє інтерес для осіб старшого шкільного віку, оскільки саме вони максимально обернені у світ для його пізнання. Зазначимо, що серед українських старшокласників перші сходинки рейтингу популярних ВСМ займають Інстаграм (87,2%), Тік-Ток (53,4%) та Фейсбук (44,3%). З одного боку, їх популярність зумовлена заборонаю російських аналогів (ВКонтакте, Однокласники), з іншого – зручним інтерфейсом та досить простими в користуванні налаштуваннями, які опціонально відповідають запитам юного покоління. Більшість користувачів (80,7%) проводять у ВСМ від 2 до 6 годин на день (дод. Р), перевіряють власну стрічку новин під час прийому їжі від самотності (56,8%) та потайки під час уроків (11,4%) [317; 337]. Маємо припущення, що ці показники значно збільшилися після початку карантину в якості компенсації браку спілкування

в реалі й обмеженості соціальної взаємодії загалом, що з часом перейшло в щоденну звичку і природну необхідність. Матеріали здійснених Д. Бойдом та Н. Еллісон [287], та І. Мудрою [131] досліджень щодо мультимедійних можливостей та технічних налаштувань ВСМ, які виводять процес інтерактивної комунікації в кіберпросторі на новий рівень, дозволяють провести їх нову таксономію, підкресливши саме соціальний аспект їхнього впливу, виділивши провідні особливості (узагальнено відповідно позитивного та негативного спрямування), що найбільше впливають на соціальний розвиток школярів:

позитивні: 1) *мобільність інтерактивної комунікації*: техніко-технологічний розвиток ІКТ, що створює все оптимальніші умови та можливості для вступу в опосередковану, проте реальну (вловиму зоровими й слуховими рецепторами через вебкамери, 3D-окуляри, мікрофони, блютуз гарнітури та ін.) соціальну комунікацію; 2) *мультікультурний медіаконтент*: можливість отримувати зразки поведінки в різних соціокультурних ситуаціях та наочне уявлення про різні ціннісні системи, які існують у сучасному суспільстві не тільки в державному, а й у регіональному і навіть у глобальному масштабах, що вможливорює для школярів зіставлення цієї інформації з власним досвідом та уподобаннями, а також задоволення потреб у світоглядному пошуку ідеалу; 3) *доступ до „віртуальної Агори” для відкритого полілогу*: майже необмежений простір та можливості для висловлювання особистих думок з актуальних питань (тематичні форуми, чати, блоги) і спостереження за реалізацією власних різноманітних соціальних ролей (асоціації, групи за інтересами, ініціативи) незалежно від юного віку; 4) *цивілізаційна цілісність*: долучення до єдиного інформаційного фону підсилює відчуття спільності в рамках країни, регіону, світу, в масштабах яких можливо спостерігати подібні соціальні проблеми та знайти інформацію чи місткі поради, за допомогою яких можуть бути налагоджені реальні соціальні контакти й вирішені майже будь-які нагальні особисті питання, що, власне, нівелює індивідуальне відчуття соціальної самотності, ізольованості, відчуженості; 5) *віртуальна емпатія*: школярі можуть відкрито спостерігати та сприймати події з життя інших, співчувати і співпереживати їхнім почуттям та відносинам, надавати допомогу (оперативні новини, групи самопомочі, волонтерські організації) й под.;

негативні: 1) *віртуальний ерзац спілкування:* ВСМ стають не тільки посередником між школярем та його віртуальним партнером, а і його замісником, який підміняє потребу в соціальних контактах у реалі, що, у свою чергу, призводить до збіднення реальних соціальних зв'язків; 2) *віртуальний допінг та емоційний капкан:* постійне очікування визнання та стан глибокого розчарування через низьку клікабельність (схвалення у вигляді лайків), а тим більше через негативні коментарі від значимих однолітків можуть спровокувати сильні емоційні переживання, пригнічений стан та зниження самооцінки, аж до суїциду; 3) *віртуальне криве дзеркало реального життя:* експонування майже нереальних зразків життєвих стандартів та ідеалів (модні тренди, сімейні цінності, професійні спрямування типу блогерів і фрілансерів та ін.) викривляють уявлення про соціальні цінності й життєвий устрій, а гіпертрофовані зразки „ідеальної зовнішності” та образів життя через сприйняття контенту сторінок медійних персон із застосуванням численних „прикрас” (фільтри, фоторедактори) як реальних, спотворюють уявлення про природність і реальну красу людини; 4) *примарний успіх та визнання:* демонстрація успішної людини, але при цьому результат успіху якої не пов'язаний з процесом досягнення матеріального достатку, професійної кар'єри, соціального статусу, що в подальшому веде до знецінення школярами життєвого та професійного пошуку траєкторій руху соціального ліфта не тільки в горизонтальному напрямку, а й по вертикалі угору ієрархічних відносин; 5) *девіантна спрямованість мережевої діяльності:* більшість проявів соціальної активності та групової інтеграції у віртуальному просторі здійснюються на основі негативної або загрозливої їх життю та здоров'ю ситуації (хепіслепінг, екстремальні селфі, групи суїциду на кшталт „Синій кит” тощо), оскільки асоціальні зразки поведінки й надмірна епатажність набувають більшої популярності, ніж соціально-позитивні спрямування, при цьому знецінюючи загальнолюдські ідеали в реальному житті та поширюючи егоїзм, безвідповідальність, позицію споживацтва тощо.

Переважний, у порівнянні з позитивним, вплив негативних ознак ВСМ на школярів призводить до конструювання ними „віртуальних особистостей”, кожна з яких може характеризувати або вдавати певну сторону особистості, що проявляється

крізь призму певного виду діяльності чи мети існування конкретного облікового запису у ВСМ (наприклад, окремі акаунти для взаємодії з різними соціальними інститутами: друзі, батьки, школа тощо). Однак, вважаємо, що „Я-віртуальне” та всі можливі його віртуальні ролі (варіації облікових записів у ВСМ, блогах, форумах тощо) мають бути лише мережевою проекцією тих соціальних ролей, що виконуються реальною особистістю в процесі її повсякденної діяльності, але з єдиною приставкою – віртуальні, тобто реалізовані за допомогою інформаційних технологій, складаючи при цьому цілісний образ „Я-соціального”. Здійснене уточнення дає змогу зробити припущення, що для повноцінного гармонійного соціального життя та розвитку представників кіберпокоління важливо створити для них „міцний ґрунт під ногами”, оскільки саме усвідомлення своєї фізичної сутності надає їм відчуття психологічного та соціального благополуччя, що уможливорює функціонування нероздільного „Я-соціального”, коли „Я-реальне” має ідентичну репрезентацію у вигляді „Я-віртуального”, що забезпечує їх безпечний вихід у віртуальність і зберігає цілісність соціальних суб’єктів у реальному житті.

Отже, аналіз та узагальнення представлених наукових роздумів виявили доцільність у деталізації поняття *„залежність школярів від віртуальних соціальних мереж”*, як виду Інтернет-залежності, за якого нав’язлива потреба учнів ЗЗСО у деструктивній діяльності „Я-віртуального” в суспільних кіберструктурах спричиняє девіацію „Я-соціального” через деформацію „Я-реального” та руйнацію його зв’язків із реальним внутрішньо- і зовнішньошкільним соціальними середовищами.

Як видно, незважаючи на наявні зарубіжні та вітчизняні наукові результати в дослідженні проблеми ІЗ школярів загалом та від ВСМ зокрема, питання залишається наразі актуальним. Відтак вбачаємо потребу не тільки в теоретичному вивченні цього негативного „біопсихосоціодуховного явища” [160], а й в необхідності практичного вирішення окресленої проблеми через розробку способів її попередження, здатних не тільки стримати зростання, але й надати ефективну протидію виникненню та подальшому поширенню. Таким чином, для попередження соціальної деградації та руйнації особистості школярів у реальному соціальному

просторі внаслідок їх зависання в Інтернеті постає потреба в розробці профілактичних заходів, що забезпечать стимулювання юнацтва до реальної соціальної активності, розвитку соціальної суб'єктності та гармонізації реальних взаємовідносин у соціумі. З огляду на це, потребує розв'язання протиріччя щодо необхідності впровадження профілактичних інтервенцій до виникнення стійкого стану залежності, подолання якого, як зазначалося вище, можливе лише за рахунок корекційного втручання.

Виявлення та узагальнення сутнісних особливостей провідного терміна „профілактика”, стало можливим завдяки аналізу словникових [36; 37, с. 1177; 225, с. 184], енциклопедичних та довідкових [116; 217; 252; 266; 274, с. 825] джерел на філософському та міжгалузевому методологічному рівнях (дод. Е повний текст визначень). Результати здійсненого дослідження дозволяють засвідчити, що:

1) слова „профілактика”, „попередження”, „запобігання” та „превенція” не мають вагомої змістовної семантичної розбіжності, тому не слід піддавати штучному розведенню ці поняття і надалі в дослідженні використовувати як синоніми;

2) існує тенденція в перенесенні медичного підходу щодо поділу профілактики на первинну, вторинну та третинну в соціальну сферу та в педагогіку, що, на наш погляд, є помилковим, оскільки у виховному процесі специфіку вторинної та третинної профілактики розкривають корекція, реабілітація та ресоціалізація;

3) ключовими параметрами будь-якої профілактичної роботи мають бути виявлення та нейтралізація впливу негативних факторів, що можуть сприяти виникненню чи розвитку деструктивного явища/стану;

4) багаторівнева та взаємозумовлена діяльність держави, суспільства й основних інститутів соціалізації щодо реалізації профілактики на всіх ланках суспільства здатна мінімізувати або навіть нейтралізувати причини, що породжують негативне явище або сприяють його розвитку;

5) профілактична робота має виходити з урахування провідних чинників впливу навколишньої соціальної дійсності та з внутрішніх ресурсів самої людини;

б) організація ефективної профілактики можлива за умов відповідної підготовки суб'єктів, що будуть її здійснювати;

7) як і будь-який інший вид цілеспрямованої діяльності, профілактика потребує безперервної пошукової діяльності з урізноманітнення засобів та форм її організації для найефективнішого впливу не тільки на безпосередні об'єктивні фактори дійсності, а й на особистість, яка потребує профілактичного впливу.

Підсумовуючи методологічну базу та зауваживши спільність науковців у характеристиці мети профілактики, яка полягає в попередженні негативних явищ або ситуацій, надалі в межах нашого дослідження під „*профілактикою*” розуміємо багатоаспектну діяльність щодо недопущення негативного явища або стану шляхом виявлення, усунення або зменшення впливу факторів та чинників, що їх породжують чи сприяють поширенню.

Серед сучасних дослідників різні напрями профілактики вивчали: О. Бандурка [9], О. Макаренко [122], В. Щендрик та І. Крепаков [240], ін. (право); П. Червяк [256] та ін. (медицина); Т. Дуткевич та О. Савицька [76], Ю. Приходько [180], ін. (психологія); О. Агарков, Д. Арабаджиев, Т. Єрохіна [237], І. Зверева [220], ін. (соціальна робота); О. Безпалько [16, с. 31-32], Т. Журавель [78], Л. Михайлова [218], О. Товканець [238], Я. Шугайло [271], К. Ярмоленко [38], ін. (соціальна педагогіка). Порівняння теоретичних позицій науковців дозволили узагальнити провідні види профілактики:

- „правова профілактика” у вузькому значенні передбачає запобігання злочинності через підвищення правової освіти, а також систему заходів для виявлення, мінімізації або нейтралізації причин, що породжують явище або сприяють його розвитку [122; 274, с. 184, 366];

- „медична профілактика” зосереджена на медичних можливостях по зміцненню здоров'я, усуненню та попередженню причин захворювань [4, с. 540; 37, с. 653; 46; 256; 274, с. 825; 329];

- „психологічна профілактика” – це своєчасне попередження відхилень психологічного розвитку особистості та запобігання появі хвороби [180; 261, с. 133; 335];

- „соціально-психологічна” – створення психологічних умов, які б сприяли розвитку психічного здоров'я, а також запобігали неблагополуччю у розвитку людини, групи, суспільства [76, с. 101];

- „педагогічна профілактика” спрямована на усунення зовнішніх причин, чинників та умов, що викликають ті чи інші недоліки (відхилення) у розвитку особистості [238, с. 244];

- „соціальна профілактика” – система заходів, спрямованих на запобігання виникнення та попередження поширення асоціальних факторів, явищ та процесів [179; 195; 211, с.208; 237].

Міждисциплінарний аналіз поліаспектності профілактики з точки зору різних наукових галузей виявив, що окремі її види, відображаючи своїм змістом лише специфічну предметну сутність, мають вузький спектр діяльності й не в змозі забезпечити усебічне розв'язання проблеми ІЗ школярів. Так, багаторівневий підхід (державні, недержавні органи й установи, громадські формування, окремі громадяни та ін.) до поширення знань з проблеми і системність в організації заходів щодо виявлення, усунення та нейтралізації негативного явища або змін у ньому, які властиві правовому підходу до профілактики, у поєднанні з іншими видами профілактичної діяльності можуть бути ефективними для підвищення когнітивного рівня школярів з питань їх безпеки в інформаційному просторі. На наш погляд, сили медичної профілактики, які спрямовані на запобігання факторів, що згубно впливають на здоров'я та призводять до захворювань, можуть бути використані в обґрунтуванні школярам необхідності підвищення їх фізичної активності, дотримання режиму дня і харчування та раціонального розподілу часу, що унеможливить їх зависання в Інтернеті та появу фізичних симптомів від тривалого перебування в ньому. Відзначимо, що в психологічній царині питанням попередження відхилень здебільшого займається психіатрія, тому трактування психологічної профілактики є близьким до медичного підходу, через що психологічна профілактика в закладі освіти може передбачати використання відповідних психологічних методів для створення сприятливих умов у мікросоціумі закладу та окремих класів, а також заходів для зняття та зниження психологічного

перевантаження серед школярів та педагогічних працівників. Для педагогічної профілактики принциповим є те, що система її попереджувальних заходів здійснюється на фоні загальної гуманізації педагогічного процесу через долучення всіх його суб'єктів. З огляду на це, можлива організація навчально-виховних інтервенцій для опанування знань, умінь і навичок, які б сприяли підвищенню когнітивного та мотиваційно-ціннісного аспекту розвитку як школярів, так і педагогічних працівників. Соціальна профілактика зосереджена на факторах та умовах зовнішнього соціального середовища, а також особистісних особливостях, які призводять до порушення соціального здоров'я, тому її втручання може бути ефективним на етапах взаємодії із соціальним оточенням об'єктів профілактики та їх соціального загартування в зовнішньому середовищі. Попри всі очевидні позитивні можливості зазначених видів профілактики, зауважимо, що жоден із них самостійно не вичерпує всіх можливих ресурсів та не є ефективним у процесі профілактики ІЗ, оскільки для подолання даної соціальної проблеми необхідно здійснювати не лише безпосередню різнобічну діяльність зі школярами, а й проводити відповідну роботу через їх соціальне середовище, залучаючи до профілактичної діяльності різноманітні соціальні інститути (сім'я, школа тощо) та відповідних ним агентів (батьки, педагоги та ін.). Продовжуючи думку зазначимо наукові погляди фахівців соціальної сфери [45; 79] про необхідність організації діяльності спеціалістів різних галузей для попередження залежного стану за принципом управління життям людини через вплив на духовні, соціокультурні й економічні детермінанти, з метою подолання чи послаблення „шкідливих” та посилення „корисних” для соціального й психічного здоров'я факторів. Нагадаємо, що подібний підхід відповідає принципу соціальної гармонізації, основою якого з позиції соціального виховання А. Рижанова вбачає соціальність суб'єкта. Зміст гармонізації соціальний педагог розкриває у „злагоженості взаємовідносин між соціальними суб'єктами” (на будь-якому рівні) та „узгодженому, врівноваженому поєднанні людини, як соціального суб'єкта, її індивідуальності та соціальності, її природного та культурного начала, що забезпечує якісну соціальну самореалізацію людини та розвиток її соціального середовища” [203]. Уточнимо, що А. Рижанова

термін „гармонізація соціальності” в соціально-педагогічній площині, розкриває як „злагоджене набуття різних форм (сімейної, професійної, громадянської тощо) та рівнів (біологічного, фізичного, душевного, духовного) соціальності та узгодження її з індивідуальністю протягом життя” [203].

Беручи до уваги сказане, питання профілактики ІЗ стосується не стільки психофізичних проблем школярів, на яких наголошують медики та психологи, а, здебільшого, відхилень у їх соціальному розвитку та у відносинах із соціальним оточенням, що передують виникненню цього стану. Тому врегулювання цієї ситуації є важливим соціальним завданням, що можливе лише в процесі такої діяльності, яка б передбачала спрямованість одночасно на особистість та на середовище, що сприятиме опануванню останніми вмінь протистояти масовому маніпулюванню й збереженню власної соціальної ідентичності, навичок відстоювати свої інтереси, при цьому наслідуючи загальнолюдські цінності попередніх поколінь і розвиваючи власну особистість як у реальному, так й у віртуальному соціальному середовищі. Через це видається можливим застосування соціально-педагогічного підходу, який дозволить створити сприятливі умови для гармонійного соціального розвитку юного покоління, здатного протистояти віртуальному полону. Нагадаємо, через призму соціального виховання своєрідність соціально-педагогічного підходу полягає в забезпеченні педагогізації всіх сфер культури й подоланні (або мінімізації негативного впливу) стихійних складових соціалізації [201, с. 368], через діяльність, що полягає в суб’єкт-суб’єктній взаємодії за рахунок впливу (безпосереднього й опосередкованого) на: 1) суб’єкта та його соціальний розвиток, з метою формування в нього позиції активного перетворювача власного соціального оточення відповідно до особистих потреб і запитів; 2) соціальне середовище (внутрішнє та зовнішнє) та його виховний потенціал, яке завдяки соціально-педагогічним методам і технологіям (тобто педагогізацію), має створювати належні умови для суб’єктів соціальних відносин; 3) опосередковану суб’єкт-суб’єктну взаємодію соціального середовища й суб’єкта через контрольований процес соціального виховання, який передбачає їх включення у соціальні відносини та соціально значиму діяльність. У контексті об’єкта нашого

дослідження, даний підхід сприятиме створенню в соціальному середовищі таких умов, які б сприяли безпечному розвитку „Я-соціального” школярів за рахунок цілеспрямованого соціально контрольованого впливу однаково на його „Я-віртуальне” та „Я-реальне”. Таким чином, особливість соціально-педагогічного підходу, на відміну від інших, розкриється в цілеспрямованій координації профілактичних зусиль соціального середовища (у даному випадку внутрішнього і зовнішнього реального та віртуального), школярів та їх власної свідомої ініціативності щодо самопрофілактики, а також спільних зусиль з боку медичної, психологічної, правової, педагогічної, соціальної профілактики через подолання недоліків у процесі соціального розвитку юного покоління та підсилення позитивних сторін об’єктів профілактичної діяльності та надбань віртуального світу, з метою формування адекватного „Я-віртуального”, що відповідає „Я-реальному”. Одночасне підсилення соціально контрольованої частини соціалізації та кіберсоціалізації сприятиме розвитку віртуальної та реальної соціалізованості школярів. До того ж, за сприятливих умов для віртуального соціального виховання формується кіберсоціальність, що уможлиблює вплив на реальну соціальність з метою гармонізації соціального розвитку індивіда загалом.

Завдяки представленому аналізу щодо теорії профілактики на філософському та міжгалузевому рівнях, а також доведенню соціально-педагогічного аспекту необхідності вирішення даної соціальної проблеми, маємо підстави вважати, що профілактику ІЗ школярів треба починати, коли в них ще немає залежності, тобто на етапі виявлення в них ознак схильності, підвищуючи ефективність їх соціального розвитку в нових умовах кіберсоціалізації.

Отже, глобалізаційні процеси інформаційного суспільства призвели до кризи в усталеному процесі індустріальної соціалізації молодого покоління, зменшивши вплив соціально контрольованого її виду через часткове нівелювання ролі традиційних інститутів соціалізації (сім’я, школа тощо) та, відповідно, збільшивши стихійну її складову. Школярі-сучасники активно використовують новітні інформаційні технології, а саме Інтернет та віртуальні соціальні мережі, які пропонують їм оперативні готові відповіді, алгоритми дій та моделі поведінки в

різних життєвих ситуаціях – варто тільки ввести відповідний запит у пошукову систему. ІКТ постійно розвиваються та вдосконалюються, пропонуючи нові техніко-технологічні функції й налаштування, що дозволяють повністю замінити всі форми живої комунікації та задовольнити більшість соціальних потреб (доступ до медіаінформації, розваги, ігрові симуляції, віртуальна комунікація тощо). Світ електронно-мережевої культури створює майже необмежені можливості в структуруванні повсякденності й оприлюдненні в мережах електронних медіа власного приватного життя: перегляд світлин знаменитостей та друзів, листування електронною поштою, участь у „прямих ефірах” (запис подій у реальному часі), спілкування на форумах, „лайки” та коментарі, аудіо- й відеочати, перегляд роликів, публікування новин у власному блозі тощо. Подібне занурення у віртуальний світ має негативний вплив на молоде покоління, оскільки знецінює роль реального соціального життя та пропагує зміну власної ідентичності відповідно до модних тенденцій віртуальної дійсності, які, зазвичай, не збігаються з реальними уявленнями та мають девіантне спрямування. З цього погляду явище Інтернет-залежності негативно позначається на соціальному розвитку школярів і на суспільстві загалом, оскільки спричиняє відірваність юного покоління від реального соціального життя, розриваючи зв’язок між „Я-реальним” та „Я-віртуальним”, що гальмує розвиток їх соціальності та загрожує її знищенню. Виходячи з міждисциплінарного аналізу сутності профілактики та її видів, робимо висновок, що: по-перше, жоден із видів профілактики (правова, медична, психологічна, педагогічна, соціальна) самотійно не є ефективним у процесі попередження Інтернет-залежності школярів; по-друге, при виявленні стану залежності профілактичні заходи не будуть результативними, оскільки його подолання потребує корекції. Окрім того, вирішення цієї проблеми можливе шляхом діяльності, яка б передбачала безпосередню роботу не тільки з представниками молодшої генерації, а й із їх соціальним середовищем, що уможливить контрольовану позитивну лінію соціального розвитку сучасного учнівства. Профілактика Інтернет-залежності є важливим соціальним завданням, оскільки саме від позитивно сформованих соціальних цінностей, якостей та характеру поведінки молодого

покоління буде залежати не тільки гармонійне сумісне існування „Я-реального” та „Я-віртуального”, з якими пов’язана цілісність „Я-соціального”, а й розвиток їх реальної та віртуальної соціальності. Отже, виникає необхідність у соціально-педагогічній профілактиці, яка через об’єднання зусиль видової багатоманітності усіх суміжних видів профілактики забезпечить позитивний соціальний розвиток молодого покоління та його успішну інтеграцію до соціуму, а також посилить цілісність і соціальну стабільність суб’єктів. За таких умов особливо гостро постає потреба вивчення специфіки соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО не тільки Інтернет-залежності загалом, а саме старшокласників від їх схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж.

1.2. Особливості соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності учнів старшої школи до залежності від віртуальних соціальних мереж

У попередньому підрозділі було визначено, що серед школярів, яким найбільше притаманні ознаки залежності від віртуальних соціальних мереж є старшокласники. Водночас, згідно з аналізом теоретико-методологічних підвалин змісту понять „залежність” та „профілактика” ми дійшли висновку, що попереджувальна діяльність не може бути застосована на етапі виявленого залежного стану, оскільки це суперечить сутнісному значенню профілактичної діяльності. Через це постає необхідність ґрунтовного аналізу психологічних та, головне, соціальних особливостей сучасних учнів старшої школи, з метою виявлення в них специфічних рис схильності до залежності для їх своєчасної профілактики.

Згідно з чинним ЗУ „Про освіту” № 2145-VIII від 05.09.2017 [186] та зафіксованими в підрозділі 1.1. нормативними документами, вважаємо правомірним твердження: навчання в старшій школі припадає саме на 15–18 років, що, згідно з теоріями Е. Еріксона [302], а також сучасними дослідженнями О. Бедлінського, належить періоду юності [14]. На наш погляд, ця періодизація є найудалішою, оскільки враховує „біологічне начало” (фізичні перебудови), соціальну ситуацію

розвитку в актуальних для особистості соціокультурних умовах та охоплює вікові межі навчання в старшій школі. Характеризуючи юнацький вік, А. Горянська та В. Пісоцький визначають його, як „сукупність індивідуальних процесів, пов'язаних із переживанням соматичних змін, з необхідністю адаптації до них, оволодіння ними, а також із соціальними реакціями на них” [149]. Загалом поділяємо одноставність науковців (О. Бедлінський, Е. Гуцало, Е. Еріксон та ін.) у визначенні юності як дуже важливого періоду в онтогенезі людини.

Аналіз теоретичних обґрунтувань традиційних для юні фізичних (Е. Гуцало [61], Н. Каньоса [92], Р. Павелків [142], В. Поліщук [151] ін.), психічних (О. Бедлінський [14], О. Галян [50-52], В. Гузенко [59; 60], С. Доскач [74], Е. Еріксон [302, с. 219], Г. Костюк [105], С. Кузікова [109], А. Лопухівська [117], О. Лютак [120], А. Мирошниченко [128], С. Мукомел [131], Т. Опанчук [138], О. Орлова [139], Р. Павелків [142], В. Поліщук [151] ін.), соціальних (Я. Невідома [134], І. Пампура [145], О. Поцулко [178], І. Романов [206], О. Скрипченко [41], В. Стрілько [232], А. Черкашин [257], В. Шепель [268], О. Штепа [269] ін.) особливостей і новоутворень, виникнення яких зумовлене переходом до інформаційного суспільства (К. Варивода [34], С. Ганаба [54] ін.) й актуалізацією Інтернету та ВСМ у житті „покоління великого пальця” (англ. thumb generation), дали підстави для здійснення спроби у виявленні й уточненні їх впливу на розвиток схильності старшокласників до залежності від ВСМ. На підтвердження даного припущення та узгодження виокремлених провідних параметрів розвитку старшокласників було проведено пілотне дослідження (через поширення авторського електронного опитувальнику на відкритих сторінках акаунтів в Інстаграм) для виявлення залученості шкільної юні до віртуальної комунікації в найпопулярніших ВСМ. Протягом місяця в анонімному опитуванні взяла участь 461 особа, лише 11 (2,4%) з яких не зареєстровані в жодній ВСМ (дод. Р). Відтак, теоретичні узагальнення та отримані результати дослідження знайшли вияв у таких ключових тезах:

– фізичні трансформації юнаків та дівчат полягають у перебудові всіх основних, що склалися раніше, анатомічних та психофізіологічних характеристик організму, для яких закономірно завершення статевого дозрівання і, разом з тим,

початок стадії фізичної зрілості (Р. Павелків [142] ін.). У цей період юнь відчуває особливо гостру потребу в соціальному схваленні, що виявляється в очікуванні великої кількості лайків і коментарів до світлин своїх приватних акаунтів. Загалом серед опитуваних виявлено 337 дівчини (73,1%) та 124 юнака (26,9%) віком 15-18 років. Гендерна відмінність респондентів є свідченням більшої мережевої активності серед представників жіночої статі, що, на нашу думку, зумовлено прагненням дівчат привернути увагу до сексуальності власного жіночого тіла, надмірно демонструючи його, в той час, коли юнаки надають перевагу онлайн-іграм, хоча й хизуються спортивними досягненнями та готовністю до фізичних навантажень. Відтак вважаємо, що усвідомлення своєї фізичної сили, здоров'я та привабливості, які можливо репрезентувати у віртуалі, впливає на формування в юнаків та дівчат високої самооцінки, упевненості в собі, життєрадісності тощо. На противагу, усвідомлення своєї фізичної слабкості й одіозності може сприяти їх замкнутості, невірі у свої сили та песимізму по відношенню до соціальної дійсності. Продовжуючи думку О. Передерія [146], щодо формування низької або завищеної самооцінки, внаслідок критичного суб'єктивного ставлення до власних недосконалостей або гіперболізації чеснот, допускаємо це як причину звернення до віртуальної реальності, яку, у даному контексті, ми вважаємо засобом уникнення реальних соціальних відносин та компенсації власних фізичних недоліків. Зважаючи на це, украй важливою є роль ВСМ, які, погоджуємося з К. Супрун, надають змогу молодим особам створювати в кіберпросторі альтернативні віртуальні „Я” [233], які значно відрізняються від „Я-реального”, проте відповідають трендам українського та глобального співтовариств;

– інтенсивне інтелектуальне дозрівання (Е. Гуцало [61], Р. Павелків [142] ін.) пояснює легкість та природність в оволодінні та засвоєнні старшокласниками складних техніко-технологічних механізмів віртуальної взаємодії та безлічі медіаінформації за короткий проміжок часу. Юнаки та дівчата вільно пересуваються кіберпростором, спостерігають за соціальними змінами в суспільстві (життя різних людей, модні тенденції, соціальні протести, політичні події, наслідки природних катаклізмів тощо), створюючи з цих подій підвалини для оволодіння загальними

законами природи і суспільного життя, формуючи свій світогляд. Однак, стихійно вловлюючи лише фрагменти соціальної дійсності у ВСМ, учні старшої школи ризикують стати заручниками помилкових вражень щодо їх змісту й опинитися в полоні хибних ідеалів, моделей поведінки, системи цінностей тощо;

– ставлення до знань як до матеріалу для роздумів проявляється в спробах юні вільно та логічно міркувати, варіювати розумовими операціями та шукати вагомні аргументи на доведення власної думки (Р. Павелків [142; 143], ін.), часом із надмірним філософствуванням, теоретизуванням і висуванням суперечливих гіпотез (Е. Гуцало [61]). Імовірно, через це акаунти шкільної юні у ВСМ переповнені статусами і світлинами із висловлюваннями відомих філософів та літераторів, які, на їх думку, за змістом віддзеркалюють події та переживання власного життя, зазвичай, дещо драматизуючи та перебільшуючи їх реальний перебіг;

– самовизначення, як ключове психічне новоутворення даного віку, що в західній психології окреслюється як процес формування ідентичності (Д. Бріджес (D.Bridges), Р. Макліч (R.Maklich), Ф. Треде (F Trede) [288]; І. Бех [19]; В. Брязкун [28; 29]; Е. Еріксон [302, с. 219], М. Козирєв [98], Г. Хоружий [210] та ін.), тобто відчуття індивідуальної самототожності, наступності та єдності, а також системи уявлень про самого себе, яке, незалежно від того істинне воно чи ні, впливає на поведінку та породжує ті чи інші переживання в молодій особі, унаслідок чого формується ядро особистості. Завдяки становленню ідентичності активізується потреба в самостверженні, реалізація якої стає можливою за наявності певної сфери діяльності, що дозволяє юні повною мірою проявити себе через визнання цієї діяльності оточуючими не тільки з референтної групи, як це було традиційно, а й через оцінку з боку більш широкої громади, що знаходиться в безмежному віртуальному просторі. З цієї причини нині особливо актуального значення набуває самоідентифікація юнаків та дівчат у кіберпросторі, яка виражає важливий аспект їх розвитку та позиціонування себе загалом. Показовим видається факт, що 52,3% представляє свій акаунт під власним ім'ям та з реальним фото 69,3%, при цьому аж 85,2% мають відкритий доступ до сторінки, що свідчить про недостатню обізнаність чи помилкові знання юні щодо загроз кібервзаємовідносин та можливих наслідків

для реального соціального життя. Відзначимо заувагу Е. Еріксона, що неадекватно сформована ідентичність може супроводжуватися: „проблемами у міжособистісних відносинах; „розмиванням” почуття часу, нездатністю будувати життєві плани, страхом дорослішання та змін; невмінням реалізовувати свої внутрішні ресурси й зосереджуватись на якійсь головній діяльності (розпилення продуктивних творчих здібностей); формуванням „негативної ідентичності”, що виражається у відмові від самовизначення й виборі негативних зразків для наслідування” [302]. Подібна деградація може стати предтечою ще негативніших наслідків для соціального розвитку юної особи, спровокувавши ескалацію виразності ознак схильності через відхід від реальних життєвих проблем та компенсацію соціальних потреб за рахунок цілковитої віртуалізації;

– у самосвідомість входить фактор часу – юнаки та дівчата починають жити й активно планувати майбутнє (О. Видра [39], Е. Гуцало [61], О. Скрипченко [242] та ін.). 80,7% респондентів стверджують, що використовують ВСМ, щоб знайти інформацію стосовно навчання, майбутньої професії тощо, оскільки прагнуть заздалегідь визначитися із можливими перспективами для себе. Проте, як стверджують психологи О. Василенко [35] та Г. Даниленко [63], переживання з приводу „Я-майбутнього” домінували над переживаннями стосовно „Я-фізичного” (тобто зовнішній вигляд і здоров’я) та „Я-соціального” (спілкування з дорослими та однолітками) у представників старшої школи початку першого десятиліття ХХІ сторіччя. Усупереч цьому, вважаємо, що представникам кіберпокоління, як активним користувачам ВСМ, значення „Я-соціального”, у тому числі через віртуальну репрезентацію (тобто „Я-віртуальне”), набуло нині найважливішого, часом критичного, значення;

– розширення емоційного діапазону юні через зміни у відчуттях дружби, товариства та любові (Е. Гуцало [61], Т. Опанчук [138], А. Черкашин [257] ін.). Спільність інтересів, єдність поглядів, переконань, цілей тощо спонукають старшокласників до об’єднання та вступу у віртуальні товариства, організацію спільних заходів, мережових челенджів тощо. Романтизація і наявність стосунків у юних осіб супроводжується їх прагненням поділитися своїми інтимними

особистими переживаннями не тільки з найближчим оточенням, а й з усім кібертовариством (афішування спільних світлин у стрічці новин, позначки лайків, коментування, застосування романтичних емотиконів (піктограми емоцій) тощо). 46,6% респондентів виказали необхідність у фотофіксації та оприлюдненні цікавих подій із власного життя у ВСМ та 67% підтвердили, що мають прагнення робити селфі в значимих місцях. Зовнішній світ починає сприйматися через себе, що слугує відкриттю власного, унаслідок чого створюється цілісніше та довершеніше уявлення щодо свого образу й подоби інших (М. Буччі (M. Bucci), Дж. Кіснер (J. Kiesner), Ф. Паулін (F. Poulin) [312]; К. Фулвуд, Дж. Чен-Вілсон [307]; С. Доскач [74]). Старшокласники роблять репости цікавих для них світлин, коментують чужі публікації, намагаючись усвідомити коло соціально-психологічних якостей і проблем оточуючих людей та, передусім, найближчого оточення: 67% респондентів надають перевагу розважальному контенту та 59,1% контенту, який містить мотивуючі пости й історії з життя людей, котрі досягли чогось визначного. Також зауважимо, що саме серед шкільної молоді найпоширеніші пости, що містять провокації до деструктивної кібердіяльності у ВСМ. Важливими в експлікації особливостей емоційного стану юні вважаємо тези: О. Орловської щодо здатності юнаків і дівчат до емпатії чи конфліктності, їх соціальна ізольованість, позитивне чи заздалегідь негативне ставлення до іншого [140]; О. Царькової та Н. Величко [254] щодо підвищення рівня стресу в цьому віці (різноманітні фізіологічні, психічні, побутові, академічні навантаження тощо); В. Гузенко [59] про взаємозв'язки між мотивацією досягнення успіху й уникненням невдач і соціальним страхом чи навіть соціофобією [60]. Очевидно, що ці особливості можуть створити досить хиткі підвалини для соціальної поведінки старшокласника, визначаючи його місце в соціальному середовищі що, як вважаємо, може слугувати передумовами для розвитку схильності до залежності від ВСМ.

Зрештою, уточнені ключові психологічні особливості юнацького віку свідчать про якісні зміни в когнітивній, емоційно-вольовій, мотиваційно-ціннісній та поведінковій сферах, дозволяють погодитися з тезами вітчизняних педагогів (І. Бех, Л. Долинська, Н. Лавриненко, З. Огороднійчук, О. Скрипченко), котрі одностайні в

тому, що юність є переходом від фізичної зрілості до зрілості соціальної, яка за своїм змістом виражає включення старшокласника до дорослого життя та засвоєння ним тих норм і правил, які існують у суспільстві [19; 41, с. 203; 113], що робить юність вкрай важливим та найнасиченішим у процесі соціалізації періодом життя (Н. Лавриченко [113], Т. Швець [263]). Означені якості свідчать про те, що юність – це етап складання цілісного образу „Я” (за умови позитивної соціалізації), унаслідок якого відбувається формування соціальних цінностей, просоціальних якостей та поведінкової трансформації старшокласників. На цьому фоні важливого значення набуває погляд І. Пампури, що соціальний статус та місце молодого індивіда в суспільному житті, його діяльність, активність і соціальні ролі, які він грає, цілком залежать від його сформованості на психічному й анатомо-фізіологічному рівнях відповідно до віку [145]. Не викликає сумнівів твердження психологів, що характерні психовікові трансформації в юнацькому віці є свідченням не просто хронологічних перетворень людини, а зміною його соціального статусу та суспільного устрою [40; 41; 239]. Через це вважаємо закономірним, що, оскільки старший школяр стоїть на порозі вступу до самостійного життя, це висуває нові вимоги до його соціального становища, визначення себе й свого місця в дорослому світі (І. Чечко [258] та ін.), а розуміння своєї власної індивідуальності, свого характеру, своїх можливостей, достоїнств і недоліків є основою свідомого та цілеспрямованого управління своєю власною діяльністю та соціальною активністю, направленою в зовнішній світ.

Соціальна ситуація розвитку сучасних юнаків і дівчат характеризується зниженням у деяких учнів рівня навчальної мотивації та успішності в передвипускних класах, складнішими і суперечливішими відносинами з педагогами та процесами особистісного відокремлення, які можуть слугувати причиною загострення відносин з батьками (І. Бех [19], Л. Долинська, Н. Лавриненко, З. Огороднійчук, О. Скрипченко [41], І. Трубавіна [241] та ін.). Сім'я як перший традиційний інститут соціалізації залишається тим мікросоціумом, де юнаки та дівчата почувають себе найспокійніше і найупевненіше (О. Зубова [84], Я. Невідома [134]), хоча й демонструють протилежну поведінку. Сповнені прагненням утвердити себе як дорослого (бути в

центрі подій суспільного життя і виступати активним членом соціуму, ініціюючи зміни та перетворення), володіти останньою інформацією з життя не лише однолітків, але й видатних персон, ретельно спостерігаючи за подіями їхнього життя через ЗМК, юнаки та дівчата зовнішньо відгороджуються від батьків і дорослих, демонструючи категоричність по відношенню до них, що часто знаходить відображення в критиці старшокласниками акаунтів батьків через їх, на думку юні, зашкарублість та надмірну консервативність в оформленні та наповненні контенту. Хоча, 73,9% заявили, що допомагають старшому поколінню освоювати технічні можливості Інтернету, водночас відповіді респондентів проілюстрували досить низькі показники залученості батьків до віртуального життя своїх дітей: 56,8% батьків періодично цікавляться мережевою активністю й обмінюються світлинами з дітьми, в той час, коли в середньому 30% батьків узагалі не зацікавлені в цьому. Отримані результати підтверджують дослідження Ю. Асєєвої [5, с. 263-272] і Т. Кравченко [107] щодо зв'язку негармонійних стилів виховання в родині та, як наслідок, сприйнятливості юнаків і дівчат юного віку до залежності від ВСМ. Інформативним вважаємо дослідження І. Кошлань про кореляцію виявлених ознак залежності підлітків (вік 14-17 років) від кіберстосунків із більшістю показників негармонійних стилів сімейного виховання, у яких психолог виділила найзначущіші показники, такі як: „поблажливість, виховна невпевненість батьків, нестійкість стилів виховання, недостатність вимог-обов'язків, надмірність вимог-заборон, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проекція власних небажаних якостей на дитину, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання ($p < 0,01$), а також гіперпротекція, гіпопротекція, розширення батьківських почуттів, перевага дитячих якостей ($p < 0,05$)” [106]. З цієї позиції природним видається припущення італійських науковців Ф. Гатті, І. Ді Наполі та Ф. Просентіс [304] про взаємозв'язок між постійним використанням ВСМ старшокласниками та динамікою їх сімейних відносин, де сценарії заборони чи, навпаки, потурання негативно впливають на стосунки між батьками і дітьми та призводять до ще більшого прагнення останніх проводити час у мережевому просторі. З огляду на це, убачаємо потребу в оптимізації та гармонізації стилів сімейного виховання відповідно до

трансформаційних вимог українського суспільства та глобального людства, що забезпечать адекватну батьківську компетентність і благополучний соціальний розвиток кожної окремої сім'ї й молодого покоління в процесі кіберсоціалізації, що, вважаємо, сприятиме зміцненню громадянського суспільства всередині країни, а також зробить можливим вихід останньої на новий глобальний рівень взаємодії у світовому співтоваристві.

Продовжуючи аналіз соціальних інститутів, зауважимо, що відсуваючи сім'ю на другий план, для старшокласників винятковим видом міжособистісних відносин та особливим каналом інформації стає взаємодія з однолітками (однокласники, сусіди з одного двору), що, як вдало зазначає Я. Невідома, характеризується ставленням до іншого, як до самого себе, внаслідок чого розкривається власне „Я”, що потребує взаєморозуміння, внутрішньої близькості та відвертості [134]. Водночас особливого значення для юні набуває сфера спілкування, у якій, як відзначає Е. Гуцало [61], розвиваються дві протилежні тенденції – її розширення, з одного боку, і наростання відчуження – з іншого. Розширюючи тезу психолога, зауважимо, що в умовах масового поширення гаджетів із доступом до Інтернету та ВСМ (Фейсбук, Інстаграм, ТікТок, Твіттер та ін.), що мають ряд технологічних властивостей (зручний та компактний інтерфейс, швидкість доступу, оперативність зміни налаштувань, систематизація контенту тощо), міжособистісна комунікація шкільної юні майже цілковито перемістилася в кіберпростір, докорінно змінивши, як пише М. Махній, „сценарії поведінки, принципи виробництва та споживання інформації” [127]. Заслуговує на увагу той факт, що лише 8% з опитаних надають перевагу спілкуванню у віртуалі, тоді як 37,5% – реальному та 53,4% зазначають, що однаково активно спілкуються в обох вимірах. Однак, слід відзначити, що до складу респондентів увійшли найбільш соціально активні школярі.

Нині перед нами постає новий, невідомий раніше, тип взаємодії – кіберкомунікація, яка вносить полілогічність у загальний процес та надає змогу спілкуватися без часових та просторових бар'єрів, використовуючи всі доступні медіапродукти (аудіо, відео, текст тощо) для задоволення власних соціальних потреб, однак не втрачаючи при цьому свою суперечливу подвійність: 1) збільшення

обсягу спілкування через його переміщення у віртуальну площину до VCM: зростання часу, який витрачають на нього, розширення його соціальної сфери та постійне прагнення до різноманітних контактів, де старшокласники під час обговорення в чатах, на форумах та подібних відкритих платформах для комунікації прагнуть звернути на себе увагу та здобути якомога більше прихильників у вигляді збільшення кількості лайків (на думку М. Махнія, є суб'єктивним „показником власної успішності” для старшокласників [127]) та підписників (показник популярності та затребуваності в соціальних відносинах); 2) індивідуалізація, а також прояв вимогливості та вибірковості до контактів спілкування в кіберпросторі можуть бути, як демонстрацією власної унікальності (через фото, відео, пости, заклики та ін.) у гіперболізованій формі в презентації власного профілю (екстравагантні образи, надмірне зухвальство в коментарях до оточуючих, епатажна поведінка та виклики іншим тощо), так і протилежною крайністю – позбавлення будь-якої індивідуальності власної сторінки (відсутність імені, фото й інших ознак „живої людини”), обмеження доступу до свого акаунту, блокування будь-яких повідомлень (позиція „таємного спостерігача” за життям інших тощо). Зауважимо, що подібну суперечливість та розбіжність у самопрезентаціях підкреслюють науковці Я. Лі (Y. Li), Е. Мазур (E. Mazur) [327] та А. Вавілова [32] у дослідженнях мережевого спілкування старших школярів. Окрім того, поглиблюючи думку К. Супрун [233] про ймовірну розбіжність між ідеальним та реальним „Я” в цей період розвитку, відзначимо, що серед сучасного кіберпокоління дана розбіжність може спостерігатися між реальним та віртуальним „Я”, коли профіль користувача не відповідає не тільки його реальному вигляду, а й суперечить соціальним цінностям та нормам, відверто демонструючи девіантну поведінку, а іноді навіть делінквентну (кіберзлочини, участь у групах-самогубств тощо).

Окрім беззаперечного впливу та значимості дружби з однолітками, важливим фактором соціалізації юнаків і дівчат постають їх об'єднання в групи за інтересами та молодіжні субкультури, які, зауважимо, у сучасних умовах соціальної дійсності зазнали колосальних трансформацій. В. Павелків та О. Штепа наголошують на думці, що подібні угруповання здатні не просто об'єднувати міриади молодих

людей, модифікуючи їх особистість, видозмінюючи їхні соціальні цінності та норми поведінки, а й докорінно змінювати життєві орієнтації, світогляд та ставлення до оточуючої реальності [141; 143; 269]. Усе більше юнаків та дівчат залучаються в структуру об'єднань у віртуальному просторі: юні особи можуть знаходити однодумців не лише з числа своїх однокласників та сусідів по двору, а й з іншого міста чи навіть країни, оскільки Інтернет надає змогу повністю знищити часові та просторові обмеження. Як вдало зазначає В. Павелків, глибока криза України нині виявляється в „стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної аномії (стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися), яка виявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях організації суспільств” [141]. Зважаймо й на те, що формування кіберсоціальності учнів старшої школи нині відбувається безконтрольно, оскільки останні в більшій мірі стихійно насичуються нормами і правилами безмежної кіберреальності, керуючись конгломератом цінностей та культурних традицій глобального співтовариства, нівелюючи й руйнуючи при цьому традиційні істинно національно-громадянські орієнтири та загальнолюдські цінності.

Кількісне і якісне розширення діапазону соціальних ролей старшокласників відбувається за рахунок їх соціальної активності та проявів соціальної суб'єктності, через усвідомлення та прийняття інтересів суспільства і певних спільнот (громад) та готовність і спроможність реалізувати ці інтереси через активну самостійну діяльність. Як стверджують О. Запасникова та О. Лівенцев, важливими ознаками соціальної активності особистості цього віку є бажання впливати на соціальні процеси та дієва участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад [81]. У такий спосіб, особливого значення в цей період набуває участь старшокласників у шкільному самоврядуванні, яке, згідно чинного ЗУ „Про освіту” [186] у широкому значенні є частиною громадського самоврядування в закладі освіти, що сприяє формуванню громадянської позиції і ціннісного ставлення до себе й інших, що дозволяє учням підвищити соціальну компетентність, розвивати соціальні навички поведінки і

установки на самостійне ухвалення рішень щодо соціальних проблем через організацію учнівського колективу, активізацію сумісної діяльності з педагогами та батьками, сприяння розвитку дитячого й молодіжного лідерського руху тощо. Аналіз змісту Листа МОН України „Про розвиток учнівського самоврядування” № 1/9-77 від 28.01.2014 р. й огляд навчально-виховних планів на сайтах шкіл засвідчують про малочисельне залучення лише окремих обласних центрів країни та деяких закладів освіти, діяльність учнівської молоді яких зосереджено на напрямі професійного самовизначення та збереження здоров'я, залишаючи поза увагою актуальні нині питання розвитку медіаграмотності й кібербезпечної поведінки як профілактики ІЗ старшокласників. Таким чином, відсутність оновлених звітів і програм щодо розвитку учнівського самоврядування, пасивність ЗЗСО та недосконалість системного підходу в зазначеному напрямі, зводить вагомість цієї учнівської управлінської діяльності майже нанівець.

Відсутність позитивного досвіду участі в шкільному самоврядуванні нівелює потребу старшокласників у подальшому вже формалізованому об'єднанні в громадські молодіжні організації [182], позбавляючи їх можливості в здійсненні власного життєвого пошуку та реалізації індивідуальних потреб, спільних проблем і запитів (В. Головенько [56], М. Гуцалова [62], А. Полованець [152] та ін.) для розширення власних траєкторій соціалізації, як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямі (Т. Швець [263]), оскільки, наголосимо, на сучасному етапі розвитку цивілізації через залучення до глобального співтовариства у ВСМ (відкриті публічні акаунти представництв великих компаній та волонтерських організацій, державні структурні підрозділи тощо), учні старшої школи мають змогу для міжкультурної взаємодії, отримання освіти, долучення до громадянських проєктів розбудови власного району/міста/держави, відкриття новітніх векторів для власного соціального та професійного розвитку.

Представники нової генерації є найбільшими споживачами інформаційних продуктів і технологій з раннього віку, а досягнувши періоду юнацтва, вже не уявляють свого життя без телебачення, кінематографу, Інтернету та ін., що надає ЗМК значної вагомості в їх соціальному розвитку. Інформаційні платформи,

форуми, ВСМ тощо забезпечують доступ до зростаючої в геометричній прогресії кількості інформації, яка, як здається юні, компенсує відсутність їх життєвого досвіду, суттєво впливаючи на засвоєння соціальних норм, формування суспільної думки та ціннісних орієнтацій не тільки в, здавалося б, очевидних сферах політики, ідеології, економіки, права тощо, а й у спадкоємності та збереженні загальнолюдських цінностей та уявлень про життя, побудованого на міжособистісній взаємодії. Окрім того, в українському суспільстві відсутня практика дотримання елементарних правил кібербезпечної поведінки і несформована культура перебування в кіберпросторі (кіберетика), які стихійно ускладнюють віртуальну комунікацію для старшокласників, створюючи ряд проблем психологічного, соціального і навіть правового характеру. Намагаючись відповідати (чи, навпаки, суперечити) не тільки вимогам громадянського та національного рівнів суспільного розвитку, а й рівню регіонального, чи навіть глобального (світові модні тренди, престижні заклади освіти зі світовим рейтингом, робота в прогресивних компаніях європейського рівня тощо), юнаки та дівчата, як вдало підкреслили О. Василенко та А. Шеремет, стикаються з підміною справжніх цінностей хибними, зі спотворенням моралі, збідненням культури та освіти [35]. На нашу думку, подібна тенденція може призвести до девальвації сенсу життя, потреб, інтересів у загальній системі ціннісних орієнтацій молодшої генерації. Прикладом слугує масове захоплення юнаків і дівчат кінопродуктами зі сценами насилля та жорстокості, які захоплююче та технічно яскраво виглядають з екранів, проте змістовно не несуть глибокої думки, а лише спонукають до подібної деструктивної кібердіяльності. До того ж, неконтрольоване і нераціональне використання Інтернет-ресурсів, надмірна комунікативна активність, відвідування сумнівних сайтів, які не мають відношення до навчання (розважальні сайти, Інтернет-магазини, онлайн аукціони тощо), стають причиною неуспішності в навчанні та виникнення академічних заборгованостей.

Зважаючи на окреслені видозміни соціокультурного простору та, як результат, нові соціалізаційні процеси із превалюванням стихійної складової, які наведено в підрозділі раніше, поділяємо думку Т. Атрошенко, яка вважає, що безперервна

мінливість світу ставить саме перед школою [6], як перед одним із основних формалізованих інститутів соціалізації юні та джерелом, яке формує необхідні соціальні знання, уміння й навички, впорядковувати соціальний досвід, що накопичує школяр унаслідок трансформацій та новітніх викликів суспільства сучасної доби. Психологи індустріальної доби [40; 41] припускали, що школа має органічно реагувати на перетворення соціального суспільства та наполягав на переорієнтуванні шкільної мети із конвеєрного передання знань і поглядів наступному поколінню, на підготовку молоді до самостійної діяльності та вміння ухвалювати рішення, гнучко реагуючи на зміни. Не будемо заперечувати, що з цієї причини в еру інформаційного розвитку суспільства головну роль відіграє саме освіта, оскільки, як підкреслює С. Ганаба „освіта покликана не лише відповідати суспільним реаліям, але й проєктувати зміни соціуму у майбутньому” [54]. У цьому контексті погоджуємося з О. Рассказовою [196], В. Стрілько [232], О. Хомич [253] та ін. які справедливо вважають, що саме освітньо-виховний процес у школі є найсприятливішим для організації педагогом ситуацій, що викликають зацікавлене ставлення до актуалізації світоглядних проблем (загальнолюдські цінності як фундамент становлення живого зв'язку з глобальним людством) та стимулювання рефлексії для активізації суб'єктної позиції учня старшої школи. Сьогочасні глобалізаційні трансформації побудови інформаційної ери та інтеграційні процеси в Україні зумовили ще більшу мінливість соціального життя та буремність суспільного устрою в державі. Як наслідок, бачимо спроби адаптування підходу до освіти на законодавчому рівні країни: нові закони, постанови та зміна ключових підходів до навчання (компетентнісний підхід до освіти, науково-педагогічний проєкт „Інтелект України” тощо). Зауважимо, що подібні кроки мають нестабільний та фрагментарний характер. Для уточнення нашої думки наведемо декілька роз'яснень: по-перше, згідно із ЗУ „Про освіту” „компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність” [186]. За такого підходу навчальний процес у ЗЗСО на завершальному етапі здобуття базової освіти має

зазнати кардинальних модифікацій у змісті навчальної програми щодо викладання основних дисциплін. Усупереч очевидному, ми є свідками примноження завдань та вимог до здобувачів освіти при повній відсутності врахування їх індивідуальних освітніх, професійно-орієнтованих потреб та спрямованості на підготовку до суспільного життя в „дорослому світі”; по-друге, проєкт „Інтелект України” передбачає підтримку та виховання обдарованої молоді, що забезпечується великою навчально-методичною базою (посібники, відео-, аудіо- та фотоматеріали, контрольні та самостійні роботи різного рівня тощо), однак має ряд недоліків (потребує постійного діалогу дитини та педагога, що зазнає ускладнень у період дистанційного навчання; великі об’єми розгалуженої інформації; інтенсивність подачі матеріалу та ін.), які наразі не відомо як вплинуть на якість здобутої освіти; по-третє, кризова епідеміологічна ситуація, спричинена пандемією COVID-19, виявила непідготовленість українських закладів освіти до дистанційної форми навчання зокрема із старшокласниками (дефіцит технічного оснащення та практичних знань і навичок у працівників освіти; відсутність єдиних платформ для здійснення системного навчання та оцінювання; застарілі підходи до завдань, спрямованих на самостійне опрацювання; недосконалість системи вимог і особливостей кібервзаємодії учнів з педагогами тощо) та невідповідність побудови обох циклів профільної середньої освіти [189] щодо індивідуальних траєкторій розвитку для кожного окремого учня старшої школи. Таким чином, нині ми є свідками того, що в ланці середньої освіти сучасна школа змістовно не переорієнтувала навчальний процес на оволодіння знаннями відповідно до ключових для розвитку майбутніх соціальних суб’єктів компетентностей, а виховна сторона освітнього процесу в кризовий період узагалі залишається поза увагою. Як результат, здобувачі освіти та їх батьки проявляють недовіру, пасивність, негативне ставлення та соціальний антагонізм відносно школи й освітньої системи загалом. Отже, ЗЗСО мають привести у відповідність до державних законів та постанов не тільки форму, а й зміст освітнього процесу та стати своєрідним теоретико-методичним і практично-орієнтованим центром взаємодії всіх суспільно-державних інститутів, які здійснюють соціальне становлення молоді генеративної. Відповідно,

школа повинна взяти на себе місію розвитку соціальних суб'єктів, зокрема на професійно-адаптаційному циклі навчання (старша школа), які вміють критично мислити, не бояться висловлювати власну думку, аргументуючи та доводячи свій погляд, бути відповідальними за власний вибір та результат у межах будь-якої діяльності. Подібного результату можливо досягти за умов співпраці і взаєморозуміння, побудованих на довірі й повазі одне до одного.

Результати теоретичних узагальнень та емпіричного дослідження підкреслюють означені в підрозділі ключові психосоціальні особливості осіб старшого шкільного віку (пізнавальний інтерес, направленість на майбутнє, соціальна активність тощо) і наводять на думку про їх чутливість та сприйнятливність на етапі формування свідомості, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій, стилю життя, вибору мети й шляхів її реалізації, тим самим виявляючи їх ризиковану схильність до залежності від ВСМ, що, власне, укротре підкреслює актуальність дисертаційної праці. Зіставлення наукових тез дослідників різних галузей дозволяє умовно розділити окреслені вище особливості психосоціального розвитку старшокласників та визначені психологами ознаки схильності до залежності на критерії згідно з когнітивними, мотиваційно-ціннісними, емоційно-вольовими та поведінковими ознаками. Продовжуючи думку підкреслимо, що будь-якому критерію відповідає наявність специфічних показників, які відбивають найважливіші стійкі властивості об'єкта, що забезпечують його існування. Зауважимо, що деякі вітчизняні та російські науковці, досліджуючи особливості життєвого планування Інтернет-залежної молоді (В. Посохова), визначаючи особистісну ідентичність схильних до залежності (О. Бартків, В. Махновець, Х. Турецька), встановлюючи труднощі міжособистісного спілкування (В. Корнієнко, Г. Кулешова, Ю. Ніканорова) та взаємозв'язки інтроверсії і комунікативних настановлень (М. Амірі, М. Сінгх, Ш. Саббарвал; М. Богдан, О. Горецька) висунули низку припущень щодо ймовірних ознак схильності до ІЗ: по-перше, схильна до Інтернет-адикції молодь частіше обирає агресивну тактику в спілкуванні та стратегію психологічного захисту від інших учасників процесу; по-друге, наявність

браку тенденції до планування власного майбутнього [155; 156]; по-третє, схильним до залежності характерна сплутана особистісна ідентичність та створення в Інтернет-середовищі компенсаторної віртуальної самопрезентації [13; 32; 239]; по-четверте, схильні до ІЗ менше впевнені в собі та переживають більше суб'єктивних труднощів у спілкуванні в реальному житті, а також гірше оцінюють свою здатність до прийняття рішень у складних ситуаціях, слабо контролюють власні дії та не беруть відповідальність за результат [101]; по-п'яте, негативний досвід спілкування переростає у відкриту жорстокість по відношенню до оточуючих людей у реальному житті [339]. Крім того, Дж. Волам та К. Мітчел [217], досліджуючи поведінку підлітків в Інтернеті, активність яких була без наявної мети та змісту діяльності, встановили, що дівчата з високим рівнем тривожності або в конфлікті з батьками з більшою ймовірністю будували близькі стосунки з іншими Інтернет-користувачами й уникали реальних взаємовідносин. Подібну тенденцію пізніше спостерігали і в хлопців, у яких не було взаєморозуміння в родині, а також високий, у порівнянні з іншими, рівень тривожності. Водночас зарубіжні та вітчизняні психологи (К. Аймедов [3; 284], С. Каплан [290], М. Савчин [209], О. Шевченко [264] та ін.) відзначають такі психосоціальні проблеми схильних до залежності, як: неухважність, зниження самооцінки і зниження психосоціального самопочуття; тривожність, самотність, депресія, агресія та ворожість; зменшення навчальних показників й академічної успішності загалом.

На нашу думку, матеріали здійсненого опитування та узагальнені особливості старшокласників інформаційної доби підтверджують релевантність запропонованих фахівцем у проблемі вивчення ІЗ молодого покоління доктором психологічних наук О. Камінською психосоціальні чинники [91, с. 69-72], які згідно результатів досліджень є причиною розвитку ІЗ і слугують індикаторами схильності до даного стану: відсутність ясності „Я-концепції” з різницею між суб'єктивним та об'єктивним сприйняттям „Я-реального”; тенденція до надмірного самокопання й рефлексії; внутрішня конфліктність; уникання близьких міжособових стосунків у реалі через труднощі встановлення реальних взаємовідносин, що протікають на тлі

негативного емоційного ставлення до себе. На підтвердження, у дисертації „Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб” Х. Турецька дає розширену характеристику схильності суб’єкта до залежності: „за когнітивним критерієм – дисфункційні переконання в тому, що цінність власної особистості, комфортне самопочуття та встановлення міжособових стосунків можливе тільки в Інтернеті; за афективним критерієм – тривога, депресія, роздратування при вимушеному обмеженні Інтернет-активності, Інтернет як механізм редукції негативних переживань, байдужість до життя оточуючих, гальмування ризикованих рішень, недостатній рівень орієнтації в часі та невизначеність із цілями в житті; за поведінковим критерієм – потреба проводити в Інтернеті все більше часу, фізичні, соціальні, професійні проблеми внаслідок Інтернет-активності” [242, с. 54, 91, 103]. Проаналізувавши сутність представленої методологічної бази через призму соціально-виховної парадигми нами були узагальнені й відокремлені показники схильності старшокласників до залежності від ВСМ відповідно до когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового та поведінкового критеріїв, що дозволяє реалізувати діагностичний етап дослідження і визначити ступінь прояву й глибину явища згідно з класичною трирівневою шкалою вимірювання (високий, середній та низький рівні). Змістовну характеристику критеріїв, показників та рівнів схильності старшокласників до залежності від ВСМ представлено в табл. 1.2.

Критерії, показники та рівні схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

Критерії	Рівні	Показники схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж
Когнітивний	високий	помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”;
	середній	частково хибні знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку „Я-соціального”; наявні деякі викривлені знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”;
	низький	адекватні знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку „Я-соціального”; наявні знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”;
Мотиваційно-ціннісний	високий	відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ;
	середній	позитивне ставлення не до всіх складників „Я-реального” та вмотивованість не лише на віртуальну самореалізацію; інтерес не лише до деструктивної кібердіяльності у ВСМ;
	низький	позитивне ставлення до „Я-реального” та вмотивованість на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і віртуальному соціальних середовищах; відсутність інтересу до деструктивної кібердіяльності у ВСМ;
Емоційно-вольовий	високий	страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ;
	середній	прояви страху в деяких реальних взаємовідносинах та ситуативні прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; іноді проявляє вольові зусилля для самостійного виходу з ВСМ;
	низький	відсутність страху невдачі реальних взаємовідносин та прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; наявність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ;
Поведінковий	високий	більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі;
	середній	значну частину вільного часу проводить у ВСМ; наявність деяких навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі;
	низький	гармонійне використання часу у ВСМ для розвитку „Я-реального” та „Я-віртуального”; наявність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі.

Окремо відзначимо, що за низького рівня показників схильності, коли під час взаємодії в суспільних кіберструктурах спостерігається домінування „Я-реального” над „Я-віртуальним” можемо говорити про стійкість старшокласників до залежності, що дає нам підстави для залучення цих соціальних суб’єктів до процесу реалізації системи СПП.

У зв’язку з викладеним аналізом, вбачаємо трактування поняття *„схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”* як надмірне прагнення шкільної юні лише до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах, що може призвести до девіації „Я-соціального” та виявляється в показниках: когнітивних (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”); мотиваційно-ціннісних (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольових (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінкових (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі).

Для діагностування був підібраний і використаний стандартизований та модифікований діагностичний інструментарій, ефективність окремих методик якого була доведена й апробована в дисертаційному дослідженні Х. Турецької [242, с. 49-50]. Застосування обраних методик (табл. 1.3) відображає сутність критеріїв та показників ефективності СПП схильності до залежності ВСМ, а також психовікових і соціальних особливостей учнів старшої школи.

Перш ніж перейти до деталізації використаних методик та безпосереднього аналізу сучасного стану, необхідно визначити бази експериментального дослідження. Відтак для проведення експерименту було обрано шість ЗЗСО Індустріального району міста Харків: Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 70, Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 85, Харківська

загальноосвітня школа I-III ступенів № 88 імені О.Г.Зубарева, Харківська загальноосвітня школа I-III ступенів № 113, Харківська спеціалізована школа I-III ступенів № 119, Харківська спеціалізована школа I-III ступенів № 155. Зазначені заклади освіти державного підпорядкування, не відрізняються за локальними та регіональними параметрами та мають однакові освітні ступені. Були обрані дев'ять та старші (10-11) класи навчання: ХЗОШ № 70 (184 учні), ХСШ № 85 (198 учнів), ХЗОШ №88 (108 учнів), ХЗОШ № 113 (114 учнів), ХСШ № 119 (194 учні), ХСШ № 155 (118 учнів). Загальна кількість учасників експерименту склала 916 учнів, з них у загальній контрольній групі (КГ) було 460 (КГ70 – 94 особи, КГ85 – 100 осіб, КГ88 – 54 особи, КГ113 – 58 осіб, КГ119 – 96 осіб, КГ155 – 58 осіб), експериментальній групі (ЕГ) – 456 (ЕГ70 – 90 осіб, ЕГ85 – 98 осіб, ЕГ88 – 54 особи, ЕГ113 – 56 осіб, ЕГ119 – 98 осіб, ЕГ155 – 60 осіб).

Діагностика відбувалася відповідно до внутрішнього та зовнішнього (реального і віртуального) шкільного середовища з використанням методів включеного спостереження, моніторингу, аналізу планів навчально-виховної роботи, концепції виховної роботи, звітів з виховної роботи тощо. Крім того, використано такі методи, як: бесіда, аналіз інформації із сайтів ЗЗСО та віртуальна форма опитування.

На початку був застосований „Тест на виявлення залежності від віртуальних соціальних мереж” (зміст методики адаптований О. Камінською, ключові питання проранжовані та виокремлені такі, зміст яких відповідає специфіці ВСМ). Респонденти, результати яких виявили в них залежності, до експерименту не долучилися, оскільки, як було в обґрунтуванні підрозділу раніше, за наявності стану залежності особистість потребує корекційного втручання. Рівень схильності старшокласників до залежності від ВСМ досліджено за допомогою відповідного діагностичного інструментарію в табл. 1.3 („Методика визначення ясності Я-концепції Т. Кемпбелла (адапована І. Шемелюк)”); „Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)”); „Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна та С. Пантелеєва”; тест „Медіаграмотність відкритого освітнього порталу НА УРОК”) та систематичного спостереження з фіксацією результатів у „Протоколи

спостереження”. Додатково, відносно всіх критеріїв був застосований опитувальник Є. Щепіліної „Сприйняття Інтернету”, що дозволяє проаналізувати окреслені показники схильності за різними шкалами (сприйняття Інтернету як проєктивної реальності; сприйняття Інтернету як кращого порівняно з реальним життям; нецілеспрямованість поведінки).

Таблиця 1.3

Критерії та методики оцінки рівня схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

№ п/п	Критерій	Методика оцінки	
1.	Когнітивний	„Методика визначення ясності Я-концепції Т. Кемпбелла (адаптована І. Шемелюк)”; тест „Медіаграмотність”;	Опитувальник „Сприйняття Інтернету” Є. Щепіліної. Інтегральні показники за шкалами: сприйняття Інтернету як проєктивної реальності; сприйняття Інтернету як кращого порівняно з реальним життям; нецілеспрямованість поведінки
2.	Мотиваційно-ціннісний	„Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)”;	
3.	Емоційно-вольовий	„Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна та С. Пантелеєва”;	
4.	Поведінковий	Спостереження	

Когнітивний критерій високого рівня схильності до залежності оцінювався за показниками: помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”. Для дослідження цього критерію були обрані: „Методика визначення ясності Я-концепції Т. Кемпбелла (адаптована І. Шемелюк)”, яка дозволяє згідно до суми балів за всіма пунктами 12 тверджень відобразити, наскільки чіткі і певні, а також внутрішньо узгоджені та стабільні уявлення людини про себе; тест „Медіаграмотність” з відкритого освітнього порталу НА УРОК дозволив виявити рівень медіаобізнаності старшокласників та володіння ними основ медіакультури, які необхідні для адекватного сприйняття і критичного тлумачення інформації, що надходить з кіберпростору та може мати безпосередні наслідки для реального соціального середовища.

Результати діагностики за когнітивним критерієм представлено в табл. 1.4. У відповідних графах таблиці зазначено кількість респондентів та відсоткове співвідношення за рівнями (високий, середній, низький).

Таблиця 1.4

Рівні прояву схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж за когнітивним критерієм, %

Критерій	Когнітивний							
	Високий		Середній		Низький		Усього	
	Осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
ХЗОШ № 70	29	15,8	126	68,4	29	15,8	184	100
ХСШ № 85	33	16,7	136	68,7	29	14,6	198	100
ХЗОШ №88	16	14,8	75	69,5	17	15,7	108	100
ХЗОШ № 113	19	16,7	79	69,3	16	14,0	114	100
ХСШ № 119	30	15,5	139	71,6	25	12,9	194	100
ХСШ № 155	20	17,0	85	72,0	13	11,0	118	100
Усього	147	16,0	640	69,9	129	14,1	916	100

У результаті опитування встановлено, що 68,4% старшокласників ХЗОШ № 70, 68,7% ХСШ № 85, 69,5% ХЗОШ № 88, 69,3% ХЗОШ № 113, 71,6% ХСШ № 119, 72,0% ХСШ № 155 мають частково хибні знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку „Я-соціального” та деякі викривлені знання щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ, відмінного від „Я-реального”. Статистична більшість схильних середнього рівня згідно з когнітивним критерієм підтверджує, що стихійно сформовані уявлення про віртуальну дійсність потребують профілактичних втручань для переведення фрагментарних знань у стійку систему.

Під час діагностування мотиваційно-ціннісного критерію застосовано „Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО)”, що складається з 20 симетричних шкал-питань, які утворюють пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком. Показники тесту містять загальний показник осмисленості життя (ОЖ), а також п’ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації та два аспекти локусу контролю.

Результати діагностики (табл. 1.5) продемонстрували, що лише 12,8% респондентів від загальної кількості опитуваних мають низький рівень схильності до залежності від ВСМ за мотиваційно-ціннісним критерієм, що засвідчує про їх позитивне ставлення до „Я-реального” та вмотивованість на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і віртуальному соціальних середовищах та відсутність інтересу до деструктивної кібердіяльності у ВСМ. Дані показники свідчать про адекватну, близьку до реальної оцінку власних сил і можливостей та критична оцінка шансів на успіх, схильність вибирати посильні завдання, гальмування ризикованих рішень. Загалом було виявлено, що в 40,7% респондентів образ „Я” недостатньо чіткий, хоча й спостерігається зростаюча інтегрованість „Я-концепції”, що виявляється в позитивному ставленні не до всіх складників „Я-реального”. Виявлено, що 45,7% старшокласників ХЗОШ № 70, 46,0% ХСШ № 85, 47,2% ХЗОШ № 88, 47,4% ХЗОШ № 113, 47,0% ХСШ № 119, 46,6% ХСШ № 155 через недостатню визначеність із цілями в житті та прагненням жити сьогоднішнім або вчорашнім днем, не замислюючись над майбутнім, демонструють відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію, стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ.

Таблиця 1.5

Рівні прояву схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж за мотиваційно-ціннісним критерієм, %

Критерій	Мотиваційно-ціннісний							
	Високий		Середній		Низький		Усього	
	осіб	%	осіб	%	Осіб	%	осіб	%
ХЗОШ № 70	84	45,7	74	40,2	26	14,1	184	100
ХСШ № 85	91	46,0	80	40,4	27	13,6	198	100
ХЗОШ №88	51	47,2	44	40,8	13	12,0	108	100
ХЗОШ № 113	54	47,4	46	40,3	14	12,3	114	100
ХСШ № 119	91	47,0	81	41,7	22	11,3	194	100
ХСШ № 155	55	46,6	48	40,7	15	12,7	118	100
Усього	426	46,5	373	40,7	117	12,8	916	100

Для визначення емоційно-вольового критерію використано „Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна та С. Пантелєєва” (результати діагностування в табл. 1.6), в якому на основі факторного аналізу виділено три рівні самоствавлення, що різняться за рівнем узагальненості: 1) глобальне самоствавлення; 2) самоствавлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом та очікуваним ставленням до себе; 3) рівень конкретних дій (готовності до них) стосовно свого „Я”. Загалом питальник викриває переживання власного „Я”, як стрижня, що інтегрує й організовує особистість, самоприйняття, самоповагу, адекватну самооцінку, що є одними з провідних особливостей для соціального розвитку старшокласників.

Таблиця 1.6

Рівні прояву схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж за емоційно-вольовим критерієм, %

Критерій	Емоційно-вольовий							
	Високий		Середній		Низький		Усього	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
ХЗОШ № 70	122	66,3	48	26,1	14	7,6	184	100
ХСШ № 85	131	66,1	51	25,8	16	8,1	198	100
ХЗОШ №88	74	68,5	29	26,9	5	4,6	108	100
ХЗОШ № 113	79	69,3	32	28,1	3	2,6	114	100
ХСШ № 119	133	68,5	51	26,3	10	5,2	194	100
ХСШ № 155	81	68,5	30	25,5	7	6,0	118	100
Усього	620	67,7	241	26,3	55	6,0	916	100

Установлено, що 67,7% опитуваних мають сплутану ідентичність у вимірі „Я-образу” (нерозуміння себе, сумніви щодо власного „Я”), що за емоційно-вольовим критерієм щодо схильності старшокласників до залежності має вияв страху невдачі реальних взаємовідносин та позитивних емоцій від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ, недостатності вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ. Окрім того, високий, у порівнянні з попереднім (45,2% старшокласників із високим рівнем схильності відповідно до мотиваційно-ціннісного критерію), показник засвідчує тенденцію старшокласників до зміни свого актуального настрою через мережеву активність.

Для діагностування поведінкового критерію схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж був використаний метод включеного спостереження. Показниками, на які зверталася увага, були змістовний аналіз вільного часу поза діяльністю у ВСМ, наявність чи відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі. У ширшому розумінні (на підставі зарубіжних досліджень З. Деметровіца (Z. Demetrovics) та Б. Цереді (B. Szeredi) [298] та вітчизняних здобутків О. Камінської [91] та Х. Турецької [242]) нами розглядалися прояви зневажання діяльністю поза Мережею, занедбання родинних та дружніх обов'язків (небажання взаємодіяти з близькими людьми через надання переваги віртуальним стосункам), наявність внутрішньоособистісних проблем (виникнення внутрішніх конфліктів, забути про які особистість намагається у віртуальній реальності), намагання проводити у ВСМ все більше часу (на уроках, на перервах тощо). Їх фіксація відбувалася у відповідних „Протоколах (картах) спостереження” (зразок бланку дод. Л).

Як відомо, спостереження є найоб'єктивнішим методом дослідження (особливо педагогічного), оскільки надає можливість досліднику бути безпосередньо включеним у діяльність та змогу вивчати явище, процеси, поведінку людини в природному середовищі існування. У протоколі були зафіксовані різні види занять (уроки та позаурочна діяльність, виховні заходи, ситуації з повсякденного життя тощо), що відображають рівень взаємодії, стиль поведінки шкільної юні щодо їх однокласників, друзів, учителів, керівників гуртків, секцій, інших представників закладу освіти, батьків тощо. Результати діагностики поведінкового критерію розглянуто в табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Рівні прояву схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж за поведінковим критерієм, %

Критерій	Поведінковий							
	Високий		Середній		Низький		Усього	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
ХЗОШ № 70	120	65,2	54	29,4	10	5,4	184	100
ХСШ № 85	129	65,2	61	30,8	8	4,0	198	100

Критерій	Поведінковий							
	Високий		Середній		Низький		Усього	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
ХЗОШ №88	73	67,6	32	29,6	3	2,8	108	100
ХЗОШ № 113	76	66,7	35	30,7	3	2,6	114	100
ХСШ № 119	131	67,5	58	29,9	5	2,6	194	100
ХСШ № 155	79	66,9	37	31,4	2	1,7	118	100
Усього	608	66,4	277	30,2	31	3,4	916	100

У процесі спостереження виявлено, що 29,4% старшокласників ХЗОШ № 70, 30,8% ХСШ № 85, 29,6% ХЗОШ № 88, 30,7% ХЗОШ № 113, 29,9% ХСШ № 119, 31,4% ХСШ № 155 мають середній рівень схильності до залежності, свідченням якого є те, що значну частину вільного часу респонденти проводять у ВСМ та мають лише деякі навички самореалізації в реальному соціальному середовищі.

Узагальнені дані щодо рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ за всіма критеріями (когнітивним, мотиваційно-ціннісним, емоційно-вольовим, поведінковим) у 48,4% старшокласників ХЗОШ № 70, 49,0% ХСШ № 85, 50,0% ХЗОШ № 88, 50,0% ХЗОШ № 113, 49,5% ХСШ № 119, 50,0% ХСШ № 155 високий рівень схильності до залежності від ВСМ (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Узагальнені дані за всіма критеріями щодо схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у кожному ЗЗСО, %

Узагальнені дані								
Рівні	Високий		Середній		Низький		Усього	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Заклади освіти								
ХЗОШ № 70	89	48,4	76	41,3	19	10,3	184	100
ХСШ № 85	97	49,0	82	41,4	19	9,6	198	100
ХЗОШ №88	54	50,0	45	41,7	9	8,3	108	100
ХЗОШ № 113	57	50,0	49	43,0	8	7,0	114	100
ХСШ № 119	96	49,5	82	42,3	16	8,2	194	100
ХСШ № 155	59	50,0	50	42,4	9	7,6	118	100
Усього	452	49,4	384	41,9	80	8,7	916	100

За результатами діагностики старшокласників з обраних ЗЗСО визначено контрольну й експериментальну групи.

Для підтвердження якісного аналізу було застосовано кількісний аналіз – математична статистика. Для порівняння рівня сформованості схильності старшокласників до залежності від ВСМ в експериментальних і контрольних групах відповідних ЗЗСО, використано статистичний критерій Пірсона (критерій χ^2) [236]. Була висунута нульова гіпотеза про тотожність двох сукупностей, наведених у таблиці 1.8. Статистичне значення критерію χ^2 було обчислено за формулою 1.1:

$$T_{\text{екс}} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^2 \frac{(n_1 p_{2i} - n_2 p_{1i})^2}{(p_{1i} + p_{2i})}, \quad (1.1)$$

де n_1, n_2 – об'єми двох вибірок із двох сукупностей;

p_{1i} – кількість об'єктів першої вибірки I-ої категорії;

p_{2i} – кількість об'єктів другої вибірки I-ої категорії.

При повному збігові емпіричних та критичних частот $\sum(n_1 p_{2i} - n_2 p_{1i})^2 = 0$. При незбігові необхідно провести порівняння емпіричного значення χ^2 з його критичним значенням, яке визначається за таблицею [236] з урахуванням ступенів свободи n . У даному випадку для рівня значущості $\alpha = 0,05$ (тобто надійності 95 %, що є загальноприйнятим для педагогічних досліджень) і кількості ступенів свободи $k = n - 1 = 3 - 1 = 2$ (n – кількість рівнів: високий, середній, низький за кожним показником) критичне значення критерію $T_{\text{табл}} = 5,99$.

Нульова гіпотеза, яка передбачає, що різниця між обчисленими емпіричними частотами та математичним очікуванням має випадковий характер і між ними немає різниці, відхиляється, якщо $T_{\text{емп}} > T_{\text{табл}}$, для прийнятого рівня значущості α . У цьому випадку приймається альтернативна гіпотеза, тобто розподіл об'єкта на n категорій за станом досліджуваної якості є відмінним у двох розглянутих сукупностях.

Для того, щоб співставити експериментальні та контрольні групи ЗЗСО між собою і визначити, чи всі групи є приблизно рівними за всіма критеріями, за формулою 1.1 було визначено значення критерію $T_{\text{емп}}$ для всіх експериментальних та контрольних груп між собою. Отримані результати наведено в таблиці 1.9.

Таблиця експериментальних і контрольних груп дослідження за критерієм Пірсона на початку експерименту

Критерій	$T_{емп}$							$T_{табл}$
	ЕГ70-КГ70	ЕГ85-КГ85	ЕГ88-КГ88	ЕГ113-КГ113	ЕГ119-КГ119	ЕГ155-КГ155	ЕГ-КГ	
Когнітивний	0,014	0,074	0,072	0,030	0,027	0,670	0,294	5,99
Мотиваційно-ціннісний	0,015	0,028	0,097	0,039	0,730	0,051	0,305	
Емоційно-вольовий	0,029	0,257	0,234	0,436	0,407	0,121	0,256	
Поведінковий	0,020	0,504	0,347	0,380	0,187	0,006	0,045	
Узагальнені дані за всіма критеріями	0,030	0,043	0,133	0,003	0,229	0,094	0,150	

Аналіз даних табл. 1.9 показав, що експериментальні та контрольні групи задовольняють умові невідмінності двох сукупностей $T_{емп} < T_{табл}$. Таким чином, за допомогою критерію Пірсона (критерію χ^2) було виявлено, що всі групи мають близькі вихідні дані. Результати розрахунків наведені в таблиці 1.9 свідчать про несуттєві статистичні відмінності між контрольними й експериментальними групами на початку експерименту. Величини χ^2 не перевищують значення 0,73, тобто всі наведені результати менші за критичне значення Пірсона (критичне значення χ^2 при $k = 2$ для рівня значущості $\alpha = 0,05$ $T_{табл} = 5,99$), що означає приблизно однаковий рівень сформованих експериментальних та контрольних груп на початку проведення експерименту.

Отже, результати констатувального експерименту щодо дослідження рівня схильності до залежності серед старшокласників ЗЗСО підтвердили необхідність у розробці системи СПП. З цього слідує, що, базуючись на матеріалах здійсненого та викладеного вище аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду, а також визначених у підрозділі 1.2 особливостях СПП, є підстави для обґрунтування загальних напрямів СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, які в подальшому будуть покладені в основу відповідної системи:

Виклики інформаційної доби та невирішені завдання індустріального періоду потребують новітньої парадигми виховання, яка б була складовою нової ідеології, спрямованої на євроінтеграцію, глобалізаційні зрушення та збереження при цьому національної культури українського суспільства протягом буремного процесу державотворення. Усвідомлення окресленої проблеми знаходить свій вияв у нових редакціях Законів України про освіту, а також у науково-теоретичних обґрунтуваннях провідних соціальних педагогів сучасності (О. Рассказова, А. Рижанова, С. Харченко та ін.). Зрозуміло, що лише в демократичній державі парадигма виховання може базуватися на гуманістичній спрямованості суб'єкт-суб'єктної взаємодії з опорою на відповідні демократичні цінності (громадянськість, свобода слова, гідність, честь, солідарність, довіра тощо). С. Харченко відзначає, що за подібних трансформаційних умов саме соціальна педагогіка з її досвідом становлення та розвитку в Україні демонструє здатність цієї науки сприяти ефективному вирішенню широкого кола проблем соціальної взаємодії в освітній та соціальній сферах суспільства [250].

Ґрунтуючись на наукових тезах О. Безпалько, що соціальному вихованню молодого покоління сприяє соціально-педагогічна діяльність (СПД) як різновид професійної діяльності (спеціально організована та регламентована) фахівців, що спрямована на досягнення суспільно важливого результату й має за мету формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складників суспільного буття відповідно до можливостей та особливостей соціального середовища [17]. Дотримуючись логіки Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Звереві, А. Капської, Ю. Костенко, О. Рассказові, С. Харченко та керуючись їх розумінням мети СПД [252], можна стверджувати, що загалом вона спрямована на створення сприятливих соціокультурних умов для соціального становлення суб'єкта.

Підвалини теорії СПП були закладені вітчизняними науковцями О. Безпалько, І. Звереві, А. Капською, В. Оржеховською та ін., ідеї яких згодом розвинули О. Бартків, Т. Журавель, Г. Золотова, Ю. Клочан, В. Лютий, Т. Шулик, Н. Щербак та ін., вивчаючи даний вид СПД багатоаспектно [11; 78; 83; 97; 121; 272; 273]. Однак,

експлікація наукових публікацій вказує на неоднозначність у трактуванні сутності процесу. Л. Габора, Г. Корчова та В. Оржеховська, досліджуючи проблеми сексуальних девіацій, ВІЛ/СНІДу та наркозалежності, акцентують увагу на виявленні й усуненні соціальних причин та умов (тобто факторів), що призводять до появи означених відхилень [47; 104]. Подібної думки в питанні профілактики девіантної та делінквентної поведінки дотримуються М. Калиняк [87], О. Поляновська [153], О. Товканець [238], О. Федоренко [245], М. Чуносів [259] та ін. В. Коротков, аналізуючи СПП як напрям діяльності соціальних служб у справах дітей вбачає в її змісті виявлення „психобіологічних умов та психологопедагогічних чинників, а також організацію життєдіяльності та дозвілля” [103]. Л. Рень у роботі з дітьми вулиці головними вважає „попередження поширення негативних явищ та мінімізацію їх наслідків” [198]. Окрім цього, як і більшість науковців соціальної сфери, вказані автори пропонують можливі рівні/типи профілактики (первинна, вторинна, третинна), розкриваючи через їх зміст корекцію, реабілітацію і навіть ресоціалізацію, що, як було визначено в підрозділі 1.1, на наш погляд, є помилковим. Порівняно з цим, в рамках нашого дослідження цікавим виявляється підхід О. Бандурки щодо вироблення „невразливості” та формування своєрідного „імунітету” до зовнішніх соціальних чинників, що можуть згубно впливати на соціального суб’єкта та його оточення [9]. Не менш важливими в контексті профілактики дезадаптації й адиктивної поведінки видаються тези Н. Синюк, яка зауважує на необхідності „зміцнення особистісних ресурсів людини, збільшення адаптивних можливостей, створення оптимальних умов життєдіяльності та гармонізацію навколишнього природного і соціального середовища” [214]. Аналогічного погляду у своїх дослідженнях дотримується і Н. Сергєєва, обґрунтовуючи СПП як „діяльність, спрямовану на мінімізацію факторів соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості, різних видів її активності, розкриття внутрішнього потенціалу”, а також „виявлення та виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному і соціальному розвитку...” [212]. Зважаючи на окреслені наукові погляди дослідників соціальної сфери (дод. Ж – повний текст визначень), щодо визначення соціально-педагогічної профілактики можемо дійти висновку, що:

по-перше, виявленим трактуванням характерна підміна або формальне об'єднання понять „соціальна профілактика” та „педагогічна профілактика” без конкретизації їх специфічного соціально-педагогічного сутнісного змісту;

по-друге, узагальнення діяльності профілактичного спрямування, як „комплексу заходів”, що включають правові, економічні, політичні, психолого-педагогічні та ін. дії, не відображають винятковості СПД;

по-третє, більшості понять типова відсутність роз'яснення специфіки соціальної складової та заміщення її психічними властивостями людини;

по-четверте, існує чітка тенденція штучного розмежування на рівні/типи, які своїм змістом виключають попереджувальний характер профілактичної роботи.

У межах нашого дослідження, не виключаючи значення поданого аналізу, вважаємо доцільним у трактуванні ключового поняття СПП ґрунтуватися на уточненому визначенні вчених, котрі найбільше наблизилися до його сутності (О. Бандурка, Н. Сергєєва, Н. Синюк). Підсумовуємо, що **соціально-педагогічна профілактика** – вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на запобігання виникненню або поширенню негативного соціального явища (або стану суб'єкта) через виявлення, усунення або зменшення наслідків негативних факторів, стимулюючи соціальну суб'єктність особи, педагогізуючи соціальне середовище та налагоджуючи їх суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Згідно з останніми редакціями листів МОН України „Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти” на навчальні роки періоду з 2018 по 2022 рр. саме СПП є одним із пріоритетних напрямів роботи соціального педагога ЗЗСО. Аналіз нормативних документів ([190; 191; 192; 193; 194]) та наукових публікацій дослідників соціальної сфери (В. Афанасьєва [8], О. Бартків [10; 11; 12; 13], Н. Дідик [71], Ю. Клочан [97], С. Кубіцький та Ю. Курисько [111], В. Лютий [121], О. Поляновська [153], В. Степаненко [228] та ін.) дозволив узагальнити й зафіксувати ключові положення, згідно з якими відбувається СПП у ЗЗСО:

- організація та оптимізація соціально-педагогічного простору через створення оптимального соціально-педагогічного середовища ЗЗСО на внутрішньому (вдосконалення учнівського самоврядування; розвиток шкільних традицій як основи життєдіяльності учнівського колективу; робота з педагогічними

працівниками з метою розвитку їхньої готовності до сприяння профілактиці в учнівському середовищі; робота з батьками учнів задля підвищення рівня їхніх виховних можливостей щодо попередження девіантних проявів у поведінці їхніх дітей тощо) й зовнішньому (співпраця з представниками ювенальної превенції, службами в справах дітей з метою поширення правової обізнаності учнів, усвідомлення наслідків за скоєння різноманітних правопорушень; громадськими організаціями, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою долучення учнів до волонтерської діяльності, забезпечення участі в різноманітних молодіжних ініціативах, акціях; культурно-дозвіллевими закладами для організації соціально-позитивного, анімаційного дозвілля школярів тощо) рівнях ЗЗСО для позитивного соціального розвитку учнівства (В. Афанасьєва [8], Л. Завацька [79], Л. Калініна [88], Ю. Клочан [97], Т. Кравченко [107], А. Малько [126], В. Степаненко [228, с. 150-151], А. Тадаєва [235], І. Трубавіна [241]);

- створення та координація діяльності мультидисциплінарної команди („команда, до складу якої включаються не менше трьох осіб з числа таких працівників: соціальний працівник, медичний працівник, юрисконсульт, психолог, реабілітолог та інші, які працюють у штаті установи” [68]), члени якої мають спільну мету та працюють над спільним завданням таким чином, що ефективність кожного члена залежить від ефективності його колег, тобто при цілковитій інтеграції кожен зберігає за собою особисту відповідальність за своїм напрямом, узгоджуючи власну діяльність з координатором команди (О. Бартків [10], Я. Юрків [275] та ін.);

- сприяння забезпеченню всіх суб'єктів відповідною навчально-методичною базою СПП з певної проблеми ([231], А. Малько [125; 126], А. Харківська [249; 323]);

- спеціальна навчальна діяльність у формі факультативних занять, гурткової роботи, тренінгів тощо, які проводять працівники психологічної служби для формування в здобувачів освіти навички самореалізації у взаємовідносинах з однолітками і дорослими, уміння розв'язувати чи уникати конфліктних ситуацій, свідомо ставитися до збереження власного здоров'я, долати шкідливі звички, протидіяти насильству, розвивати психологічну культуру тощо (О. Комарова [99]; К. Моїсеєнко [130], Н. Щербак [273]);

- інформаційно-просвітницька робота профілактичного спрямування (інформування щодо можливих соціальних проблем та загроз; ознайомлення здобувачів освіти зі своїми правами й обов'язками, нормами соціальної значущої діяльності та поведінки; роз'яснення щодо шкідливого впливу надмірного використання мережі Інтернет на розвиток особистості (О. Поляновська [153]);

- позакласна та позаурочна діяльність, зокрема спільно з позашкільними закладами для поглиблення та розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей, нахилів учнів, а також задоволення їх інтересів, пояснення учням найважливіших політичних подій, залучення їх до суспільного життя, патріотичне, правове, економічне виховання, виховання на народних традиціях ([100];Т. Швець [263]);

- упровадження та популяризація методу „рівний-рівному” через виявлення в шкільному середовищі позитивних лідерів, їх спеціальна підготовка для довірливого спілкування в межах організованої (тренінги, акції тощо) та неформальної роботи (спонтанне спілкування) з однолітками з метою надання і поширення достовірної та соціально значимої інформації, організації спільних заходів, відпрацювання ефективних навичок взаємодії тощо (О. Безпалько [16, с. 266-267]);

- шкільна медіація в закладах освіти як спосіб не тільки розв'язання, а й попередження загострення конфліктів, через надання учневі можливості висловитись і бути почутим, вчить слухати та поважати інших, запитувати, уточнювати, усвідомлювати свої вчинки і почуття, дозволяє працювати із самим конфліктом, не занурюючись у глибинні психологічні проблеми, забезпечує триваліші результати, ніж індивідуальна консультація, чи інші подібні методи [191];

- збереження, підтримка і захист нормального рівня життя та здоров'я школярів, формування позитивної установки на спілкування з друзями й однолітками в реальному соціальному середовищі; пізнання себе, оточуючих, світу (Т. Веретенко та К. Ярмоленко [38]);

- попередження можливих соціальних проблем та відхилень у поведінці в окремих осіб або групах ризику (О. Безпалько [16; 17], Т. Войцях [43]);
- сприяння усвідомленій соціальній активності через організацію змістовного дозвілля та забезпечення соціально-педагогічної анімації (Н. Максимовська [123], А. Митко [129], Н. Шепелева [267]);
- залучення ЗМК для поширення в суспільстві соціальної реклами щодо соціальних загроз, гострих міжособистісних проблем, пропаганди, ін. (Т. Гришина та І. Рибаківа [58], Н. Дідик [71]);
- соціальне загартування в зовнішньому середовищі через включення особистості в різні види соціально зумовленої діяльності, за рахунок доцільного використання ресурсів різних суб'єктів, долучення їх до соціуму, моделювання реальних життєвих ситуацій важливих для самоствердження (А. Рижанова [202]).

Серед традиційних методів та засобів СПП у ЗЗСО, які реалізуються відповідно до окреслених напрямів, науковці відзначають: масові (тематичні дні, тижні, місячник, присвячених боротьбі з наркоманією, СНІД, злочинністю; фестивалі, концерти, марафони, форуми, змагання, конкурси агітбригад, плакатів, листівок); інформаційно-просвітні (зібрання, прес-конференції, презентації, виставки); навчальні (бесіди, лекції, практикуми, заняття, тренінги), методичні (семінари, круглі столи), дослідницькі (опитування, анкетування, тестування), інтерактивні ігрові та театралізовані форми роботи з учнями, що передбачають включення учасників до дійства (ігрова програма, інтерактивна акція, ток-шоу, змагання команд КВК, театралізована й пластично-хореографічна вистави, форум-театр, плейбек-театр тощо) (О. Бартків, О. Безпалько, Т. Войцях, Ю. Клочан, Н. Максимовська, В. Махновець, О. Поляновська та ін).

Загалом СПП відповідно до соціально-виховної парадигми постає оптимальним інструментом гармонізації стихійного впливу ВСМ через зменшення його негативних наслідків, які можуть набувати вигляду деструктивного спрямування (кібербулінг, флемінг, троллінг, залежність від соціальних мереж тощо) та підсилення позитивних аспектів мережевої взаємодії (поширення позитивної інформації, комунікація на засадах загальнолюдських цінностей і

толерантності тощо) сприятиме соціальному розвитку та розквіту соціальності старшокласників. Окрім того, СПП володіє механізмами для розвитку самосвідомості й самооцінки старшокласників, озброєння ефективними навичками самореалізації, становлення соціальної суб'єктності у віртуальному (через „Я-віртуальне”) та реальному соціальних середовищах (через „Я-реальне”).

Зважаючи на це, СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, як один із напрямів СПД, має ґрунтуватися на своєчасному попередженні негативних факторів сучасного інформаційного суспільства, що зумовлюють відхилення в соціальному розвитку юні, а також на саме юнацтво, основується на позитивних новоутвореннях цього віку, з метою його успішної адаптації до нових умов сьогодення, продуктивної інтеграції в соціальний простір із можливістю відтворення глобальних норм і ціннісних орієнтацій та гармонійної індивідуалізації. СПП має включати об'єднані зусилля різних фахівців на кожному рівні суспільства, окремого регіону, макросередовища, окремої соціальної групи схильних до ІЗ, особи із зазначеною проблемою задля зменшення стихійного впливу соціалізації й підсилення відносно спрямованої та соціально контрольованої, а саме: створення позитивного мікросередовища; налагодження взаємодії між батьками і дітьми; інформування населення про проблему й активне залучення закладів освіти, оскільки школа, як один із основних формалізованих інститутів соціалізації, дозволяє визначити ступінь адаптації юнаків і дівчат до вимог суспільства загалом та в певній віковій групі зокрема й, водночас, допомогти їм не розчинитися в соціумі, а зберегти та зміцнити власну соціальну суб'єктність і творчий потенціал. Усі ці дії мають бути спрямовані на підтримку соціального розвитку юні як цілісного гармонійного формування суб'єкта соціальних відносин в умовах інформаційного суспільства.

Не останньою в цьому процесі вважаємо активізацію інтеграції всіх можливостей ВСМ та їх найупливовіших користувачів (медійні особи, стейкхолдери, популярні блогери та ін.), які через контент своїх акаунтів мають змогу пропагувати просоціальну поведінку (акції, марафони й челенджі, спрямовані на соціально важливі проблеми в окремих спільнотах, регіонах і в суспільстві

загалом), важливі соціальні якості (активність, рішучість, терпимість, зацікавленість у соціальних зрушеннях, громадянськість, усвідомлена відповідальність тощо) й цінності (щирість, відвертість, доброзичливість, небайдужість та ін.). На нашу думку, подібний процес буде мати позитивні результати як для педагогізації найближчого оточення молодих юнаків та дівчат, так і для їх безпосередньої соціальної інтеракції не тільки в кіберпросторі, а й поза ним у реальному соціальному середовищі. Також гармонізація соціально-виховного впливу ВСМ на молоде покоління, враховуючи світові тенденції та психовікові особливості юні, за активної участі віртуальної громади (громадські діячі, популярні відеоблогери, лідери об'єднань, зірки шоубізнесу та ін.) вважається нам сучасним і продуктивним інструментом розвитку соціальної суб'єктності юні в еру інформаційного буму та технологічного прогресу.

Беручи за основу попередньо визначені поняття, уточнюємо, що *соціально-педагогічна профілактика в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ* – вид соціально-педагогічної діяльності щодо недопущення надмірного прагнення шкільної юні до занурення в суспільні кіберструктури через виявлення, усунення або зменшення когнітивних, мотиваційно-ціннісних, емоційно-вольових та поведінкових показників схильності, стимулюючи соціальну суб'єктність учнів старшої школи, педагогізуючи внутрішнє і зовнішнє шкільні середовища та налагоджуючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію учнів і середовищ.

Отже, здійснене узагальнення психосоціальних особливостей юнаків та дівчат старшого шкільного віку інформаційної доби, особливості ВСМ та узагальнені ознаки залежного від них стану, надали змогу визначати провідні критерії та відповідні ним показники схильності старшокласників до залежності від ВСМ, що різняться згідно з глибиною прояву означеної схильності (високий, середній та низький рівні). Теоретичні узагальнення дозволили сформулювати та зафіксувати наукову думку: „схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж” – надмірне прагнення шкільної юні лише до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах, що може призвести до девіації „Я-соціального” та виявляється в показниках: когнітивних (помилкові знання щодо

загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”); мотиваційно-ціннісних (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольових (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінкових (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі). До того ж, накопичений більший соціальний досвід кібервзаємодії в шкільній юні, цілеспрямована організація якого може слугувати основою реалізації СПП через залучення старшокласників із відсутністю та низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ. Вважаємо, що СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ слід структурувати на середовищний внутрішньо- і зовнішньошкільний рівні, не виключаючи при цьому заходів, спрямованих на особистісний рівень взаємодії. Подібні заходи на різних рівнях реалізації СПД уможливають запобігання виникненню розвитку схильності старшокласників до залежності від ВСМ та сприятимуть недопущенню негативних проявів (залежність від віртуальних стосунків, відсутність соціальних і комунікативних навичок реального спілкування та ін.) соціального розвитку молодого покоління.

1.3. Досвід соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

Здійснений аналіз зарубіжних джерел, надає змогу дійти висновку, що, усупереч значному випередженню в дослідженні проблеми профілактики залежності від ВСМ серед учнів старшої школи в Західній Європі, у США та в азійських країнах, досі не розроблено досконалої системи соціально-педагогічної профілактики окресленої проблеми в ЗЗСО. Однак, варто зауважити, що ряд країн здійснює різні профілактичні інтервенції, які мають вигляд заходів

цілеспрямованого впливу на молоде покоління для зміни його некоректного ставлення до ВСМ, а також формування вмій та навичок, необхідних для попередження і подолання факторів, що призводять до проблеми порушення кібербезпеки та превалювання віртуальної комунікації в житті старшокласників. Окрім того, подібні заходи передбачають опанування знань щодо налагодження безпечних і продуктивних взаємовідносин, формування стійкої адекватної установки для набуття ефективних навичок вирішення соціальних проблем та самореалізації однаково у віртуальному і в реальному середовищах.

Досвід окремих заходів профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ викладений у публікаціях зарубіжних науковців (Б. Волзер (B. Walther), М. Моргенштерн (M. Morgenstern), Р. Хейнвайнкел (R. Hanewinkel) та ін. [349]; Д. Кус та О. Лопез-Фернандез [325]; А. Коефік, Дж. Котбажі та ін. [309]; Дж. Фенг, С. Ян та Дж. Прет [305], Чін-Чанг (Chin-Chung) та Цзі Суні Лін (Tsai Sunny Lin) [293], Коркмаз та Кіран-Есен [324]; О. Тьурел (O. Turel), М. Маутапа (M. Mouttara), Е. Донато (E. Donato) [346]; Т. Больбот [22; 23]; К. Янг [353; 354] ін.), які є представниками США, Канади, Німеччини, Нідерландів, Франції, Японії, Китаю, Тайваню, Сингапуру, Туреччини, Росії та України. Звісно, охопити досвід всіх країн світу неможливо, що пов'язано з обмеженим доступом до певних інформаційних джерел, різним рівнем розвитку освітніх систем та організацією профілактичної роботи щодо схильності старшокласників до залежності від ВСМ у цих країнах. Додатково в аналізі представлені деякі проекти, підготовлені та організовані за ініціативи некомерційної організації „Інсейф” („Insafe”) та за підтримки Єврокомісії щодо забезпечення безпеки в Інтернеті, до яких вже тривалий час долучилася Україна. Відтак, систематизуючи світовий досвід, виокремимо такий, що, на нашу думку, має соціально-педагогічний характер та може слугувати моделлю та опорою для подальшої розробки напрямів побудови системи СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ: створення спеціалізованих центрів комплексного вирішення проблеми профілактики через професійне інформування, консультування соціальних інститутів та закладів

освітнього спрямування; підготовка до профілактики родини; підготовка до профілактики педагогічних працівників школи; безпосередня профілактична робота зі старшокласникам (інтелектуальний розвиток, психологічна просвіта для саморегулювання учнів старшої школи, урізноманітнення дозвілля шкільної юні). Розглянемо їх детальніше.

Створення спеціалізованих центрів комплексного вирішення проблеми профілактики через професійне інформування, консультування соціальних інститутів та закладів, зокрема освітнього спрямування. Першовідкривачами подібних закладів стали США, а саме заснований доктором психологічних наук К. Янг „Центр залежності від Онлайну” („Center for On-Line Addiction”) для молоді. Загалом, діяльність Центру спрямована на реалізацію психокорекційних заходів, які полягають у консультуванні психіатричних клінік, освітніх закладів та корпорацій, що стикаються із патологічним захопленням Інтернетом, однак, у діяльності Центру є й профілактичні напрями, що представляють для нас першочерговий інтерес. Для просвіти населення науковець разом зі своїми послідовниками широко використовує: приватні індивідуальні та сімейні консультації (методи „цифрової дієти” й „цифрового харчування”, побудова індивідуальних стратегій подолання залежності та ін.); навчальні й ознайомчі лекції; відкриті брифінги та консультації із залученням спеціалістів з інших галузей; платні відеокурси й електронні посібники самопомоги („Спіймані в Мережі” („Caught in the Net”), „Заплутані в Мережі: розуміння кіберсексу від фантазії до наркоманії” („Tangled in the Web: Understanding Cybersex from Fantasy to Addiction”), „Звільнення від Інтернету: католики та залежність від Інтернету” („Breaking Free of the Web: Catholics and Internet Addiction”) та ін.); тренінги для батьків через Скайп (Skype); телеінтерв’ю щодо правил цифрової безпеки з трансляцією на популярних телеканалах усією країною та за її межами; публікації наукових та публіцистичних статей у наукових вісниках та журналах. Розширюючи американський підхід, зауважимо на погляді дослідників Японії [282] щодо консолідації зусиль суспільства в профілактиці віртуальної залежності молоді, а саме – сприяння зацікавленості і заохочення до співпраці всіх

інститутів соціалізації старшокласника: родина, школа, громада, суспільство, державні й приватні компанії, які спрямовані на соціальні зрушення всередині країни та ін. Погоджуємося з японськими вченими, оскільки вважаємо, що в соціальному вихованні дітей, які в найближчому майбутньому творитимуть реально-віртуальну культуру людства, необхідна співпраця дорослих всіх соціальних інститутів і закладів як всередині суспільства, так і всередині окремої сім'ї. Починаючи з 2002 року в Імперії Сонця активно функціонує сайт „Янгольські очі” („Angels Eyes”) [282], мета якого спрямована на запобігання залежності від Інтернету. Головним чином діяльність сайту зосереджена на просвітницькій та консультативній практиці профілактичної роботи: лекції щодо запобігання залежності від Інтернету та розповсюдження відповідної інформації на веб-сайті; дошка оголошень, щоб кожен бажаючий міг проконсультуватися та дати поради на сайті; консультування зі спеціалістами електронною поштою; направлення до відповідних спеціалістів за необхідності; терпляча розмова з дитиною та пошук спільного рішення; контроль за станом здоров'я; режим та чітке місце для сеансів у Мережі; сумісне з батьками дотримання правил (приклад для наслідування, спільні справи, відверті розмови, бути цікавим для дитини; спільно планувати майбутнє та ухвалювати рішення; надмірно не контролювати; прояв щирого інтересу до життя дітей, їх оточення, хобі тощо; облаштування власної кімнати та робочої зони; розвиток мудрості та гнучкості). Цікавим видається досвід Нідерландів, де для просвіти використовують мистецтво міської інсталяції, де архітектори, дизайнери, скульптури й професіонали інженерної справи з усіх куточків світу створюють вишукані твори мистецтва, які ілюструють визначні події минулого й актуальні проблеми сьогодення, розташовуючи їх вулицями міста, виходячи з тези „середовище – це повідомлення”. Відтак, у 2018 року темою „Амстердамського фестивалю світла” („Amsterdam light festival”) [279; 281] стала книга відомого науковця М. Маклюена [328] – „Розуміння медіа: зовнішні розширення людини” („Understanding Media: The extensions of man”). Цього ж року в місті була встановлена скульптура „Поглинені світлом” („Absorbed by light”) [279] (дод. Г2),

яка й донині привертає увагу як жителів міста, так і туристів з усього світу. Подібні заходи покликані через мистецтво звернути увагу загалом на залежність сучасної молоді від гаджетів та ВСМ, у яких ті перебувають надмірну кількість часу, не помічаючи нічого довкола. На відміну від демократичної націоналістичної Японії та Нідерландської монархії, комуністичний Китай явив світові радикальний підхід до вирішення даної проблеми: відрив від соціального середовища, обмеження будь-яких можливостей для використання будь-яких електронних гаджетів із доступом до Інтернету та примусове направлення в корекційні виправні табори з насильницькими методами перевиховання (застосування електрошоку та фізичні покарання). Однак подібні застарілі диктаторські виховні методи продемонстрували своє безсилля в роботі із сучасним молодим поколінням, спровокувавши стійкіші психологічні розлади. Проаналізувавши свої помилки, науковці висунули припущення щодо важливості соціального середовища (сім'я, школа і суспільство) та необхідності його залучення до процесу гармонізації життя сучасних школярів із кіберзалежністю.

У 2012 році спільно з Китайським медичним університетом та Азійським університетом на Тайвані був створений Центр по запобіганню Інтернет-залежності, що займається не тільки діагностикою та дослідженням причин, а й пов'язаними з цим наслідками і заходами протидії ІЗ, а також надає інформаційно-просвітницьку допомогу державним установам. Як і в Японії, Тайванський заклад важливим напрямом роботи вбачає профілактику та контроль за діяльністю шкіл першого рівня і широкої громадськості загалом, що передбачає підготовку вчителів, консультування добровольців та заохочення волонтерів до спільної діяльності.

Окрім того, у спробі перейняти успішний досвід профілактики розвинених країн світу (Німеччина, Велика Британія, США) вже кілька років поспіль керівні органи Департаменту Кіберполіції Національної поліції України висувають пропозицію щодо впровадження предмету „кібергігієни” в закладах освіти [96], вбачаючи в цьому заході запобіжник від домагань зловмисників та шахраїв, захисту персональних даних, створення безпечного кіберпростору для молодого покоління, попередження кіберінцидентів тощо.

Наступний напрям узагальнення зарубіжного досвіду профілактики – *підготовка до профілактики родини*. Загальновідомою в Японії є повага родинних цінностей, тому саме на сім'ю покладає держава основну відповідальність за девіантну поведінку молодого покоління, викликану захопленням від Інтернету. Крім того, в Японії родину вважають провідним фактором, який спричиняє передумови для виникнення в молодого покоління залежності від Інтернету (оскільки Інтернет – це суспільство, яке створене дорослими і ними ж має контролюватися), а, поряд з тим, сім'ю сприймають і рушійною силою, яка здатна подолати чи, відповідно, попередити ІЗ у будь-яких її проявах. Основні акценти, на які звертають увагу сім'ї спеціалісти це: підтримка добрих стосунків із друзями та близькими; зміна розпорядку дня; переорієнтація на усвідомлення, що людські стосунки в реальному житті можуть бути нестабільними, проте це не означає, що їх варто уникати; налаштування на особисте самоствердження та отримання відчуття безпеки та стабільності, приналежності тощо. Поряд із цим, науковці відзначають необхідність у створенні суворих умов контролю часу й діяльності в Мережі (Інтернет-менеджмент). Подібного підходу дотримуються і вчені Південної Азії. Так, у Сингапурі за ініціативи тамтешньої Ради з питань засобів масової інформації була розроблена й упроваджена в масовий обіг мінікнижечка „Клан кліц-кляк” (дод. М) про основні виклики „цифрового батьківства”. У посібнику надані загальні рекомендації щодо усвідомленого батьківська, побудованого на довірі та відвертості із дотриманням дисциплінарних обмежень. Окрім того в раднику представлені правила мережевої активності: часові обмеження використання Інтернету; способи захисту від небажаного онлайн-контенту; алгоритми виходу із ризикованих ситуацій у Мережі тощо. Провідної ролі надають родині в профілактиці залежності старшокласників від ВСМ і в Тайвані [293], де пропонується системна комплексна сімейна профілактика кіберзалежності: сумісна діяльність із батьками, зокрема, і в кіберпросторі (створення контенту та пошук за інформаційними сайтами); розподіл часу (встановлення обмежень перебування в Мережі та діяльності за комп'ютером, не пов'язаною з навчальною діяльністю); метод заохочення та покарання (згідно умов складеного з батьками договору щодо використання комп'ютера й

перебування онлайн); відверті розмови про можливі негативні наслідки зловживання Мережею; допомога своїм дітям у побудові реальних стосунків та зміцненні ефективних навичок взаємодії; уточнення життєвих цілей та планування часу навчання; створення оптимального середовища з урахуванням комп'ютера (зонування: розміщення комп'ютерної техніки в місцях загального користування в оселі, відокремлення місця для відпочинку); опанування батьками елементарними навичками та знаннями з медіаграмотності; оволодіння сучасними ефективними методами спілкування з молоддю та розвиток прагнення бути з ними „на одній хвилі” (в тому числі і в мережевому просторі); навчитися застосовувати позитивну поведінку та допомагати власним дітям у розробці альтернативної поведінки для досягнення своїх цілей і потреб, яких вони хочуть досягти через Інтернет; сприяти розвитку ефективних навичок інтеракції в реальному середовищі; батьки можуть спробувати допомогти їм освоїти позитивні навички міжособистісної взаємодії та прояву емоцій, оволодіти механізмами управління стресом, щоб допомогти їм спробувати вирішити проблеми і задовольнити потреби відповідним способом; роз'яснювати життєві цілі і планувати навчальний час; зміцнення норм і управління простором для використання Інтернетом молодими людьми; розвивати інші види дозвілля та розважальні заходи, такі як сімейні прогулянки, заняття спортом, міжособистісні відносини і заходи по просуванню почуття власної гідності, з тим щоб сприяти розвитку в них позитивних інтересів і задоволенню особистісних потреб, з метою скорочення часу, який залишається на Інтернет; розуміти та приймати статус ІЗ, відрізнити правильне від неправильного і захищати себе, а також не допускати, щоб перебування в Інтернеті контролювалося забороненим і антагоністичним чином, а потім співпрацювати.

Важливо, що, керуючись позитивним досвідом сусідніх країн, Китайська народна республіка взяла курс саме на батьківське виховання, яке традиційно в китайських сім'ях сконцентровано на процесі навчання та опануванні знаннями і навичками необхідними для майбутньої професії, у той час, коли соціальне життя своїх дітей залишається поза їхньою увагою.

Активну увагу за кордоном приділяють такому напрямку попередження залежності старшокласників від ВСМ, як *підготовка до профілактики педагогічних працівників школи*. Оскільки провідною діяльністю старшокласників залишається навчання в школі, а школа (як заклад освіти) покликана підвищувати ефективність процесу соціалізації молоді, зокрема сприяючи профілактиці залежності юні від ВСМ, то особливого значення для нашого дослідження набуває теоретичне обґрунтування вітчизняних науковців Л. Калініної [88], О. Комарової [99], О. Лютак [120], Л. Штефан [270], які пропонують комплексну програму психолого-педагогічної освіти педагогів, спрямовану на: допомогу школярам в освоєнні умінь застосовувати сучасні методики й технології, зокрема й інформаційні, для забезпечення якості навчально-виховного процесу на конкретному освітньому ступені; використання можливостей освітнього середовища, в тому числі інформаційного, для забезпечення якості навчально-виховного процесу в школі; ефективну організацію освітнього середовища для освоєння різних видів діяльності учнями, які відчують труднощі в навчанні, мають поведінкові проблеми й труднощі міжособистісної взаємодії. Хоча в зазначеній програмі передбачається подальша робота підготовлених освітян з підлітками, проте, не викликає сумніву, що це підвищення кваліфікації має проводитися зі всіма спеціалістами освітньої сфери для осучаснення змісту освіти всіх школярів, зокрема старшокласників. Значне поширення та високу ефективність упровадження продемонстрував російський інформаційно-аналітичний журнал „Діти в інформаційному суспільстві”, присвячений темам соціалізації, освіти, особистісного та духовного розвитку школярів нової епохи. Видання орієнтоване на тих, хто професійно працює зі школярами: вчителі, менеджери освіти, бібліотекарі, сімейні та шкільні психологи.

Тайванські науковці підкреслюють необхідність підвищення когнітивного рівня вчителів і батьків, а саме: володіння актуальною інформацією про безпечний доступ в Інтернет; розвинуте критичне мислення та вміння розпізнавати симптомокомплекс і провідні чинники, що провокують появу залежності від ВСМ; володіння практичними технологіями забезпечення вільної та „здорової” онлайн-освіти; розуміння алгоритмів інтеграції зв'язаних ресурсів для покращення

інформаційної етики та зміцнення кібербезпеки, надання допомоги в організації відповідних консультацій та в обробці онлайн-інформації; професійна інформаційна обізнаність щодо надання супутніх консультаційних послуг тощо. Виходячи зі змісту, є підстави вважати, що під цими завданнями розуміється опанування ними медіакомпетентністю та досягнення високого рівня медіакультури. На підтвердження цієї тези зауважимо, що в останні роки Міністерство освіти Тайвані [293] ухвалило концепцію множинного управління і множинних стратегій у відповідь на пропаганду профілактики ІЗ. До того ж була прийнята п'ятирівнева модель запобігання ІЗ у кампусах провідних ЗВО країни для сприяння відповідній профілактиці: реалізація основної профілактичної діяльності зосереджена в основному на початкових трьох рівнях, а останні два є додатковими щодо зміцнення здоров'я і системи поглибленого лікування ІЗ (тобто корекційна діяльність).

З 2019 року громадською організацією „Інсейф” у рамках науково-практичної конференції „Створення інформаційно-освітнього середовища сучасного закладу освіти України” для вчителів та підлітків (14-18 років) були презентовані посібники „Інтернет, який ми хочемо” („the Web We Want”) [255], у яких представлена комплексна правова інформація щодо прав та обов'язків людини в кіберпросторі, авторського права і плагіату, конфіденційності та психологічних підвалин створення власної ідентичності у віртуальному просторі.

Також зарубіжні науковці акцентують увагу на *безпосередній профілактичній роботі зі старшокласниками*. Як відомо, нині Південна Корея є одним з найбільших цифрових суспільств у світі, саме тому ще у 2011 році рівень „проникнення” Інтернету в ньому перевищував 75%, і вже тоді уряд держави розцінював залежність від Інтернету як проблему соціального та громадського здоров'я. Спочатку на офіційному рівні було розроблено й упроваджено корейську версію шкали вимірювання залежності від Інтернету, яку впровадили для моніторингу в загальноосвітніх закладах країни для перевірки залежних від Інтернету користувачів. Для стримування надмірних онлайн-ігор серед молодого покоління, була реалізована компульсивна політика під назвою „Відключення Інтернету” й „Охолодження” з метою обмеження їх онлайн-активності опівночі (тобто,

регулювання кількості часу в Мережі, контроль за відвідуванням заборонених сайтів) [314]. Продовжуючи аналіз, зауважимо, що Д. Бріджес, Р. Макліч та Ф. Треде [288], А. Митко [129] та ін. вважають, що ефективність психологічної спрямованості процесу попередження ІЗ полягає в роботі, зосередженій *на розвитку особистості людини* (її інтелекту, сили волі, ціннісно-світоглядних структур). На жаль, автори не розкривають основних засад побудови профілактичного процесу, однак запевняють, що запорукою продуктивного використання особистістю ІКТ задля подальшого вдосконалення й реалізації своєї свободи є її духовна зрілість і стійка ціннісна система. На противагу цьому, людина, зокрема незріла особистість молодого віку, за нерозвиненості власного духовного світу та незважаючи на велику кількість та розгалуженість отримуваної з Мережі інформації, може стати морально та емоційно примітивнішою. Інтерактивні можливості цих технологій будуть спрямовані на посилення негативних якостей особистості, через що особа може втратити свою свободу та перетворитися в засіб маніпулювання. Погоджуємося з російськими психологами щодо *духовного розвитку*, дійсно, саме стійка (але гнучка) система ціннісних орієнтацій особистості та критичне мислення людини слугують запобіжним захистом від маніпулювання індивідуальною свідомістю. На *інтелектуальному розвитку* в профілактичній роботі із старшокласниками акцентують увагу науковці з Німеччини, які у 2014 році представили програму, спрямовану на підвищення медіаграмотності серед 2303 німецьких дітей віком 11–13 років. Реалізація програми була покладена на підготовлених викладачів, які протягом чотирьох урочних лекцій ознайомили учнів із загальними правилами використання Інтернету, розкривали особливості спілкування в Мережі, представляли інформацію щодо небезпек онлайн- та азартних ігор тощо. Результати моніторингу ефективності серед 1843 респондентів провели через 12 місяців після запуску програми показали значний ефект з огляду зменшення частоти ігор, мережевої активності та відвідування акаунтів у ВСМ, а також скорочення часу, який на них витрачають (Б. Волзер, Р. Хейнвайнкел, М. Моргенштерн та ін. [349]). Науковці також описують так звану програму зміцнення здоров'я, яка проводилася для 367 дітей віком 11–16 років: робота була зосереджена на освіті з питань охорони

здоров'я (Інтернет та ігрова поведінка була серед семи розглянутих аспектів поведінки в галузі охорони здоров'я), що реалізовувалась блоками по 2 години на тиждень протягом трьох навчальних років (загальна кількість годин не вказана авторами). Результати були досить суперечливими: під час дослідження збільшився час перебування в Інтернеті (години/день) та кількість патологічних користувачів Інтернету. Кількість користувачів гри зменшилась, але інтенсивне використання гри зросло. Е. Донато, М. Маутапа та О. Тьюрел [346] провели емпіричний тест на основі перегляду й обговорення роликів двох типів: документальний інформаційно-просвітницький та комедійний і менш інформативний. За тиждень після демонстрації у вибірці з 233 студентів університету науковці виявили загальне покращення ставлення глядачів до необхідності зменшення часу їх використання Інтернету. Інтерактивному візуальному спрямуванню підвищення інтелектуального розвитку приділяють увагу і психологи з Канади Дж. Фенг, С. Ян та Дж. Прет [305], які вважають, що захоплення комп'ютерними екшн-відеоіграми можна використовувати з метою розвитку когнітивних здібностей і поліпшення продуктивності юнаків та дівчат у вирішенні просторових задач. Як зауважують науковці, процеси мислення, що є основою діяльності мозку під час розробки гравцями власного ігрового сценарію, якісно відрізняються від процесів, які відбуваються в процесі розв'язання типових тематичних практичних завдань, демонструючи при цьому принципово новий рівень майстерності. Також учені припускають, що навчання за розробленими відеоіграми може бути використане для профорієнтаційної роботи зі старшокласниками, зокрема, як можливість зацікавити жінок у науковій та інженерній кар'єрі. Звісно даний підхід потребує значної та тривалої підготовки до реалізації, не говорячи вже про технічне й професійне забезпечення, однак, не викликає сумніву, що подібний засіб матиме позитивні відгуки та результати серед юні. Значного поширення в Європі набув започаткований у 2004 році Міжнародний день безпечного Інтернету (англ. Safer Internet Day), основна мета якого полягає в розробці заходів для очищення Інтернету від інформаційного бруду й інших негативних чинників завдяки підвищенню медіаграмотності та формуванню свідомої відповідальності молодого покоління під

час кібердіяльності. Нині до відзначання свята долучено більше 170 країн (Україна з 2009 року) [18; 256], однак, на жаль, більшість державних закладів освіти проявляють формальність та безсистемність у його організації та проведенні.

Для профілактики віртуальної залежності Т. Больбот [22; 23] разом із колегою Л. Юр'євою пропонують *психологічну просвіту для саморегулювання старшокласників*. Російські вчені ставлять за мету: підвищення самооцінки і самопізнання; посилення контролю над імпульсами; збільшення стабільності міжособистісних стосунків; соціальну адаптацію; аналіз поточних копінг-стратегій та освоєння нових, ефективніших стратегій подолання; навчання цілепокладання, а також турботі про себе, свій душевний та фізичний стан. Окрім цього дослідниці пропонують використання когнітивно-поведінкового підходу, де поведінкові техніки мають бути спрямовані на опанування пацієнтами навичками самоконтролю та саморегуляції, структуризації власного часу, релаксаційними техніками. Когнітивні техніки через роботу з так званими „автоматичними” (неконтрольованими) думками дозволяють виявити й змінити дезадаптивні установки, що призводять до залежної поведінки, на адаптивні. Окремо автори відзначають необхідність соціальної (участь у громадському житті та розширення можливостей для молодих людей використовувати свій вільний час на якусь корисну діяльність) і спортивної (доступність та різноманіття спортивних секцій) складової, а також необхідність підвищення обізнаності молоді щодо різних видів ІЗ і небезпеки, які вони можуть спричинити.

На урізноманітненні дозвілля старшокласників як на засобі профілактики залежності від ВСМ наполягають фахівці Тайваню Чін-Чанг (Chin-Chung) та Цзі Сані Лін (Tsai Sunny Lin) [293], пропонуючи такі методи, як: організація дозвілля й забезпечення його різноманіття, переключання на інші види діяльності та влаштування зайнятості. На наш погляд, доцільним буде додати досвід приватної платної молодіжної клініки Нідерландів „Так ми можемо” („Yes We Can”) [350], щодо різноманітних програм спортивного спрямування (щоденна зарядка та фізичні навантаження) й активного відпочинку на свіжому повітрі (мотузковий повітряний парк у лісі, плавання, ігрові заняття, групові тренінги та ін.).

Дослідники з Туреччини Коркмаз та Кіран-Есен [324] досліджували ефективність *самопрофілактики* серед 825 учнів 6–8 класів основної школи. Програма навчання майбутніх активістів-однолітків передбачала 10-годинний освітній курс, що потім мав вигляд двох 40-хвилинних лекцій, що містили основну інформацію щодо Інтернету, залежності від Інтернету, типів онлайн-додатків із безпечним доступом та потенційні ризики незахищеної мережевої активності. Науковці відзначили, що результати впровадження програми в експериментальній групі продемонстрували високу ефективність порівняно із контрольною групою як серед учнів, що були в якості лекторів, так і для тих, хто був слухачами.

Для узагальнення вітчизняного досвіду та з'ясування реальної практики реалізації профілактики в освітніх закладах міста Харків був проведений аналіз офіційних сторінок ЗЗСО, який продемонстрував, що в дев'яти районах функціонує 213 шкіл, серед яких 194 державної форми власності (189 денної та 5 вечірньої форми навчання) та майже 40 приватних шкіл, з яких близько 20 з дистанційною формою навчання, авторськими курсами та програмами направленими на вивчення окремих спеціальностей (програмування, математика, дизайн тощо) дітьми різного віку. Відповідно до вимог статті 30 ЗУ „Про освіту” № 2145-VIII від 05.09.2017 „Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти” [186], наказу МОН України № 1646 від 28.12.2019 „Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти”, листів МОН України № 1/9-790 від 29.12.2018 „Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу”, № 1/11-881 від 29.01.2019 „Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм”, ЗУ „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” № 2657–VIII від 18.12.2018 [178] та іншим подібним документам на офіційних сторінках усіх ЗЗСО має бути розділ про булінг та протидію насильству (теоретичні аспекти, нормативні документи, телефони гарячої лінії, річний план заходів тощо). Проаналізувавши структуру й інформаційне наповнення сайтів означених вище державних ЗЗСО, вважаємо за необхідне відзначити, що на офіційних сторінках лише 109 шкіл є подібний розділ, однак і в ньому немає

вичерпної інформації щодо цього питання: плани заходів або ж відсутні, або за минулі навчальні роки; звіт про реалізацію профілактичної чи корекційної роботи станом на сьогодні відсутній в усіх школах; майже скрізь відсутня інформація про діяльність бібліотеки в напрямі просвіти; деякі „корисні посилання” (як це зазначено на сторінках шкіл) є недійсними.

Водночас вважаємо за необхідне уточнити правові підстави чинного українського законодавства щодо дотримання кібербезпеки, яка є важливою складовою мережевої активності школярів. Так, у Стратегії кібербезпеки України від 2016 року аргументована необхідність підвищення „цифрової грамотності громадян та культури безпекового поведіння в кіберпросторі, комплексних знань, навичок і здібностей, необхідних для підтримки цілей кібербезпеки, впровадженні державних і громадських проектів підвищення рівня обізнаності суспільства щодо кіберзагроз та кіберзахисту” [229]. Також згідно з чинним ЗУ „Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 2017 року термін „кібербезпека” передбачає „захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі” [187]. Реалізацією державної політики у сфері протидії кіберзлочинності займається Департамент Кіберполіції України з представництвом у кожному обласному центрі. Окремо відзначимо, що останнім часом більшість закладів вищої освіти (ЗВО), керуючись подібною об’єктивною реальністю та необхідністю захисту комп’ютерних систем від атак з боку й засобами кіберпростору, вбачають закономірним створення на своїх факультетах спеціальності „Кібербезпека”, випускники якої будуть „стояти на варті безпеки” (наприклад, доступ людей до інформації, волевиявлення під час виборів отримання освіти та ін.).

Відтак на сайтах лише 16 шкіл є рекомендації щодо поведінки в Мережі та правила дотримання безпеки в Інтернеті, та лише 4 школи наводять посилання на інформаційний портал „Он-ляндія” [18; 255], який є інтерактивним курсом з

Інтернет-безпеки для дітей віком від 7 до 14 років, який також містить інформацію для батьків (у яких діти віком до 17 років) і вчителів. Також, констатуємо факт, що для учнів старшої школи інформація про те, як можна убезпечити власне віртуальне життя та свою кіберособистість відсутні взагалі. Уточнимо, що для отримання більшої інформації нами було застосовано ще й регіональний аспект, а саме – аналіз веб-сайтів провідних шкіл країни (19 найкращих шкіл України за рейтингом 2020 року). Однак зібрані та проаналізовані фактичні дані моніторингу освітніх Інтернет-порталів шкіл міста Харків і провідних навчальних закладів України ілюструє, що шкільна практика реалізації профілактичної роботи в окресленому напрямі не відповідає ключовим засадам дійсних законних умов інформування дітей, батьків і вчителів, незважаючи на актуальність проблеми.

До того ж, на основі теоретичних положень та аналізу профілактичних заходів, що наявні в системі освіти України і визначення необхідності подальшого теоретичного обґрунтування системи СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ вважаємо за необхідне вивчити реальний стан процесу СПП у відповідних ЗЗСО.

І. Багаторівневе запобігання схильності до залежності: глобальний, регіональний, суспільно-державний, освітній, родинний, особистісний рівні утворюють єдину систему профілактики:

а) глобальний рівень надасть змогу більшості землян усвідомити гостроту проблеми, яку людство ще ніколи не вирішувало, а отже, відсутні технології її розв'язання. Це потребує об'єднання зусиль „усіх” для попередження занепаду людяності нової генерації, збереження її інтелектуального та креативного потенціалу для розквіту глобальної культури людства;

б) регіональний (наприклад, європейський) рівень надасть змогу зважати, при розробці профілактичних програм, на соціокультурні особливості різних країн регіону, їх готовність до цієї профілактики, а отже, забезпечити взаємопідтримку, взаємодопомогу й обмін досвідом для підвищення ефективності профілактики залежності молоді від ВСМ у регіоні, координуючи цю профілактику з іншими регіонами світу;

в) суспільно-державний рівень є традиційним для вирішення соціально-виховних проблем нової генерації, але за інформаційної доби він втратив ознаки вищого рівня. Отже, фахівці при розробці суспільно-державних програм профілактики юні від віртуальної залежності мають зважати на вимоги програм профілактики вищих рівнів – глобального та регіонального. За суспільно-державною профілактикою залишається відповідальність за її якість у країні, за її доступність кожному старшокласнику, за об'єднання зусиль усіх соціальних інститутів, закладів, громадськості та самих юнаків і дівчат для вирішення проблеми, за використання найсучасніших методів, форм, інноваційних засобів профілактики. Змінитися має ставлення до юні, не лише як до майбутнього власної країни, але й як до майбутнього регіону та глобального людства, інакше соціальна мобільність інформаційного суспільства може залишити державу без цього майбутнього;

г) освітній рівень забезпечує охоплення профілактикою кожного старшокласника, реалізуючи суспільно-державні профілактичні програми, з урахуванням місцевих соціокультурних, політико-економічних, інформаційно-технологічних тощо особливостей регіону країни та контингенту школярів. На освітньому рівні координується профілактична діяльність не лише внутрішньо шкільних структурних компонентів, але й зовнішньошкільних, зокрема із сім'єю;

д) родинний рівень уможливорює застосування профілактики, як-то кажуть, „з молоком матері”, тобто підсвідомо. Очевидно, це можливо стане з дітьми сьогоденних старшокласників за умови успішності сучасної профілактики. Отже, якість родинного рівня залежить від суспільно-державного й освітнього рівнів профілактики, від свідомого ставлення до проблеми самих батьків, які, здобуваючи досвід такої профілактики на всіх попередніх рівнях для власних дітей, уможливають особистісний рівень профілактики;

е) особистісний рівень передбачає безпосередню профілактичну роботу зі старшокласником, зважаючи на його особливості (може проводитися на всіх попередніх рівнях) та самопрофілактику учня старших класів власної залежності від ВСМ. Зрозуміло, що за соціально-виховною парадигмою, профілактична робота на всіх попередніх рівнях спрямована на забезпечення найсприятливіших умов для самопрофілактики юні, що навчається в старшій школі.

Окремо зауважимо, що на даному етапі соціально-педагогічного експериментального дослідження найбільш можливими для реалізації є особистісний, родинний та освітній рівні, оскільки організація та забезпечення систематичної діяльності на державному рівні потребує додаткових технологій і ресурсів. Через це подальше теоретичне обґрунтування профілактичної діяльності буде виходити саме з цих положень.

II. Об'єднання зусиль фахівців соціального середовища (на внутрішньому та зовнішньому рівнях) школи та підготовка освітян, батьків, громадськості до профілактики залежності старшокласників від ВСМ. У цьому виявляється специфіка соціально-педагогічного підходу до профілактики – створення сприятливого для профілактики соціального середовища, яке опосередковано підвищує ефективність цього запобігання. Об'єднання різних фахівців та підготовлених до профілактики освітян, батьків, громадськості уможливорює створення координаційної групи та багатоаспектну профілактику. З огляду на це, вважаємо, що головним чином необхідно почати з підготовки сім'ї як першого традиційного інституту соціалізації, оскільки в умовах сучасності не достатньою є стратегія обрання лише одного вектора сімейного виховання молоді генерації, навіть якщо це, здавалося б, найбільш педагогічно оптимальний демократичний стиль. Варто враховувати, що дивергентне мислення (розв'язання задач та прийняття рішень нестандартно й багатогранно) є важливою рисою не тільки для сучасних старшокласників, а й для батьківської компетентності. Основуючись на засадах соціально-виховної парадигми соціальної педагогіки, вважаємо доцільним застосування багатоваріативності родинного виховання, при якому стане можливим не тільки оптимальне поєднання найкращих сторін кожного з відомих стилів сімейного виховання (ліберальний, індіферентний, авторитарний, демократичний), а й винесення цієї взаємодії на новий соціальний рівень. Відтак, у процесі кіберсоціалізації в безмежному інформаційному віртуальному просторі на внутрішньосімейному рівні батькам варто не тільки забезпечувати гармонійні стосунки в сім'ї (стосунки між батьками й дітьми на засадах довіри та спільних інтересів усіх членів родини), а й опанувати нові способи кібервзаємодії з молодим

поколінням (соціальні мережі, спільні ігрові сети, спілкування на Інтернет-форумах, соціальна активність у віртуальних співтовариствах, участь у марафонах і челенджах тощо), щоб не втрачати зв'язок із ними, а вийти на якісно новий рівень комунікації. До того ж важливо здійснювати помірний контроль (активні й пасивні засоби безпеки від інформаційного бруду та забороненого контенту; обмеження в часі використання Інтернету; встановлення режиму тощо) й помірну опіку (заохочення пошукової діяльності; сприяння інтерактивній міжкультурній взаємодії тощо) над діяльністю юні в кіберпросторі, які б не принижували їх індивідуальність, а сприяли б самостійності в прийнятті відповідальності за своє особисте життя. Не останньою вважаємо і взаємодію сім'ї на зовнішньому соціальному рівні, коли родина матиме змогу не тільки опанувати нові інформаційні технології й отримувати корисну інформацію (інструкції або рекомендації для батьків щодо формування навичок критичного ставлення до інформації; інформацію „вірусного типу” про створення „позитивного інформаційного фільтра” та ін.) від різних джерел (соціальний педагог, школа, громадські об'єднання, медійні особи та ін.), а й далі розповсюджувати серед інших не байдужих до проблеми батьків цей контент.

Ще одним ключовим інститутом соціального виховання старшокласників у цьому напрямі є заклади загальної середньої освіти, однак сучасна освітньо-виховна система має бути орієнтована не лише на протидію булінгу, а й на усвідомлення соціальної необхідності в дисциплінах чи заходах (системного характеру) з кібербезпеки для захисту „Я-віртуального” та профілактики його деформації. На наш погляд, як приклад, можливими заходами в межах урочної та позаурочної діяльності в школі можуть бути: 1) організація клубів для перегляду та обговорення інформаційно-просвітницьких роликів і документальних фільмів щодо ВСМ, ризиків формування інформаційних пазирів тощо (наприклад, фільми „Великий Хак” та „Соціальна дилема”, ролик „Як вирватися з інформаційної бульбашки?” та ін.); 2) системний підхід до реалізації всеукраїнських програм „Безпека в Інтернеті” та поширення просвітницьких посібників „Інтернет, який ми хочемо” в межах гурткової роботи чи факультативних занять; 3) освітньо-виховні тренінги та майстер-класи щодо алгоритмів техніко-технологічних налаштувань особистих

гаджетів і відпрацювання навичок кібербезпечної поведінки на уроках з інформатики. Водночас наголосимо, що в освітньому середовищі українських шкіл все більше усвідомлюється та набуває популярності використання інноваційних та інтерактивних засобів навчання та виховання, серед яких не останнє місце займають тематичні веб-квести, які за допомогою доступу до Інтернету й інформаційних ресурсів надають змогу учням самостійно вирішувати проблемні задачі, креативно підходячи до пошукового процесу у власній дослідницькій діяльності. Загалом веб-квест являє собою певну дидактичну структуру, яка в загальному вигляді передбачає: по-перше, наявність чіткого проблемного питання або вихідної задачі, яка окреслює орієнтовний результат і задає певний вектор для дослідження; по-друге, список валідних інформаційних ресурсів (посилання на веб-сторінки в Інтернеті, архівні документи, сайти та ін., що містять адекватну достовірну інформацію), який дозволяє педагогічному працівнику створити безпечне відносно контрольоване освітнє віртуальне середовище для учнів; по-третє, план виконання або опис процедури роботи, який слугує для учнів орієнтиром під час пошукового процесу; по-четверте, вимоги до оформлення та критерії оцінювання, за якими учасники будуть представляти зібрану відповідно до завдання інформацію та звітувати про досягнені результати. Окрім того, технологія веб-квест може мати вигляд як самостійної, так і групової (мініпроекти) роботи. У випадку зі старшокласниками, стратегія розподілу ролей у групі (від трьох до п'яти учнів) заохочує соціальну групову взаємодію, привносить відчуття конкурентної боротьби та стимулює прояв лідерських якостей. Загалом означення конкретної проблеми та чітке формулювання поетапності її виконання, скеровують учнів старшої школи до аналітичної діяльності, надаючи їм змогу відмежовувати головне від другорядного й узагальнювати інформацію, встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки.

Окремо, вважаємо за необхідне звернути увагу на можливу роль шкільної бібліотеки, яка нині, незважаючи на настання ери домінування інформації, продовжує своє функціонування, обмежуючись лише бібліотечним обслуговуванням учнів відповідно до навчальних програм (термінологічний словник з бібліотечної справи (1997 р.). Зауважимо, що А. Малько в дисертації 1995 року

аргументувала необхідність зміни формату шкільних бібліотек у медіатеки та навіть шкільні бібліотечно-інформаційні центри (ШБІЦ), маючи на увазі „структурний підрозділ, що включає фонд книг, різноманітні інформаційні технічні засоби, має в наявності педагогічно зумовлений комплекс обладнання і меблів, читальний зал із робочими зонами, в яких створені умови для індивідуальної роботи та розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищення професійного рівня вчителі” [125, с. 18]. У зв’язку з викладеним вище відзначимо потребу у створенні та забезпеченні діяльності шкільної медіатеки як центру інформаційної інфраструктури освітньої установи, в якій будуть створені умови (тематичні виставки, інформаційні стенди, інтерактивні дошки та мультимедійні проектори для організації онлайн конференцій з іншими закладами тощо), які б активно сприяли формуванню та розвитку інформаційної культури учнів у широкому розумінні, стимулювали їх самостійну соціальну активність, а також (як окремий напрям роботи) збагаченню та підвищенню професійної компетентності педагогів закладу за допомогою засобів нових інформаційних технологій. Також шкільна медіатека може стати центром координації внутрішніми суб’єктами ЗЗСО (вчителі інформатики, соціальний педагог, психолог, керівники старших класів) проходження старшокласниками курсів на відкритих безкоштовних дистанційних платформах „Прометеус” („Prometheus”) та ВУМонлайн („VUMonline”), „Курсера” („Coursera”) та ін. онлайн-курсів „Основи інформаційної безпеки”, „Інформаційна безпека у цифровому світі”, „Медіаграмотність для освітян”, „Медіаграмотність: практичні навички”, „Цифрова безпека та комунікація в онлайні”, „Верифікація в Інтернеті” тощо з подальшою організацією виставок досягнень (сертифікати успішного засвоєння курсів).

III. Духовний та креативний розвиток, удосконалення інформаційної культури учнів старших класів як провідні напрями змісту безпосередньої профілактики залежності юні від ВСМ. Основуючись на тезі сучасних учених, що віртуальний світ є похідним від реального, розуміємо, що спрямованість сучасної кіберкультури (у формуванні якої беруть активну участь старшокласники) залежить від ціннісних орієнтацій її творців. Отже, глобальна соціальність та регіональна соціальність, креативність у формуванні специфічних культур нових видів соціумів, допоможуть

учням старших класів долати егоїзм громадянський, етнічний, сімейний, особистісний (зберігаючи та вдосконалюючи при цьому родинні, національні та громадянські цінності, розширюючи та поглиблюючи ідентифікацію власного „Я”), що значно знизить ризик маніпулювання свідомістю юні у віртуальному просторі. Водночас удосконалення інформаційної культури та критичне мислення стануть захисним щитом від кібернетичного поневолення юних хлопців і дівчат. Зміст профілактики будується таким чином, щоб забезпечити гармонізацію „Я-реального” та „Я-віртуального” через розвиток віртуальної соціальності старшокласника, при цьому насичуючи останню цінностями глобальної культури людства. Подібний процес форсування соціальної активності юнаків та дівчат старшого шкільного віку з метою розвитку їх соціальної творчості (просоціальні проекти, започаткування нових мейнстрімів у кіберпросторі та ін.) можливий через використання засобів анімаційної діяльності, що характеризуються емоційною насиченістю, креативним потенціалом, невимушеністю, уможлиблюють безпосередню участь юні в процесі соціальної взаємодії. Серед подібних засобів можна спланувати: IQ вікторини та розважальні програми („Таємниці кіберпростору”, „Подорож у безпечний Інтернет” й подібне); заходи по сприянню інкультурації („Навколо світу за 60 хвилин” та ін.); дидактичні квести („Мандрівка по Інтернету”).

З огляду на реальну практику сьогодення та окреслені вище соціальні виклики, які, в першу чергу, стоять перед соціальною роботою, вважаємо за необхідне застосування подібних засобів для реалізації соціально-контрольованого впливу на молоде покоління. На нашу думку, використання тематичних веб-квестів „Що треба знати про віртуальні соціальні мережі?”, „Безпека в Інтернеті”, „Хто ховається за віртуальним акаунтом?”, „Етика мережевого спілкування”, „Кіберкультура” тощо, сприятиме покращенню підготовленості більшості учасників Мережі не тільки в технологічному плані, а й в озброєнні їх навичками пошуку якісної інформації та критичного ставлення до неї. Насамкінець, ми схильні вважати, що, розкривши юнакам і дівчатам додаткові переваги власного безпечного соціального розвитку через віртуальну складову, яка органічно вплетена в їх сучасне життя, відбудеться природне підвищення когнітивного рівня „Я-віртуального” старшокласників, яке слугуватиме розквіту їх „Я-реального”.

IV. Стимулювання суб'єктності та творчості старшокласників у профілактиці їх схильності до залежності від ВСМ. Зважаючи на психовікову потребу юні в самоактуалізації та самореалізації, СПП має забезпечити активність хлопців і дівчат у вдосконаленні програм профілактики, у створенні профілактичного середовища як у школі, так і поза школою, у пошуку інноваційних форм, методів та засобів запобігання залежності від ВСМ, у впровадженні здобутого досвіду профілактики серед учнів основної (позаурочна гурткова робота) та початкової (шефство над малюками) школи, батьків (конференції, відкриті зустрічі, сумісна діяльність тощо), людей похилого віку (поліпшення міжпоколінних стосунків через безпосередню взаємодію з ознайомлення старшого покоління з технологічними новаціями в клубі „Онуки завжди поруч”) тощо. Налагодження ефективної комунікації через установа міжгрупових та навіть міжнаціональних відносин (відеочат з представниками різних народів світу).

V. Активне використання віртуальних засобів для соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від ВСМ. Віртуальний простір є рідним для сучасного юнацтва, яке не уявляє своє життя без нього, отже, його засоби можуть бути найефективнішими в попередженні розвитку залежності. Організатори профілактики значно підвищують її ефективність, якщо сприятимуть творчості юні щодо розробки нових віртуальних форм, урізноманітнення віртуальних засобів запобігання кіберзалежності. При використанні віртуальних засобів профілактики проблема полягає в подоланні страху та невпевненості дорослих, які руйнують їх авторитет як фахівців в очах юні.

VI. Урізноманітнення цікавих для старшокласників видів діяльності в реальній дійсності. Інформаційне суспільство уможлиблює розширення виявлення притаманної старшокласникам активності від громадської діяльності із захисту власних прав, міжнародного туризму до закордонної соціальної допомоги тощо.

VII. Збільшення рухового режиму учнів старшого віку за рахунок уроків фізичної культури, спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи не тільки в рамках навчального процесу, а й у позаурочний час.

VIII. Організація простору (Інтернет-менеджмент) що передбачає облаштування відповідних зон у приміщенні для відпочинку та роботи за комп'ютером, зокрема розміщення комп'ютерної техніки в місцях загального користування в оселі. Також передбачено визначення певних часових меж на вихід у Мережу та помірний контроль за мережевою активністю. Окрім домашнього менеджменту важливо створювати відповідний безпечний простір у закладі освіти, оскільки більшість свого часу старші школярі проводять саме в стінах альма матер.

Отже, аналіз практики з профілактики в провідних країнах світу та в українських ЗЗСО зокрема, дає підстави констатувати, що на сьогодні у світі можна спостерігати лише окремі, не зведені в систему, види профілактичної роботи, які часто бувають мало ефективними, оскільки демонструють відсутність необхідного для якісного результату цілісного підходу до здійснення профілактичної роботи та реалізації соціально-педагогічного підходу зокрема щодо проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Для підтвердження актуальності соціальної загрози та виявлення реального стану рівня схильності старшокласників була проведена діагностика, що здійснювалася за допомогою стандартизованого та модифікованого діагностичного інструментарію („Методика визначення ясності Я-концепції Т. Кемпбелла (адаптована І. Шемелюк)”; „Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)”; „Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна та С. Пантелеєва”; багатощкальний опитувальник Є. Щепіліної „Сприйняття Інтернету”, тест „Медіаграмотність”) та систематичного спостереження з фіксацією результатів у „Протоколах спостереження”. Згідно з результатами констатувального етапу експерименту з'ясовано, що в КГ на високому рівні схильності до залежності від ВСМ перебуває – 49,3%, середньому – 42,0%, низькому – 8,7% старшокласників. Результати діагностики в ЕГ показують, що на високому рівні знаходяться – 48,9%, середньому – 41,7%, низькому – 9,4% учнів старшої школи. Статистичні дані за кожним критерієм засвідчують найбільші показники рівнів схильності відповідно до емоційно-вольового (на високому рівні в КГ 67,6%, в ЕГ 67,8%) та поведінкового критеріїв (на високому рівні в КГ 66,5%, в ЕГ 66,2%). Загалом отримані результати діагностики підтверджують необхідність розробки та теоретичного обґрунтування

відповідної системи СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, у процесі реалізації якої за допомогою впровадження традиційних та інноваційних (реальних та віртуальних) методів роботи можна попередити розвиток наявної схильності шкільної юні до залежності від ВСМ, запобігти її виникненню та поширенню в інших.

Теоретичні узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду створили наукові підвалини для визначення, що профілактичні інтервенції мають охоплювати глобальний, регіональний, суспільно-державний, освітній, родинний, особистісний рівні профілактики, тобто відображати багаторівневий підхід для утворення єдиної цілісної системи профілактики. Окрім того, вважаємо, що провідними напрямками соціально-педагогічної профілактики мають бути: об'єднання зусиль фахівців соціального середовища (на внутрішньому та зовнішньому рівнях) школи й підготовка освітян, батьків, громадськості до профілактики залежності старшокласників від ВСМ; духовний та креативний розвиток, удосконалення інформаційної культури й стимулювання суб'єктності і творчості старшокласників у профілактиці їх схильності до залежності від ВСМ; активне використання віртуальних засобів; урізноманітнення цікавих для старшокласників видів діяльності в реальній соціальній дійсності; збільшення рухового режиму учнів старшої школи; організація простору або Інтернет-менеджмент.

Висновки до 1 розділу

Здійснене в першому розділі дослідження теоретико-методологічних засад соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж дозволяє дійти таких висновків:

1. В умовах становлення інформаційного суспільства актуалізується стихійний розвиток сучасних школярів у віртуальному соціальному просторі, що призводить до негативних проявів їхньої соціалізованості, зокрема до різновидів Інтернет-залежності (веб серфінг, кібер-ігри, кібер-стосунки та ін.), які потребують інноваційних профілактичних заходів з метою попередження соціальної деградації та руйнації особистості в реальному соціальному просторі.

2. Проведений міждисциплінарний аналіз етимологічного значення понять „залежність” та „адикція”, дозволив зробити їх теоретичне і прикладне ототожнення. Порівняльний аналіз наукової літератури на філософському та міжгалузевому методологічному рівнях був застосований щодо дефініції „профілактика”, що дозволило зафіксувати головний зміст терміна та зробити міждисциплінарний аналіз його сутності та видів, який підтвердив, що жоден з видів профілактики (правова, медична, психологічна, педагогічна, соціальна) самостійно не є ефективним у процесі попередження Інтернет-залежності школярів. Розв’язання проблеми профілактики ІЗ школярів можливе шляхом діяльності, яка б передбачала безпосередню роботу не тільки з представниками молодшої генерації, а й із їх соціальними середовищами (внутрішнім та зовнішнім, реальним і віртуальним), що розкриває сутність профілактики ІЗ школярів як соціально-педагогічної проблеми.

3. З огляду на сформульовані теоретичні тези було обґрунтовано доцільність застосування профілактики на етапі виявлення в старшокласників схильності до залежності, що підтвердило доцільність та необхідність використання поняття „схильність до залежності від віртуальних соціальних мереж” у межах профілактики. У свою чергу, виявлені особливості старшокласників інформаційної доби та зіставлення їх з характеристикою ВСМ надали змогу визначити базове поняття дослідження „схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”. Проаналізовані чинники, що впливають на формування в старшокласників схильності до залежності від ВСМ були узагальнені та згруповані у відповідні показники згідно з чотирма базовими критеріями (когнітивним, мотиваційно-ціннісним, емоційно-вольовим, поведінковим), які найповніше характеризують соціалізаційні зміни в старшокласників. Системний аналіз сучасного (зарубіжного та вітчизняного) досвіду профілактики в ЗЗСО залежності від ВСМ надав змогу визначити центральні напрями соціально-педагогічних профілактичних інтервенцій, які дозволять системно підійти до розв’язання даної соціальної проблеми: багаторівневий підхід (освітній, родинний, особистісний рівні) для утворення єдиної цілісної системи профілактики; об’єднання зусиль фахівців

соціального середовища (внутрішнього та зовнішнього, реального та віртуального) школи; підготовка освітян, батьків, громадськості до профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ; духовний та креативний розвиток, удосконалення інформаційної культури та стимулювання суб'єктності і творчості старшокласників у профілактиці їх схильності до залежності від ВСМ; активне використання віртуальних засобів; урізноманітнення цікавих для старшокласників видів діяльності в реальному соціальному середовищі; збільшення рухового режиму учнів старшої школи; організація простору або Інтернет-менеджмент. Об'єднання найефективнішого зарубіжного та вітчизняного досвіду профілактики, розглянутого через призму соціально-педагогічного підходу та з огляду на ефективність щодо соціального розвитку старшокласників, створило передумови для обґрунтування провідних напрямів для розробки системи СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [157; 159; 160; 161; 162; 163; 165; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 174; 175; 176; 204; 205; 337].

РОЗДІЛ 2

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ В ЗЗСО СХИЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ВІРТУАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

2.1. Обґрунтування системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

Визначення термінологічного апарату, аналіз дослідженості проблеми схильності учнів старшої школи до залежності від віртуальних соціальних мереж як негативного соціального явища інформаційної доби, встановлення особливостей її СПП, а також результати первинної діагностики щодо рівня схильності серед старшокласників, що навчаються в шести ЗЗСО Індустріального району м. Харкова, стали підставою для розробки системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, теоретичне обґрунтування якої потребує уточнення теоретико-методологічних основ ключового терміна „система”.

Розгортаючи етимологію досліджуваного поняття (від грец. „systema” – утворення, складення), звертаємося до його первісного значення в словнику іншомовного походження, розуміючи як „сукупність частин, пов’язаних спільною функцією; форма, спосіб побудови, організація чогось; стрункий ряд, зв’язане ціле” [217, с. 617; 219, с.170]. Більш вичерпне визначення представлено в сучасному тлумачному словнику української мови: „порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв’язком частин чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об’єднаних за спільною ознакою, призначенням; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин” [221, с. 203-204]. Як бачимо, спільними змістовними ознаками поняття „система” є наявність певної сукупності взаємопов’язаних та взаємозалежних елементів, що складають відповідну цілісну ієрархічну єдність.

Додатково, соціологи А. Герасимчук, Ю. Палеа та О. Шиян [55] виокремлюють ряд провідних особливостей системи: наявність деякої цілісної структури та внутрішньої будови; відносна єдність і завершеність об'єкта; внутрішні та зовнішні зв'язки з іншими об'єктами й системами; відносна автономність, що зумовлює її самоорганізованість та саморегульованість; реалізація численних функцій; скерованість на досягнення певного результату.

Важливим для нашої розвідки поняттям є „педагогічна система”, яку розуміємо як множину взаємопов'язаних структурних (навчальна інформація, засоби педагогічної комунікації, ті, хто навчається, педагог, мета навчально-виховної діяльності) і функціональних (конструктивні, комунікаційні, організаційні, прогностичні) компонентів, що підпорядковані цілям виховання, освіти та навчання підростаючого покоління і дорослих людей [1; 222].

Спільними особливостями наявних соціально-педагогічних систем спеціалістів соціальної сфери (О. Безпалько [17], О. Караман [95; 322], А. Тадаєва [235], С. Харченко [215] та ін.) є наявність мети, завдань, змісту, педагогів, учнів (вихованців), видів діяльності, форм та засобів соціального впливу, результату тощо. Аналіз існуючих соціально-педагогічних систем дає підстави стверджувати, що їх спільними основними структурними компонентами є: цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовний, технологічний. Експлікація узагальнень С. Харченка щодо використання системного підходу в сучасних педагогічних дослідженнях та його посилення на зарубіжні дослідження Т. Ільїної дозволяють погодитися, що ефективність функціонування будь-якої системи та педагогічної зокрема, залежить від принципів цілісності, систематизованості, гармонійності з навколишнім середовищем, оптимізації, тобто ступеня відповідності [215, с. 17], які, у свою чергу, задовольняють формальним критеріям зв'язаності, константності, спостережуваності та осяжності [215, с. 18]. Вважаємо, що опора на окреслені наукові тези автора буде доцільною не лише в процесі розробки системи СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, а й для перевірки ефективності її функціонування.

На підставі теоретико-методологічної основи побудови соціально-педагогічних досліджень як системної діяльності та зважаючи на предмет нашого дослідження, зазначаємо, що визначена нами система СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ характеризується єдністю та взаємозумовленістю таких структурних компонентів, як: суб'єкт-об'єктний, концептуально-цільовий, змістовно-технологічний, результативний. Окремо, для підкреслення специфіки СПД у ЗЗСО, відзначимо ще й середовищний компонент, що включає внутрішнє та зовнішнє шкільне середовище. Наголосимо, що з огляду на психовікові соціальні особливості старшокласників і всупереч доцільності виділення на внутрішньому й зовнішньому рівнях віртуального соціального середовища в дисертації Н. Печериці, в межах нашого дослідження відокремлювати форми, методи і засоби профілактичної роботи на специфічні для віртуального простору та для реального соціального середовища є контрпродуктивним. Натомість, найефективнішим, на нашу думку, буде їх органічне об'єднання та доповнення через зміст та підходи до використання.

У результаті, ґрунтуючись на сутності поняття „система” та поданому в підрозділі 1.2 визначенні „соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж” визначаємо **„систему соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж”** як ієрархічну цілісність взаємопов'язаних компонентів (суб'єкт-об'єктного, концептуально-цільового, середовищного, змістовно-технологічного, результативного) соціально-педагогічної діяльності та співзалежних етапів її реалізації (педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) для усунення або зменшення показників надмірного прагнення шкільної юні до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах за критеріями: когнітивний (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у

кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”), мотиваційно-ціннісний (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольовий (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінковий (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі).

Розробка системи соціально-педагогічної профілактики (ССПП) у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ потребує обґрунтування всіх складових компонентів у їх нерозривному взаємозв'язку.

Суб'єкт-об'єктний компонент системи передбачає діяльність *провідного суб'єкта* – соціального педагога, який, погоджуємося з Н. Кабусь [85], має професійні навички в синергії соціально-виховної, організаційно-просвітницької, рекламно-інформаційної, стимулювальної, формувальної тощо функцій для здійснення профілактичної діяльності. Окрім того, соціальному педагогові, як провідному фахівцю реалізації даної системи бажано на високому рівні володіти: 1) знаннями щодо соціального розвитку старшокласників інформаційної доби та наслідків домінування стихійного впливу ВСМ для розвитку їх „Я-соціального”; 2) формами та методами гармонізації (підвищення рівня позитивних, нейтралізацію або зменшення рівня негативних) соціально-виховних впливів сучасного інформаційного простору для розвитку „Я-реального” та „Я-віртуального” учнів старшої школи; 3) сучасними інноваційними інтерактивними методами, формами і засобами виховання, які є ефективними для застосування у внутрішньому та зовнішньому однаково реальному і віртуальному шкільному середовищах.

Окремо, за відповідної підготовки, до *потенційних суб'єктів* СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, що перебувають у постійній взаємодії зі шкільною юнню віднесені такі представники внутрішнього соціального середовища ЗЗСО як: психолог, керівники старших класів, учитель інформатики, заступник

директора з навчально-виховної роботи, бібліотекар, медичний працівник, учитель біології, вчитель правознавства, представники шкільного самоврядування та старшокласники з низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ. Розглянемо детальніше, яку роль відіграє кожний із потенційних суб'єктів у процесі відповідної СПП. Відтак психолог, як член психологічної служби школи і професіонал у галузі прикладної психології, що володіє знаннями про індивідуальні, вікові, гендерні тощо особливості школярів, є важливим суб'єктом у процесі СПП на етапі експертного виявлення провідних об'єктів через моніторинг рівня їх переживань та психоемоційного напруження, ускладнень у спілкуванні чи в співпраці з оточуючими тощо. Окрім того, психологи можуть сприяти налагодженню методичного забезпечення інших суб'єктів СПП та підвищення ефективності їх просвіти. У цьому ж контексті планується долучення медичних працівників закладу освіти та вчителів біології, які на початковому етапі можуть здійснювати просвітню діяльність щодо ризиків та небезпек залежності від ВСМ для фізичного здоров'я старшокласників. Не менш важлива роль припадає і на вчителів правознавства, котрі можуть роз'яснити деякі питання прав та обов'язків у реальному житті й у кіберпросторі. Класні керівники старшої школи є найближчими та найавторитетнішими педагогічними працівниками ЗЗСО для власного колективу старшокласників. Саме вони мають змогу здійснювати профілактичну діяльність з усім навчальним колективом, окремими учнями, їх батьками, а також відповідати за організацію та проведення позаурочної дозвіллевої роботи, що сприятиме продуктивній взаємодії учасників навчально-виховного процесу протягом виконання завдань ССПП. Заступник директора з виховної роботи та інші можливі представники шкільної адміністрації можуть допомогти в реалізації першого етапу СПП, зокрема щодо координації роботи педагогічних працівників, їх матеріально-технічного забезпечення та встановлення зв'язків із агентами зовнішнього середовища для їх подальшої педагогізації. Окрім того, на рівні адміністрації закладу доцільніше проводити агітаційну програму щодо стимулювання обдарованих, соціально активних та соціально відповідальних старшокласників до написання науково-дослідних робіт відповідної тематики (про вплив і місце ВСМ у

житті сучасної молоді, про ризики та небезпеки стихійної віртуальної активності, про шляхи виходу із інформаційного пузиря тощо) для участі в конкурсі-захисті науково-дослідних робіт Малої академії наук та поширення серед однолітків і компетентних та знаних у науковому колі педагогічних працівників, які потенційно можуть стати однодумцями в процесі реалізації ССПП. Долучення до самопрофілактики представників шкільного самоврядування так само як і активів зі складу старших класів до числа потенційних суб'єктів СПП надасть змогу розкрити їх соціальну суб'єктність та самостійність, за рахунок підтримки процесу створення й подальшого вдосконалення ними шкільних ініціативних проєктів як у внутрішньому, так і в зовнішньому (реальному і віртуальному) шкільних середовищах. Не менш важливим суб'єктом СПП є шкільний бібліотекар, який у сучасних умовах інформатизації набуває все більшого значення. Співробітник бібліотеки може стати не тільки організатором культурного освітнього-виховного простору (шкільна медіатека нового формату) та координатором інформаційно-просвітницької діяльності щодо проблеми ІЗ шкільної юні, а й медіатором для доступу в безпечну віртуальність.

З огляду на взаємопроникнення та майже нерозривну єдність сьогоденної реальної дійсності старшокласників і її віртуальної проєкції в кіберпросторі, цілком природним вважаємо, що більшість суб'єктів реального внутрішнього середовища можуть одночасно набувати ролі агентів й віртуального внутрішнього середовища школярів. У такий спосіб учителі інформатики, які, починаючи з першого класу, проводять навчальні заняття з викладання комп'ютерних та інформаційних технологій, збагачуючи учнів знаннями щодо користування ІКТ та відпрацьовуючи навички користування програмним забезпеченням задля оптимізації навчальної діяльності й подальшої підготовки до професійної діяльності в інформаційному суспільстві, стають фасилітаторами інформаційного зв'язку школи з іншими освітніми установами, організаціями, публічними персоналіями тощо. Учитель інформатики має змогу: координувати діяльність інших учителів-предметників з інформатизації освітнього процесу й оновлення його інтерактивними методами і формами викладання; поширювати інформацію щодо окресленої проблеми на

офіційному сайті школи, організувавши „дошку самопомоги”; забезпечити функціонування групового акаунту у ВСМ для постійного зв'язку (через відкриті коментування, приватне листування, репости) з учнями, їх батьками, вчителями та іншими суб'єктами не тільки внутрішнього, а й зовнішнього шкільного середовища.

Важливо, що майже кожен із представлених суб'єктів має змогу координувати діяльність щодо СПП з агентами соціалізації зовнішнього реального та віртуального середовищ (сім'я; інспектори районних служб у справах дітей; представники громадських, медичних тощо установ; працівники ювенальної превенції; члени громадських спільнот і волонтерських організацій у ВСМ; популярні блогери; відомі діячі культури та мистецтва тощо). Детальніше розглянемо деяких з агентів зовнішнього середовища. Залучення представників правоохоронних організацій, а саме інспекторів відділу протидії кіберзлочинам Департаменту кіберполіції Національної поліції України забезпечить можливість для реалізації інформаційно-просвітницької діяльності щодо: ознайомлення з чинним нормативно-правовим забезпеченням у сфері протидії кіберзлочинності; наслідків порушення чинного законодавства в кіберпросторі (надання аналітичної довідки щодо статистики кіберінцидентів, кіберзагроз та кіберзлочинів) і видів відповідних покарань. Спільно з працівниками ювенальної превенції можлива розробка навчальних практично спрямованих занять (наприклад, „Кібербезпека”) для ознайомлення з алгоритмами захисту себе у віртуальному просторі. Водночас до агентів профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ відносимо і представників віртуального інформаційного простору. Беззаперечне домінуюче значення ІКТ для соціального розвитку старшокласників через невіддільне існування віртуальної складової не тільки в межах проведення ними вільного часу та дозвілля, а й в умовах загострення пандеміологічної ситуації у світі та карантинних заходів в Україні, що актуалізували дистанційну форму навчання в ЗЗСО протягом тривалого часу, вимагають перегляду використання ВСМ як новітнього засобу соціального виховання, відповідно представників віртуальних громадських спільнот, організації у ВСМ – як його провідних агентів. Залучившись їх підтримкою, за допомогою аудіовізуальних каналів трансляції різноманітного медіаконтенту зможемо з більшою ефективністю

вплинути на когнітивну, емоційну, ціннісну сфери сучасних старшокласників, передаючи позитивні загальнолюдські цінності та шанобливе ставлення до реальної комунікації й можливостей самореалізації. Нині соціальні блогери (власники підкасту, текстового, фото- чи відеоблогу тощо) є компетентними представниками мережевої онлайн-інтерактивної комунікації, що можуть здійснювати інформування (створення відповідного контенту та публікація тематичних постів), аналіз (коментування, репости), мотивацію (контент, сторіс, прямі ефіри) й організацію активності (челенджі, акції) старшокласників завдяки переглядам їхнього профілю у ВСМ. Окремо наголосимо, що між потенційними суб'єктами внутрішнього (реального та віртуального) й агентами зовнішнього (реального та віртуального) шкільних середовищ відбувається координація соціально-педагогічної профілактичної діяльності, яку підбирає, озброює спеціальними знаннями, уміннями та навичками, насичує спеціальними заходами соціальний педагог, як провідний суб'єкт СПП. Сім'я є безумовно провідним і найвагомим середовищем для соціального розвитку молодого покоління, зокрема на шляху його життєвого самовизначення, становлення соціальної суб'єктності та самореалізації, тому і в умовах панівного маніпулятивного впливу стихійного віртуального середовища вважаємо за необхідне залучення батьків як суб'єктів ССПП.

Безпосередніми об'єктами СПП виступають учні старшої школи з високим та середнім рівнем схильності до залежності від ВСМ. Зауважимо, що старшокласників із низьким рівнем схильності до залежності ми не виключаємо із загального процесу СПД, більше того, на початковому етапі на них буде скеровано методи стимулювання (вони є фасилітаторами діалогу з групою однокласників з високим та середнім рівнем схильності до залежності й модераторами протягом реалізації ССПП) та закріплення (на етапі соціального загартування в зовнішньому шкільному середовищі для посилення позитивної продуктивної активності в реальному середовищі через стимулювання соціальних ініціатив разом з іншими членами учнівського самоврядування та активами старших класів) для активізації їх ролі в процесі СПП.

Цілепокладання і визначення пріоритетних завдань є наріжним каменем будь-якої системи діяльності, відповідно наступним важливим компонентом нашої є **концептуально-цільовий**, що складається з мети, завдань, функцій, принципів та законодавчої бази. Визначення мети як бажаного ідеального прогнозування результатів діяльності дає підстави схарактеризувати кінцеву *мету* даної системи в підвищенні ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ зосереджена на реалізації таких змістових та взаємозумовлених завдань: 1) створення умов і забезпечення педагогізації провідних та потенційних суб'єктів внутрішнього й зовнішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО до СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ; 2) сприяння стимулюванню самопрофілактики старшокласників із середнім та високим рівнем схильності до залежності від ВСМ через інтеграцію та координацію соціально-превентивних зусиль внутрішнього та зовнішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО; 3) сприяння соціальному загартуванню старшокласників з низьким рівнем схильності через їх соціально-педагогічний вплив на потенційних об'єктів внутрішнього (реального та віртуального) та потенційних суб'єктів зовнішнього (реального та віртуального) шкільних середовищ. Основою ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ є міжнародні та національні законодавчі і нормативно-правові акти, що регулюють та забезпечують діяльність відповідних суб'єктів, захищаючи інтереси й права об'єктів. До чинних міжнародних стандартів належать: Декларація прав дитини Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р., Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 04.01.1969 р., „Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства” від 22.07.2000 р., Женевська Декларація принципів „Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті” від 12.12.2003 р. тощо. Державне нормативно-правове забезпечення складається з: Конвенції про кіберзлочинність ратифікованої відповідним Законом України № 2824-IV від 07.09.2005 р.; ЗУ „Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” № 537-V від 09.01.2007 р.; Наказу МОН

„Про проведення заходів з профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді” № 1/9-806 від 16.12.2008 р.; Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні № 386-р від 15.05.2013 р.; Стратегії кібербезпеки України № 96/2016 від 15.03.2016 р.; ЗУ „Про освіту” № 2145-VIII від 05.09.2017 р.; ЗУ „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” № 2657-VIII в редакції 2019 р.; ЗУ „Про загальну середню освіту” № 764-IX в редакції від 13.07.2020 р.; Листа МОН України „Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)” № 1/9-436 від 14.08.2020 р.; ЗУ „Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” № 2163-VIII в редакції від 24.10.2020 р. та ін.

Окрім законодавчого базису, стійкість та збалансованість ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ забезпечується застосуванням сукупності *принципів*, відповідно до яких було розроблено зміст зазначеної діяльності, що відображає ключові закономірності організації та реалізації цілісної системи: 1) суб’єктності – полягає в тому, що характер стосунків дорослих зі школярами має бути „суб’єкт-суб’єктний”, крім того, що старшокласники з низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ можуть виступати суб’єктами в організації та проведенні більшості заходів у відкритому кіберпросторі та на етапі соціального загартування в зовнішньому шкільному середовищі; 2) комплексної інтеграції та координації соціальних зусиль внутрішнього й зовнішнього (віртуального і реального) середовищ через організацію та налагодження тісної співпраці провідних соціальних інститутів (сім’я, школа, громада, недержавні організації, ЗМК тощо); 3) гармонізації впливу віртуального та реального середовищ, тобто зміцнення позитивного та мінімізацію негативного впливу цих середовищ щодо розвитку в старшокласників схильності до залежності від ВСМ з урахуванням їхніх особистих потреб та індивідуальних особливостей.

До провідних *функцій* ССПП варто віднести: просвітньо-навчальну – трансляція соціального досвіду й адекватних знань (через свідоме добровільне входження в систему суспільних відносин, адже її призначення – не в забороні, а в

переконанні, з метою недопущення залежного стану) щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку та наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”; орієнтуючу – забезпечення об’єктивного сприйняття старшокласниками важливих загальнолюдських цінностей, вироблення позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованості на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і у віртуальному соціальних середовищах, усунення інтересу до деструктивної кібердіяльності; нормативно-комунікативну – засвоєння і практичне втілення соціальних норм та ефективних позитивно-орієнтованих навичок самореалізації у реальному і у віртуальному середовищах; компенсувальну – створення умов, що забезпечать компенсацію недостатності або помилковості знань щодо особливостей ВСМ та загроз взаємовідносин у кіберструктурах, а також сприятимуть усуненню проявів схильності старшокласників до залежності від ВСМ через активізацію їх участі в соціально контрольованій діяльності; прогностичну – збагачення теорії і практики профілактики, яке дозволяє визначити перспективні напрями своєчасного виявлення та попередження схильності до залежності від ВСМ; соціальну-виховну – створення умов у внутрішньому та зовнішньому соціальних середовищах для передачі шкільній юні соціального досвіду, адекватних знань і допомога в оволодінні ефективними навичками гармонійної самореалізації. На наш погляд, деталізація зазначених функцій процесу СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ дозволяє чіткіше конкретизувати зміст СПД у межах реалізації розробленої системи в ЗЗСО й забезпечити її сталість та ефективність.

Середовищний компонент є специфічним для організації та здійснення саме соціально-педагогічної діяльності і для системи профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ є вкрай важливим, оскільки шкільне середовище для школярів наразі постає одним з основних механізмів соціально керованої лінії їхнього соціального розвитку в умовах стихійної віртуалізації. На підставі аналізу і теоретичного осмислення досвіду вивчення питання реалізації СПД у школі погоджуємося з А. Малько, що заклад освіти складається з внутрішнього та зовнішнього шкільних середовищ, які нині доповнюються ще й

віртуальною реальністю (відповідно на внутрішньому і на зовнішньому рівнях). Важливо, що всі складові соціального середовища шкільної юні багато в чому зумовлюють одне одного та перебувають у діалектичній взаємозалежності. Внутрішнє (реальне та віртуальне) шкільне середовище є провідним та визначальним для ефективної СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Гармонійне функціонування внутрішнього культурно-виховного простору школи можливе за постійної взаємодії педагогічного колективу, тому перед соціальним педагогом закладу стоїть завдання зі створення умов для згуртування фахівців цього середовища й узгодження їхньої діяльності щодо запобігання залежності учнів старшої школи як соціальної проблеми. Окрім цього, підвищення ефективності СПП можливе через координацію профілактичної діяльності внутрішнього із зовнішнім середовищем ЗЗСО, тому ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ має повноцінно охоплювати і зовнішнє соціальне середовище, що перебуває у взаємозалежності із внутрішнім середовищем ЗЗСО. Координація діяльності із соціальними інституціями зовнішнього середовища забезпечить превентивний вплив на зниження рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ за межами закладу освіти, сприятиме поширенню ціннісного позитивного ставлення до „Я-реального”, посиленню соціальної активності та вмотивованості до самореалізації однаково в реальному та у віртуальному соціальних середовищах, небайдужого ставлення юнаків і дівчат у напрямі подолання явища залежності від ВСМ у суспільстві тощо. Також необхідно враховувати й можливості зовнішнього віртуального середовища за допомогою використання зовнішніх віртуальних механізмів (акаунт в Інстаграм, групи в месенджерах, репости тощо), що можуть бути використані як потужний механізм інтеріоризації старшокласниками соціально-позитивної системи цінностей, яка дозволить усвідомлено, критично та відповідально вибирати і сприймати медіаконтент, представлений у ВСМ, використовуючи та спрямовуючи його на створення власного унікального інформаційного простору для саморозвитку і самовиховання не тільки в масштабі міста/держава, а й глобального світу. Об'єднання профілактичних зусиль щодо запобіжних заходів внутрішнього, зовнішнього (реального і віртуального) середовищ забезпечить ефективність у процесі зниження у старшокласників рівня їх схильності до залежності від ВСМ.

Змістовно-технологічний компонент системи розкриває зміст профілактичної діяльності, ключові етапи, провідні форми, методи й засоби, що перебувають у безпосередній єдності та передбачають досягнення означеної на початку мети. Відтак ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ утворена з трьох взаємозумовлених етапів діяльності.

Першим змістовним етапом системи визначаємо *педагогізацію зовнішнього та внутрішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ*, який, у свою чергу, забезпечується досягненням окремих підетапів. Відправною точкою є підготовка провідних та потенційних суб'єктів внутрішнього (реального й віртуального) шкільного середовища до означеної діяльності. Провідними функціями в цей період вбачаємо: інформаційно-комунікативну (цілеспрямований соціально-педагогічний та інформаційний вплив на когнітивну, емоційно-вольову й мотиваційно-ціннісну сфери особистості потенційних суб'єктів); організаційно-мотиваційну (формування мотивації розвитку особистості, її вдосконалення і самовдосконалення, організація діяльності, спілкування та творче залучення всіх вихованців до виховного процесу); прогностично-проективну (планування і розробка спільного плану дій, створення відповідних умов його досягнення).

Підготовча діяльність з потенційними суб'єктами (тут, представники внутрішнього шкільного середовища) у внутрішньому реальному середовищі ЗЗСО (адміністрація ЗЗСО, психолог як представник психологічної служби закладу, медичний працівник, керівники старших класів, вчителі-предметники, шкільне самоврядування, бібліотекар та інші представники школи) полягає в проведенні педагогічних нарад, спільних методичних засідань, відкритих дебатів, семінарів-практикумів, круглого столу, що стосуються забезпечення знань щодо актуальності проблеми залежності старшокласників від ВСМ, типових та специфічних проявів цього стану в них, передумов виникнення схильності. Не менш важливою змістовною складовою цього підетапу є розробка спільного плану дій з профілактики з роз'ясненням специфіки СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Важливою складовою є стимулювання педколективу до

створення й організації діяльності спеціального формалізованого об'єднання – мультидисциплінарної команди (МК) з профілактики, що дозволить централізовано: заповнити пропуски в недостатній обізнаності працівників закладу освіти щодо загроз стихійного впливу кіберреальності та постійного безконтрольного перебування старшокласників у ВСМ; нівелювати відсутність достатньої інформаційної пропаганди з боку представників суспільства й освіти щодо причин і можливих передумов формування схильності та умов розвитку стійкого залежного стану; розвіяти застарілі уявлення педагогів про залежну поведінку, озброївши їх сучасними теоретичними напрацюваннями та практичними навичками володіння ІКТ; заповнити інформаційний вакуум представників методичних служб різного рівня, щодо організації роботи зі старшокласниками, які проявляють риси схильних до залежності; озброїти необхідним інструментарієм міждисциплінарної оцінки розвитку представників цифрового покоління та створення сприятливого і комфортного простору („Батьківська кімната”, шкільна медіатека з тематичними виставками, інформаційний стенд) у внутрішньому (реальне та віртуальне) середовищі закладу освіти; підготувати представників реального і віртуального внутрішніх середовищ ЗЗСО до взаємодії в профілактичній діяльності; спільно узгодити програми діяльності та сприяти опануванню ними методикою СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ через озброєння не тільки традиційними, а й інтерактивними методами, формами і засобами виховного впливу.

Оскільки межа між реальним та віртуальним внутрішніми середовищами школи в сьогоденні умовах майже непомітна, то методичне забезпечення всіх можливих потенційних суб'єктів (учителі інформатики, психолог, соціальний педагог, керівники старших класів та ін.) з числа внутрішнього шкільного середовища (реального та віртуального), так само як і профілактична діяльність з об'єктами превентивного впливу технологічно може супроводжуватися такими реально-віртуальними інтерактивними формами роботи: перегляд та обговорення (аудиторно або дистанційно) змісту соціальних роликів „Кліпове мислення”, „Як вирватися з інформаційної бульбашки?” та документальних фільмів „Соціальна дилема” і „Великий Хак”; підвищення медіа- та інформаційної компетентності через

проходження дистанційних вебінарів, курсів та навчальних тренінгів на безкоштовних відкритих освітніх платформах НА УРОК, Прометеус, ВУМонлайн за напрямками „Основи інформаційної безпеки”, „Інформаційна безпека у цифровому світі”, „Медіаграмотність для освітян”, „Медіаграмотність: практичні навички”, „Цифрова безпека та комунікація в онлайн”, „Верифікація в Інтернеті” тощо; обговорення та розробка структури та змісту групового акаунту в Інстаграм; упровадження програм „Безпека в Інтернеті” та поширення просвітницьких посібників „Інтернет, який ми хочемо”; освітньо-виховні тренінги та майстер-класи щодо алгоритмів техніко-технологічних налаштувань особистих гаджетів і відпрацювання навичок кібербезпечної поведінки; семінар-практикум та ряд дидактичних тренінгів для вчителів-предметників і керівників старших класів зі створення навчально-методичних посібників та наочних матеріалів для інформаційних стендів, факультативних занять (наприклад, „Кібербезпека” чи „Кібергігієна” [96; 278]) і гуртків у позаурочний час (наприклад, відеогурток „Віртуальність”, „Онуки завжди поруч”) для забезпечення можливості обміну соціальним досвідом у соціально контрольованій взаємодії. Застосування традиційних методів та засобів з інноваційними елементами (аналіз ситуацій чи кейсів, мозковий штурм та асоціативний куш, критичний аналіз інформації за допомогою прийому INSERT, побудова мнемічних карт тощо) для групового пошуку різноманітних способів попередження виникнення ознак схильності до залежності серед учнів старшої школи забезпечить достатній рівень компетенції представників закладу освіти, оволодіння навичками та методикою СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Уточнимо, що основними засобами профілактики в межах розробленої системи виступають візуальні засоби (предмети й ілюстрації), комп’ютер та проєктор, а також різноманітні види діяльності, педагогічна техніка тощо.

Необхідним напрямом у процесі профілактики є також підготовка представників шкільного самоврядування та активів зі складу старших класів з низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ, що зумовлено психосоціальною потребою старшокласників до прояву самостійності та найбільш чуттєві до впливу

зі сторони авторитетних однолітків. Урахування цих особливостей дозволить залучити відповідні механізми в соціально-педагогічній профілактиці цього явища серед юнаків і дівчат старшого шкільного віку. Їхня підготовка до стимулювання інших старшокласників, активної участі в заходах щодо зниження рівня схильності до залежності від ВСМ та трансляції ціннісного ставлення до самореалізації в реальному соціальному середовищі можлива за допомогою соціально-педагогічних тренінгів, запровадження акцій, використання методу та, одночасно, принципу побудови міжособистісної взаємодії „рівний рівному”, що сприятиме забезпеченню інших старших школярів валідною інформацією, щодо: загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку та щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ відмінного від „Я-реального”; переваг гармонійної самореалізації як у реальному, так і віртуальному соціальному середовищах; наслідків деструктивної кібердіяльності у ВСМ та надмірного використання часу у ВСМ для розвитку „Я-реального” та „Я-віртуального”.

Координація діяльності суб’єктів СПП зовнішнього (реального й віртуального) середовища ЗЗСО починається з пошуку спеціалістів і налагодження з ними контактів. Круглий стіл „Батькам вхід дозволено” призначений для актуалізації соціальної проблеми залежності старшокласників від ВСМ серед сімей учнів старшої школи. Започаткування практики поширення батьківського інформаційного бюлетеню (інструкції, рекомендації, пам’ятки) важливе для розповсюдження інформації щодо концептуальних підходів до організації профілактичної діяльності, практичних навичок критичного аналізу медіаконтенту; порад зі створення „позитивного інформаційного фільтра” тощо; опанування нових способів кібервзаємодії з молодим поколінням (віртуальні соціальні мережі, спільні ігрові сети, спілкування на Інтернет-форумах, соціальна активність у віртуальних співтовариствах, участь у марафонах і челенджах тощо). Не останньою вважаємо і взаємодію сім’ї на зовнішньому соціальному рівні, коли родина матиме змогу не тільки опанувати нові інформаційні технології й отримувати корисну інформацію від різних джерел, а й далі поширювати серед інших не байдужих до проблеми батьків цей контент.

Окремим напрямом ССПП є пошук та встановлення зв'язку із соціальними агентами у віртуальному середовищі. У боротьбі з пандемією коронавірусу (COVID - 19) дуже багато викладачів, громадських діячів, журналістів, теле- і радіоведучих та зірок шоубізнесу перемістили свою активність у мережевий простір. Останні, зокрема, намагаються поділитися приватним життям і порадами щодо домашнього перебування, а також поширюючи соціальну пропаганду свідомого карантину публікуючи фото в масках із хештегами #залишайся вдома. Подібна активність і зворотний зв'язок, який налагодився між медійними постатями та їхніми фанатами з числа старшокласників може забезпечити переорієнтацію безконтрольного маніпулятивного перебування в Мережі на суспільно-корисну діяльність, спрямовану на розвиток соціальної суб'єктності кожного окремого учня старшої школи з проявами схильності до залежності від ВСМ. Роз'яснення та відповідна підготовка подібних соціальних агентів створить передумови для гармонізації соціально-виховного впливу ВСМ на молоде покоління, враховуючи світові модні тенденції та психовікові особливості юнаків і дівчат старшого шкільного віку, за активної участі віртуальної громади (громадські діячі, віртуальні громадські спільноти, організації в соціальних мережах, популярні відеоблогери, лідери об'єднань, зірки шоубізнесу та ін.) вважається нам сучасним й ефективним інструментом ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

Підготовка до координаційної діяльності із суб'єктами зовнішнього середовища в цьому напрямі вбачається найуспішнішою через організацію мітапів (з англ. meet up, meetur – зустріч „на ногах” (на короткий час), зустріч фахівців однодумців для обговорення тих чи інших питань, обміну досвідом у неформальній обстановці), віртуальних зустрічей, онлайн-бесід, брифінгів тощо, в тому числі і в соціальних мережах в Інтернеті. Наголосимо, що в роботі з представниками зовнішнього віртуального середовища оптимальними будуть методи та форми, що пов'язані з технічними засобами, які можуть забезпечити віддалену комунікацію з деякими представниками кіберпростору через їх зайнятість та локальну віддаленість місця перебування в реальності. Їх залучення (після оволодіння відповідними

компетенціями та специфікою соціально-педагогічної профілактики) надасть можливість звернути увагу на окреслену проблему та поширити ідею необхідності її нагального вирішення через долучення громадськості у ВСМ різноманітними новітніми формами трансляції інформації (прямий ефір, сторіс, тематичні пости) на глобальному рівні, який більшою мірою спрямований на молодіжну аудиторію та найбільш відгукується в їхніх подальших діях.

Також важливе визначення соціальних інституцій та відповідних агентів у зовнішньому реальному соціальному середовищі, їх залучення до координаційної діяльності та складання спільного плану запобіжних заходів у межах цілісної ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Наприклад: соціальні служби в справах дітей, громадські, благодійні організації, культурно-дозвіллеві організації, інспектори Департаменту кіберполіції тощо, координація з якими можлива за рахунок організації бесід-зустрічей, брифінгів, онлайн-бесід щодо: актуалізації проблеми залежності та схильності до залежності старшокласників від ВСМ; нагальності попередження негативних аспектів деформації „Я-реального” за рахунок домінування „Я-віртуального” в житті кіберпокоління; обговорення напрямів, форм і методів спільної СПП, спрямованої на вирішення проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

Результатом даного етапу є організація діяльності МК соціально-педагогічного спрямування, що координує взаємодію представників внутрішнього та зовнішнього (реального і віртуального) середовищ щодо спільного плану дій щодо профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ, використовуючи традиційні, інноваційні (відеоконференції, онлайн-брифінги, онлайн-консультації тощо) форми, методи та засоби СПП схильності старшокласників до залежності. Залучаються до означеної команди представники внутрішнього і зовнішнього середовищ (реального й віртуального), координує їхню діяльність соціальний педагог як провідний суб'єкт СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Діяльність команди спрямована на попередження схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Хоча цей етап

можна сприймати як організаційно-підготовчий, проте через його спрямованість на педагогізацію зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовищ ЗЗСО він демонструє важливу складову СПД, від якості реалізації якої залежить ефективність усього змістовно-технологічного компонента системи та подальшої взаємодії між її провідними суб'єктами.

Наступним взаємозалежним етапом змістовно-технологічного компонента є *стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ*. Діяльність на цьому етапі реалізації системи підпорядкована функціям, які різною мірою проявляються на кожному підетапі реалізації ССПП: інформаційно-комунікативна функція полягає в цілеспрямованому психолого-педагогічному й інформаційному впливові на інтелектуальну, емоційно-вольову та мотиваційно-ціннісні сфери особистості старшокласника, формування високої культури й ефективності спілкування, правил комунікативного етикету і поведінки, розвиток соціально-значущих цінностей; формуючо-розвивальна – формування та постійне вдосконалення в старшокласників соціально-ціннісних якостей, забезпечення гармонійного соціального розвитку та максимальної реалізації потенціалу; стимулювальна функція в даному контексті передбачає стимулювання самоосвіти, самопідготовки та саморефлексії старшокласника зі схильністю до залежності.

Сутнісно-змістове наповнення підетапу організаційно-просвітницької превенції інформаційно-знаннєвого вакууму старшокласників, схильних до залежності від ВСМ полягає в скоординованій діяльності всіх членів МК, спрямованої на: заповнення прогалін та виправлення помилкових знань старшокласників щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для їх соціального розвитку; забезпечення знаннями щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”. У внутрішньому реальному середовищі подібне вважається можливим за умов реалізації цілого комплексу заходів: упровадження відповідних методичних матеріалів у розклад факультативних та гурткових робіт; участь у пресконференціях; організація освітніх марафонів; проходження веб-квестів, віртуальних флешмобів та екскурсій; проведення круглих

столів; залучення агентів зовнішнього рівня до СПП; залучення якомога більшої кількості користувачів до Інстаграм для перекодування уявлень про реальну комунікацію; розширення комунікаційного простору та каналів зв'язку, через соціально контрольовану інтеракцію. Окремого значення нині набувають онлайн-курси та дистанційне навчання (наприклад, „Основи інформаційної безпеки”, „Медіаграмотність: практичні навички”, „Медіаграмотність для освітян”, „Як ефективно спланувати та провести діалог”, „Психологія стресу та способи боротьби з ним”, „Англійська для медіаграмотності” тощо). Детальніше про окремих агентів внутрішнього середовища. Учителі-предметники як члени МК є основними передавачами знань до старшокласників: за належної підготовки на першому етапі і під час проведення інтерактивних бесід та інших заходів вони здійснюють уточнення і поглиблення знань старшокласників щодо окресленої проблеми та супутніх тем. Наприклад, на уроках біології чи анатомії людини вчитель може поглибити знання учнів старшої школи щодо чинників та симптомокомплексу залежних від ВСМ; на уроках інформатики можуть бути представлені презентації та інфографіки щодо основних видів мережевої активності й алгоритмів захисту від шахрайсько-маніпулятивних утручань; через організацію правового освітнього марафону „Права юнаків та дівчат у реальному й віртуальному світі”; учителі з правознавства можуть систематизувати знання старшокласників щодо їх прав у реальному та у віртуальному просторі, роз'яснити наслідки їх порушення та ситуацій настання відповідальності за вчинення злочинів у реалі та в кіберпросторі. Ще одним важливим суб'єктом взаємодії в процесі СПП є психолог, що в позаурочний час може сприяти створенню ефективних умов у внутрішньому освітньому-виховному середовищі ЗЗСО для забезпечення розвитку ціннісного ставлення до реального життєвого простору тощо. Суб'єкти внутрішнього реального й віртуального середовищ взаємопов'язані, оскільки в умовах дистанційного навчання елементи кіберпростору стали невід'ємною складовою освітньої діяльності старшокласників (наприклад, віртуальна навчальна програма „Он-ляндія”, онлайн-курси, електронні посібники, віртуальні бібліотеки, мультимедійні презентації тощо).

Попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням через усунення або зменшення страху невдачі реальних взаємовідносин та прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ, а також розвиток вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ. Досягнення цього можливе через реалізацію циклів тренінгових занять „Спілкуємося й діємо” (формування у старшокласників навичок ефективної комунікації, як запобіжника відходу від реальності; засвоєння норм і зразків асертивної поведінки; визначення та закріплення ціннісних орієнтацій), „Моє майбутнє” (уточнення і зміцнення позитивних цінностей та переконань старшокласників щодо власного майбутнього; відпрацювання технологій аналізу й умовиводів щодо реальних перспектив та можливостей кожної особистості; виховання рис позитивного цілісного характеру для повноцінних міжособистісних стосунків та здорового реального життя), „Моя майбутня професія” (формування в учнів старшої школи усвідомлення власної відповідальності за вибір майбутньої професії; сприяння в розвитку самопізнання, уміння планувати і досягати професійних цілей, раціонально використовувати час) у межах урочної та позаурочної діяльності. Проведення типових для шкільної практики акцій „Тиждень толерантності” та „16 днів проти насильства” так само важливі в межах нашої ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, оскільки спрямовані на привернення уваги учасників внутрішнього освітньо-виховного середовища ЗЗСО до проблем подолання насильства в реалі (жорстоке поводження з дітьми в сім’ї, глузування та тролінг на перервах у школі тощо) та у віртуалі (різновиди кібербулінгу); роз’яснення значимості толерантності під час взаємодії з іншими; закріплення знань щодо компонентів толерантності; формування в учасників освітнього процесу принципів терпимості, доброзичливості, взаємної поваги та мирного співіснування; удосконалення вміння толерантної комунікації як у реальному, так і у віртуальному просторі.

Реалізація та удосконалення діяльності в межах підетапу щодо сприяння самопрофілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ рекомендовано як на внутрішньому шкільному рівні (летеркросинг, шефство над малюками, укладення шкільного маніфесту, створення шкільного адвент-календарю

та впровадження традицій його святкування тощо), так і протягом співпраці із зовнішніми соціальними інституціями (організація міжшкільних відеомарафонів, фестивалів, зустрічей з представниками зовнішнього середовища, запуск соціокультурних індивідуальних та колективних проєктів тощо) забезпечить посилення цінності реальної комунікації і самореалізації у внутрішньому та зовнішньому середовищах ЗЗСО. Шкільна юнь разом із агентами зовнішнього віртуального середовища так само як і з представниками реального в процесі СПП мають змогу цілеспрямовано насичувати віртуальний простір тематичним медіаконтентом із превентивно-виховним потенціалом щодо зниження схильності до залежності від ВСМ. А саме через такі форми як віртуальний флешмоб, цикл тематичних челенджів, присвячений святкуванню пам'ятних дат зі шкільного адвент-календаря „15 сторінок щодня”, „Один день у моїй родині”, „Нерозказані сторінки історії”, „Перше кохання”, онлайн-брифінги, онлайн-зустрічі, оприлюднення Маніфесту віртуальної комунікації „Кіберетикет школи в дії”, відеомарафон, акції добрих справ тощо.

Результатом цього змістовного етапу є зниження рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ, що характеризується: опануванням ними адекватних знань щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку „Я-соціального” та щодо наслідків репрезентації „Я-віртуального” у ВСМ, відмінного від „Я-реального”; формуванням позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованістю на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і віртуальному соціальному середовищі; відсутністю страху невдачі реальних взаємовідносин та прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; наявністю вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ.

Посилення та закріплення досягнутого ефекту низького рівня схильності до залежності від ВСМ можливе за рахунок реалізації наступного етапу змістовно-технологічного компонента системи – *соціального загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі*, що передбачає залучення старшокласників до заходів, ситуацій (як у реалі, так і у віртуалі), які спрямовані на закріплення усвідомленого обрання ідеї

способу життя, який характеризується розумінням новітніх засобів комунікації та розумним використанням їх для людського життя, не втрачаючи усвідомлення цінності реального життя, а також активізація пропаганди медіаскетики серед свого соціального оточення. Соціальне загартування забезпечує старшокласників можливістю застосовувати набуті в школі знання, сформовані ставлення, духовні цінності реального життя під патронатом фахівців із соціального виховання через активну просоціальну діяльність. Крім того, цей процес створює умови „культивування, педагогізації” того соціального середовища (А. Малько), що оточує старшокласників. Від його ефективності залежить гармонізація впливів різноманітних факторів соціалізації на духовне становлення юнаків та дівчат. Як і в процесі реалізації всієї системи, провідним суб’єктом і на цьому напрямі залишається соціальний педагог, що координує діяльність з представниками внутрішнього та зовнішнього (реального та віртуального) шкільних середовищ, окрім того, активними суб’єктами СПП в умовах зовнішнього середовища. Провідними функціями цього етапу є навчально-просвітницька (коли старшокласники самі стають суб’єктами СПП схильності до залежності від ВСМ, формуючи знання та навички безконфліктної взаємодії з іншими й обирають ефективні стратегії самореалізації в реальному середовищі), закріплювальна та стимулювальна (спрямованість на самопрофілактику). У процесі соціального загартування стимулюється соціальна активність старшокласників щодо пропаганди цінності гармонійного використання часу у ВСМ для розвитку „Я-реального” та „Я-віртуального”, що супроводжується компетентним володінням новітніми засобами комунікації, проте використанням їх як технічного приладу для полегшення та розширення можливостей зв’язку, не втрачаючи усвідомлення цінності реального життя. Залучаючи їх до таких заходів, ситуацій, що потребують використання здобутих та скорегованих на попередньому етапі знань (валідна статистика, узагальнені матеріали), соціальних якостей, цінностей, і стимулюючи їх до свідомого відповідального обрання медіаскетичного способу життя та впливу на інших власним прикладом, що можливо досягти через активність у змістовному

наповненні групового акаунту в Інстаграм медіаконтентом щодо реалізації волонтерської діяльності, різних видів соціокультурних проєктів, марафонів, флешмобів, челенджів, співпраці з громадськими об'єднаннями та ін., що сприятиме зниженню рівня схильності до залежності від ВСМ у них самих. Соціальне загартування старшокласників з низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ у різноманітних видах суспільно корисної діяльності в зовнішньому шкільному середовищі, або через опосередковану взаємодію з ним, базується на ініціативності та власній соціальній активності в удосконаленні власного життя та саморозвитку. Наприклад, гуртки та факультативні заняття в позаурочний час, як-от: навчальний клас для людей похилого віку „Онуки завжди поруч” для підвищення їх техніко-інформаційної грамотності з метою соціальної адаптації до умов комп'ютеризації сучасного світу ефективно використовувати Інтернет для своїх потреб бути активними, брати участь у громадському житті. Окрім очевидного спрямування клубу, сумісна міжпоколінна діяльність протегуватиме усвідомлення необхідності будувати подібні взаємини на засадах рівності, поваги, гуманізму, що сприятиме особистісному вдосконаленню, формуванню соціальної зрілості, значущості, відповідальності старшокласників шляхом посилення соціально позитивної лінії поведінки щодо представників похилого віку, а також прагнення до спілкування з ними в реальному житті.

Результативний компонент виявляє досягнення мети та виконання завдань попередніх компонентів і всієї системи загалом. Відтак показовим результатом ефективності даної ССПП у ЗЗСО є зниження рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ, що має вияв досягнення гармонійного стану їх „Я-соціального”, самопрезентація „Я-реального” та „Я-віртуального” яких співпадають як у реальному, так і у віртуальному просторі та характеризується середнім і низьким рівнем показників згідно з чотирма основними критеріями: когнітивним (адекватні або частково хибні знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку „Я-соціального”; наявні знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”), мотиваційно-ціннісним (позитивне

ставлення до „Я-реального” чи до окремих його складників та вмотивованість на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і у віртуальному соціальному середовищі; відсутність інтересу до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольовим (прояви страху чи його відсутність щодо невдачі реальних взаємовідносин та ситуативні прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; наявність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ) та поведінковим (значну частину часу проводить у ВСМ, проте прагне до його гармонійного використання для розвитку „Я-реального” та „Я-віртуального”; наявність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі).

Розроблене нами схематичне зображення узагальненої ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж представлено на рис. 2.1.

Підсумовуючи, зазначимо, що ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ складається із співвідношення таких взаємозумовлених структурних компонентів як: суб'єкт-об'єктний (провідні та потенційні суб'єкти й об'єкти СПП), концептуально-цільовий (мета, нормативно-правова база, принципи, функції), змістовно-технологічний (етапи, зміст, завдання, форми, методи й засоби діяльності), результативний (критерії, показники та рівні). Провідна мета відповідної системи полягає в підвищенні ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ фіксує реалізацію таких змістових і взаємозалежних завдань: 1) створення умов та забезпечення педагогізації провідних і потенційних суб'єктів внутрішнього та зовнішнього (реального й віртуального) середовищ ЗЗСО до СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ; 2) сприяння стимулюванню самопрофілактики старшокласників із середнім та високим рівнем схильності до залежності від ВСМ через інтеграцію та координацію соціально-превентивних зусиль внутрішнього й зовнішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО; 3) сприяння соціальному загартуванню старшокласників з низьким рівнем схильності через їх соціально-педагогічний

вплив на потенційних об'єктів внутрішнього (реального й віртуального) та потенційних суб'єктів зовнішнього (реального й віртуального) шкільного середовищ. Соціально-педагогічна профілактика схильності старшокласників до залежності від ВСМ починається з підготовки потенційних суб'єктів до означеної діяльності, через актуалізацію проблеми, визначення пріоритетних напрямів її подолання, методичного забезпечення представників ЗЗСО відповідними медіа- й інформаційними компетентностями для реалізації означеної роботи. Стрижневим питанням системи профілактики є свідоме переосмислення суб'єктами та об'єктами значення і місця ВСМ в об'єктивній реальності старшокласників, підвищення медіа- та інформаційної компетентності, закріплення стійкої системи цінностей щодо умов результативної та якісної самореалізації в реальному житті й ефективних навичок її досягнення; застосування ВСМ як засобу інтерактивної соціальної комунікації з метою соціального виховання не тільки у віртуальній реальності, а й у реальній дійсності задля гармонізації „Я-соціального” старшокласників, тобто зменшення чи навіть нівелювання окреслених негативних аспектів кібервзаємодії у ВСМ та підсилення їх сильних сторін, задля розвитку особистісного соціального потенціалу учасників кіберпростору. Закріплення позитивних трансформацій та проявів просоціальної поведінки, спрямованої на самопрофілактику покладено на етап соціального загартування старшокласників з низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ через поширення набутого позитивного соціального досвіду в зовнішньому шкільному середовищі. Обґрунтована система потребує апробації та експериментальної перевірки її ефективності через упровадження відповідної програми СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

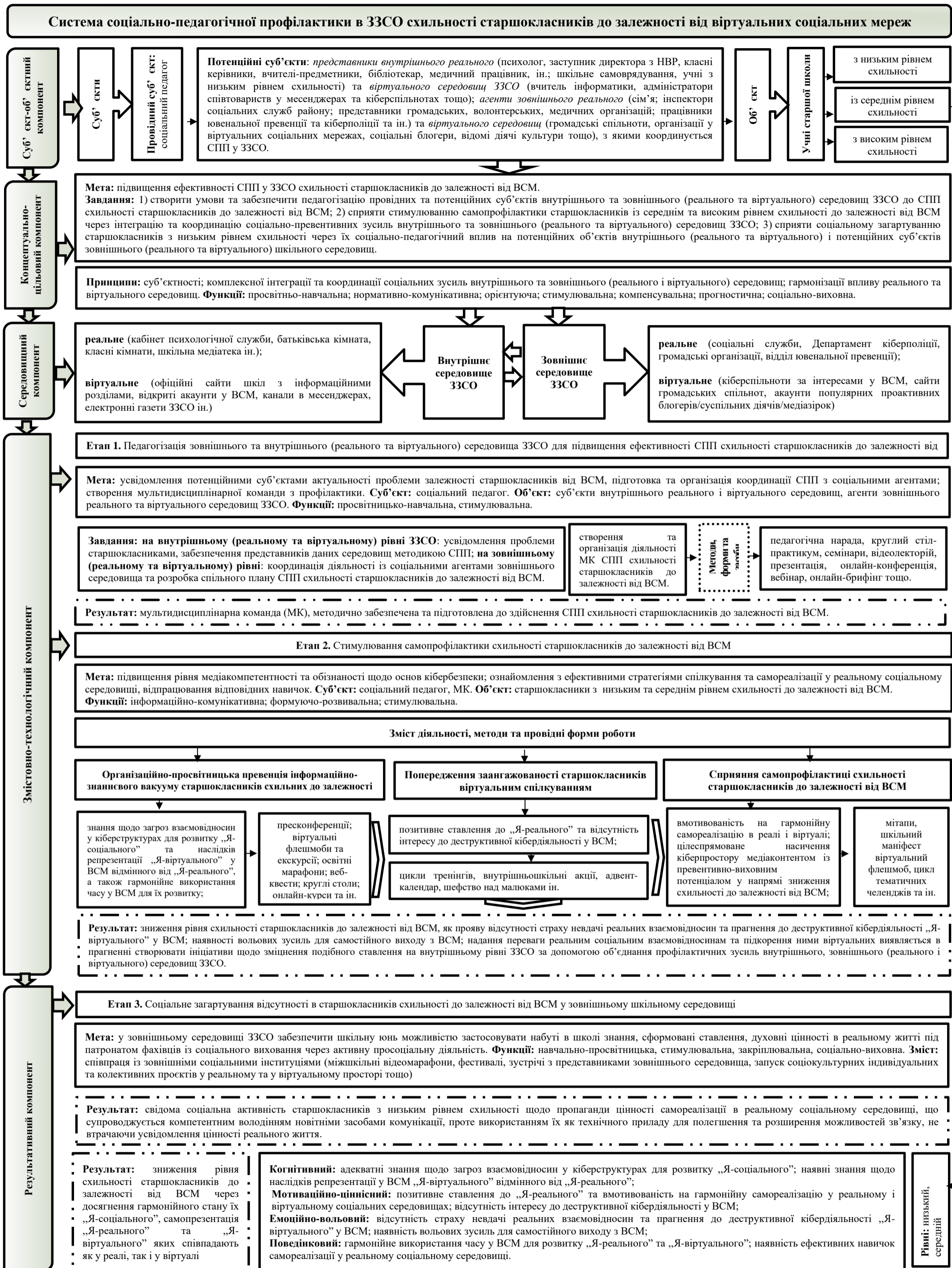

Рис. 2.1. Система соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

2.2. Реалізація системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

Дослідно-експериментальна робота з упровадження ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ на чолі із соціальним педагогом як представником психологічної служби ЗЗСО відбувалася в 6 школах Індустріального району міста Харків (див. п. 1.2.).

Здійснення ССПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ у ЗЗСО набуло втілення у відповідній профілактичній програмі (дод. А). Процес реалізації відбувався протягом 2020-2021 навчального року. Окремо зауважимо, що цей період співпав з пандемією коронавірусу COVID-19 та карантинними обмеженнями, що спричинили перехід до дистанційної та змішаної форми навчання в закладах освіти та, як результат, зробили неможливим проведення ряду заходів, а через велику кількість соціальних зв'язків та взаємодій із суб'єктами зовнішнього (реального та віртуального) шкільного середовища обмежили можливість чіткої фіксації деяких профілактичних інтервенцій. Також, з огляду на окреслені умови, у пропонованих формах і засобах упровадження програми могли брати участь старшокласники, а також учні основної школи (15-16 років), які не входили до складу експериментальних груп, водночас представники останніх залучалися до взаємодії за власним бажанням та ініціативою. У цілому реалізація системи відбувалася завдяки впровадженню відповідної програми, як алгоритму, що передбачала поетапну діяльність через три взаємопроникаючі і постійно взаємодіючі форми профілактичної роботи: індивідуальна робота (консультації, сторітелінг, дидактичний веб-квест тощо), групова робота (соціально-педагогічні тренінги, круглі столи, вебінари, брифінги, всеобучі, мітапи тощо) та функціонування відкритого акаунту в Інстаграм (заохочення учасників кіберпростору до співпраці через висвітлення реальних групових та індивідуальних заходів профілактичного спрямування; співпраця з державними установами, іншими закладами освіти, медійними персонами, соціальними блогерами тощо). Гнучкість та інтерактивність зазначених форм полягала в можливості переходу індивідуальних завдань у групові

і навпаки, а також у двобічній трансляції профілактичних заходів через кіберпростір: анонсування подій у реальному внутрішньому середовищі ЗЗСО через акаунт у ВСМ; висвітлення шкільних заходів, проведених у реалі; заохочення інших учасників кіберпростору до участі в спільній діяльності тощо.

Розглянемо детальніше кожний з ключових етапів формуального експерименту. Перший етап – педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовища ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ – передбачав розв’язання інформаційних, стимулювальних та організаційних завдань, що мали втілити початкову мету, яка полягала у створенні МК та забезпечення їх методикою СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Додатково була створена відкрита платформа соціально-педагогічного спрямування для учнів старшої школи ЗЗСО та їх оточення в Інстаграм. Передусім процес упровадження було розпочато зі спеціальної підготовки представників внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО (соціальний педагог, психолог, представники адміністрації, вчителі-предметники зі складу педагогічного колективу, бібліотекар та ін.). У першу чергу за підтримки представників адміністрації ЗЗСО (директор, заступник директора з навчально-виховної роботи, соціальний педагог) автором експерименту було організовано і проведено виступ на педагогічній нараді, який надав змогу висвітлити теоретичні підвалини й емпіричні дані (результати первинної діагностики у відповідному закладі освіти) щодо рівня схильності учнів старшої школи до залежності від ВСМ, уточнити наявність соціальної загрози від розвитку стійкого стану залежності й актуалізувати необхідність у вирішенні проблеми на етапі виявлення ключових показників схильності. У підсумку наради було винесено на розгляд питання про впровадження педагогічного експерименту щодо СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, підтримано й ухвалено рішення про початок профілактичної роботи в ЗЗСО. Зауважимо, що представники адміністрації та деякі члени педагогічних колективів по-різному відреагували на пропозицію по впровадженню відповідної системи: директор ХСШ № 85 скептично поставилася до необхідності взяти участь в експерименті, обґрунтовуючи це

небажанням долучати своїх учнів до реалізації програми, зміст якої не апробований МОН України, а також у зв'язку із завантаженістю психологічної служби закладу; соціальні педагоги ХСШ № 155, № 70 та психологічна служба ХСШ № 88 з ентузіазмом погодилися на співпрацю в напрямі профілактики окресленої проблеми та проявили зацікавленість щодо заходів з її попередження; з адміністрацією ХСШ № 119 було укладено договір (із засвідченням у відповідному внутрішньому наказі закладу), а також додатково запропоновано співпрацю щодо підготовки учня до захисту науково-дослідної роботи до конкурсу Малої академії наук. Першочерговості набуло завдання підготовки представників внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО (соціальний педагог, бібліотекар, учителі-предметники з інформатики, біології, правознавства та ін.) до СПД з профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ та забезпечення їх відповідним науково-методичним комплексом. З метою актуалізації соціальної проблеми й усвідомлення потенційними суб'єктами СПП соціальної загрози схильності учнів старшої школи до залежності від ВСМ було проведено відкриті дебати „Кіберпростір та наслідки стихійного занурення в нього” із застосуванням тематичного відеоматеріалу (соціальні ролики „Кліпове мислення”, „Як вирватися з інформаційної бульбашки?”, „Грумінг”, „Захист дітей в Інтернеті” тощо; зарубіжні випуски новин „Технологічна залежність та що ми можемо зробити з цим”, „Виправні табори в Китаї для лікування Інтернет-залежності”, ін.) та коротких інформаційних повідомлень. Круглий стіл „Реальне життя чи віртуальна дійсність” дав змогу долучити до СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ представників внутрішнього (зі складу адміністрації та педагогічного колективу школи, представників шкільного самоврядування й активів старших класів) та зовнішнього (представники Департаменту кіберполіції, провідний інспектор Служби в справах дітей по Індустріальному району тощо) середовища ЗЗСО, які виявили схвильованість та бажання долучитися до процесу. Зауважимо, що через карантинні обмеження заявлені заходи відбулися в онлайн-форматі через підключення до відеоконференції. Попереднє ознайомлення представників внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО з інформацією щодо психічних і соціальних

новоутворень сучасних старшокласників, їх специфічних проявів схильності до залежності від ВСМ та необхідності модернізації освітньо-виховного процесу інтерактивними інноваційними методами та формами стало можливим на методичному засіданні-практикумі „Інтерактивне навчання як складова системи профілактики”. На жаль, більшість педагогічних працівників песимістично поставилися до запропонованих ідей, аргументуючи своє ставлення відсутністю належного матеріально-технічного забезпечення в закладах загальної середньої освіти для здійснення відповідної діяльності. Подальше підвищення та поглиблення компетенції педагогічного колективу ЗЗСО було зосереджено на ознайомленні й вивченні інформації, присвяченої проблемі залежності молодого покоління від Інтернету та ВСМ зокрема, а саме: з’ясування міжнародного й державного нормативно-правового забезпечення, що регулює розвиток постіндустріального інформаційного суспільства та впровадження інноваційного виховання; збагачення медіа й інформаційної компетентності педагогічних працівників школи щодо сучасних підходів до виховання та профілактичної діяльності в реальному шкільному середовищі; специфіки соціально-педагогічної профілактики окресленого явища; здійснення їх відповідної підготовки через забезпечення соціально-педагогічною методикою профілактики схильності до залежності від ВСМ; уточнення загальнонаукових та ознайомлення із новітніми методами, формами й засобами, які доцільно використовувати в межах соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ у ЗЗСО через відкритий віртуальний простір тощо. Особливо схвальні відгуки та позитивні емоції серед педагогічних працівників були викликані можливістю підвищення їх медіаграмотності через проходження відповідних курсів („Медіаграмотний учитель – медіаграмотний учень”, „Основи інформаційної безпеки”, „Медіаграмотність: практичні навички”, „Медіаграмотність для освітян” та ін.) на безкоштовних онлайн-платформах („НА УРОК”, Прометеус, ВУМонлайн). Додатковою мотивацією для педагогів слугувало, що віднедавна сертифікати, які засвідчують факт успішного завершення курсу та складання відповідних іспитів, можуть бути офіційно зараховані як підвищення кваліфікації вчителя. Забезпечення вчителів

знаннями та навичками про інформаційну безпеку, правила користування Інтернетом і ВСМ (основи кібербезпеки в мережевому просторі), узагальнення та систематизації загальнонаукових і новітніх методів, форм та засобів СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, які доцільно використовувати у відкритому віртуальному просторі відбувалося через проходження представниками ЗЗСО дидактичного тренінгу „Віртуальні соціальні мережі у нашому житті”, всеобучу „Як знайти вихід із Павутиння” та семінару-практикуму „Шляхи соціально-педагогічної профілактики схильності до залежності від ВСМ в умовах кіберпростору”. Водночас удалим виявився відеолекторій „По той бік екрану, по той бік кордону” з ознайомлення із зарубіжним досвідом профілактики Інтернет-залежності в ЗЗСО. Ознайомлення з досвідом високорозвинених країн Америки, Європи та Азії щодо попередження і подолання окресленої проблеми дозволив педагогічним працівникам та іншим суб’єктам СПП наочно побачити і переконатися в необхідності здійснення попереджувальної роботи, починаючи саме із закладів освіти. Для узагальнення інформації щодо ВСМ та закріплення на практиці навичок їх використання, вчителям було запропоновано взяти участь в онлайн-вебінарі „Самопрезентація вчителя на Фейсбук як відповідь на сучасні вимоги та можливість професійної комунікації без обмежень”, запис відеотрансляції якого є у відкритому доступі на віртуальній платформі „НА УРОК”. Після перегляду деякі вчителі коментували, що уточнення переваг використання ВСМ для вчителів та окремих аспектів ефективної самопрезентації приватних облікових записів дозволило їм повному поглянути на можливості співпраці в професійному середовищі та, головне, посиленні впливу на учнів старшої школи через безпечну кібервзаємодію.

Завдяки окресленій діяльності авторка програми спільно з представниками ЗЗСО не тільки конструктивно обговорили, а й розробили попередню структуру та зміст групового акаунту в Інстаграм „@проактивно спрямоване соціальне життя” („@proactive.social.living”). На загальному тлі висвітлення пам’ятних для України й інших країн світу дат, контент акаунту зосереджений на анонсуванні віртуальних та реальних профілактичних заходів, елементів самодіагностики й самопрофілактики, представленні інформаційних довідок щодо мережевої комунікації, пропаганди

здорового способу кібер-життя тощо. Деякі пости містили інструкції з виконання окремих тренінгових вправ із зображеннями додаткового наочного матеріалу. Також даний обліковий запис уможливив безперервну підтримку зв'язку з батьками старшокласників та з широким загалом інших користувачів.

Окрім того, важливою частиною цього етапу було активне включення бібліотеки, як централізованого інформаційного центру школи, та зміна формату її роботи. Співпраця із бібліотекарями та забезпечення їх актуальним навчально-методичним матеріалом з проблеми слугували фундаментом для облаштування тематичних виставок та створення документально-інформаційного фонду, що включає різноманітні типи інформації щодо окресленої проблеми (фото, відео, інфографіки, таблиці, статистичні дані, текстові збірники, мультимедійні презентації, списки рекомендованих посилань на корисні джерела тощо). Водночас автором програми були надані електронні навчально-методичний посібник, робочий зошит „Інтернет, який ми хочемо” (the Web We Want) та методичні рекомендації щодо їх використання в освітньому процесі ЗЗСО, розроблені Центром безпечного Інтернету. Ці матеріали були рекомендовані до розміщення на офіційних сайтах шкіл. Додатково автор програми висунула пропозиції щодо оптимізації й удосконалення наповнення інформаційних веб-сторінок закладів освіти, щоб допомогти школярам, батькам і педагогам отримати систематизовану узагальнену інформацію щодо їх захисту від впливу шкідливої інформації. Спільно зі вчителями інформатики й адміністраторами, відповідальними за шкільні сайти були створені або частково реструктуризовані окремі розділи на кшталт „Безпечний Інтернет”, які змістовно доповнили: переліком міжнародних та державних нормативно-правових актів щодо умов сприяння розвитку інформаційного суспільства при збереженні інформаційної свободи і забезпеченні кібербезпеки, протидії кібербулінгу тощо; посібниками, розробками шкільних уроків та переліком онлайн-ресурсів, частково створених і рекомендованих МОН України.

Директорам закладів освіти було запропоновано створити спеціальні батьківські кімнати як відкритий безпечний простір для індивідуальних та групових зустрічей і консультацій для інформування, розв'язання проблем, святкування

досягнень тощо в напрямі попередження окресленої проблеми. Більшість адміністраторів поставилися до пропозиції як до перспективної та навіть почали розробляти спільний план по облаштуванню відповідного приміщення.

Паралельно (серпень-вересень) для розробки спільного плану дій для ефективної СПП окресленої проблеми й обговорення проєкту щодо створення МК з профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ у внутрішньому середовищі освітнього закладу, необхідно було залучитися підтримкою соціальних агентів зовнішнього середовища (реального та віртуального). За результатом бесіди-зустрічі з представниками Департаменту Кіберполіції до потенційних соціальних агентів із зовнішнього середовища було долучено відповідних кіберінспекторів. Окремо щодо запланованої діяльності та співпраці було поінформовано начальника підрозділу ювенальної превенції Національної поліції України Індустріального району. Додатково було погоджено співпрацю з Харківським літературним музеєм та з Центром розвитку дітей з особливими потребами „Деті-Інспорт” („Deti-Insport”). Відзначимо, що встановити зв’язок із агентами зовнішнього віртуального простору (соціальні блогери, медійні постаті та ін.) не вдалося, оскільки за рахунок нашої співпраці вони не вбачали перспективи в „хайпі” (з англ. hype – екстравагантна або інтенсивна реклама, активне просування акаунту через ажіотаж довкола якоїсь події тощо). Залучені фахівці виявили потребу в ознайомленні зі специфікою соціально-педагогічної діяльності щодо профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Завдяки онлайн-брифінгу „Разом до реального успіху у реально-віртуальній дійсності” були обговорені напрями, форми та методи спільної СПП, направленої на попередження проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ у ЗЗСО, а також актуалізовано необхідність координації зусиль дійсних та потенційних суб’єктів зовнішнього (реального й віртуального) середовища ЗЗСО через створення відповідної МК. Узгодження та укладання „Положення про діяльність мультидисциплінарної команди щодо СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ” (дод. Т), визначення її учасників, організація та координація подальшої діяльності, затвердження перспективного плану дій відбувалися під час поточних засідань з представниками МК та автора.

Загалом у процесі реалізації першого етапу (серпень-жовтень) СПП була здійснена підготовка представників внутрішнього та зовнішнього (реального і віртуального) середовищ до СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ та об'єднання їх у єдину МК з профілактики. Означена діяльність підвищила вмотивованість педагогів та інших потенційних суб'єктів щодо реалізації завдань дослідно-експериментальної роботи, оскільки допомогла їм усвідомити нагальність і дієвість СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, а також забезпечила набуття ними знань і навичок щодо кібербезпечної поведінки, що є важливою умовою функціонування кожного окремого суб'єкта в інтересах суспільства. У результаті, проведені заходи уможливили виконання їх учасниками ролі суб'єктів СПП у складі МК.

Після підготовки суб'єктів внутрішнього та зовнішнього (реального й віртуального) середовищ, об'єднаних у єдину МК, природним та надзвичайно важливим став етап, змістовне наповнення якого було зосереджено на зниженні рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Отже, етап (вересень-жовтень) розпочався з організаційно-просвітницької превенції інформаційно-знаннєвого вакууму в старшокласників, схильних до залежності. У шкільних медіатеках відбулися інтерактивні пресконференції „Реальні загрози віртуального життя”, які мали за мету поглиблення знань щодо чинників і симптомокомплексу залежних від ВСМ старшокласників та обговорення можливості створення ефективних умов у внутрішньому освітньому-виховному середовищі ЗЗСО, що сприятимуть розвитку ціннісного ставлення до реального життєвого простору. Спільно з директором та соціальним педагогом ХСШ № 119 було прийнято рішення про участь у конкурсі-захисті науково-дослідних робіт Малої академії наук з метою висвітлення та поширення окресленої проблеми представником соціально активного учнівства. За власною ініціативою учня 9-го класу (15 років) та за відповідної рекомендації автора системи було обрано тему дослідження „Розвиток кібербезпечної поведінки як профілактика залежності старшокласників від гемблінгу” й окреслено план спільних дій з написання праці та підготовки до її захисту. У результаті зібраних матеріалів, проведеного експерименту та ряду

профілактичних заходів серед своїх однолітків, учень посів II місце на обласному рівні конкурсу-захисту робіт. Коментуючи обсяг виконаної роботи (вересень-лютий), складнощі в її написанні, отриманий досвід наукової діяльності, учень відзначив зацікавленість у пошуковому процесі (збір інформації, підбір фактів), а також у можливості презентації результатів власного дослідження своїм однокласникам і навіть старшим учням.

Організаційно-просвітницька превенція інформаційно-знанневого вакууму відбувалися в кількох напрямках: через опосередковане (відкритий груповий акаунт в Інстаграм) інформування батьків стосовно загроз та ризиків віртуальної активності; рекомендації щодо налагодження віртуальної комунікації з дітьми; анонсування актуальних подій і новин у рамках реалізації СПП. Правовий освітній марафон „Права юнаків та дівчат у реальному та віртуальному світі” дозволив в інтерактивній формі уточнити знання юнаків і дівчат старшого шкільного віку щодо їх прав як у реальному, так і у віртуальному просторі, а також продовжити роботу стосовно свідомого засвоєння учнями правових знань та вироблення стійких переконань щодо необхідності дотримання своїх прав та обов’язків (однаково реально та віртуально). Мультимедійні презентації із дайджестом новин щодо наслідків порушення кібербезпеки, кібербулінгу й інших форм кіберзлочинів експонували проблему переходу межі від реальної до кіберзлочинності. У продовження, показ інфографіків з офіційного сайту Департаменту у справах із кіберзлочинністю та забезпеченням кібербезпеки дозволив не просто експонувати та роз’яснити особливості функціонування спеціально уповноваженого підрозділу національної поліції України та висвітлити звіти про їх діяльність, а продемонструвати ситуації настання відповідальності за вчинення злочинів у кіберпросторі, аналогічно до відповідальності за дії чи бездіяльність у реальному соціальному середовищі.

Дані попередньо проведеного бліц-опитування в Інтернеті (через гугл-форму) та вимушений перехід до дистанційного навчання виявили необхідність детальнішого ознайомлення з небезпеками інтелектуальної ізоляції та, відповідно, озброєнні старшокласників навичками налаштування ефективних алгоритмів

захисту себе від кіберзагроз та уникнення формування інформаційної бульбашки (пузиря). Відтак через текстовий месенджер Вайбер та груповий акаунт в Інстаграм було поширено відео „Як вирватися з інформаційної бульбашки?” та запущена віртуальна інтерактивна бесіда „Інформаційний пузир: як знищити або змінити алгоритм”, у результаті якої були надані практичні рекомендації зі створення позитивної „бульбашки фільтрів”.

Керуючись ідеєю Твіттер щодо віртуальної екскурсії музеями світу, було організовано тематичний веб-квест „Музеї селфі у світі”. Спочатку старшокласники зробили веб-моніторинг наявних у світі музеїв селфі, знайшли про них інформацію, проаналізували відмінності та представили ці аналітичні довідки в груповому обговоренні. Оскільки через карантинні обмеження Харківський музей „Фотоілюзій” (за адресою вул. Клочківська, 3) був тимчасово зачиненим, то школярам було запропоновано конкурс творчих фото-імпровізацій у Мережі, а вихід у зовнішнє середовище відтерміновано на невизначений строк.

Подібно до роботи з педагогічними працівниками й іншими суб’єктами внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО, учням старшої школи з проявами схильності до залежності від ВСМ було запропоновано проходження онлайн-курсів з медіаграмотності та кібербезпечної поведінки. Окремо відзначимо, що сертифікати про успішне складання фінальних тестів і відповідні сертифікати були представлені на дошці досягнень у шкільному холі. Деякі учні виявили бажання в пошуку додаткових навчальних курсів для подальшого навчання з теми.

Складним у реалізації та змістовно насиченим виявився підетап попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням, заходи якого були спрямовані на посилення мотиваційно-ціннісного критерію та закріплення навичок ефективного спілкування в реальному житті. Так, майже в повному обсязі з незначними корективами у формі організації та підході до проведення були реалізовані цикл тренінгових занять згідно модулю „Спілкуємося й діємо” програми „Рівний-рівному”, тренінг „Моє майбутнє” та „Моя майбутня професія”. Тренінгові заняття з першого циклу містили інформаційні повідомлення „Спілкування”, „Слухати-розуміти-взаємодіяти”, „Слова та жести в спілкуванні” та ін., які

дозволили ознайомити старшокласників із узагальненою теорією поняття спілкування, його видів та чинників, які впливають на процес його протікання і вкотре зробити акцент на позитивних ціннісних орієнтаціях щодо реального спілкування та переваг реальної комунікації. Кожне тренінгове заняття супроводжувалося вправою мозковий штурм (наприклад, „Спілкування – це ...”) для активізації старшокласників і стимулювання обговорення ними засвоєного теоретичного блоку й умовиводів щодо умов результативного та приємного спілкування. Водночас тренінгові вправи „Передача інформації” та „Якості й уміння необхідні для ефективного спілкування” дозволили учасникам вступити у відкритий діалог щодо певних дій під час різних стратегій спілкування як у реальному, так і у віртуальному світі, а також засвоєння норм і зразків асертивної поведінки. Старшокласники мали змогу не тільки сформувати в себе відповідні навички комунікації, а й відпрацювати їх ефективність, як запобіжника відходу від реальності та недопущення формування рис схильного до залежності стану та розвитку залежної від ВСМ поведінки.

Особливо емоційний відгук викликали тематичні притчі, які зачитувалися тренером (автор програми) наприкінці кожного тренінгового заняття. Окремо була обговорена притча „Про рай і пекло”, яку продемонстрували у відеопоказі. Старшокласники емоційно дискутували під час вправи „Ярлики”, коментуючи свої враження від ролей та емоційних переживань, які в них виникли від „нав’язаних” їм правилами гри ярликів. Вправа „Спілкуватися – це здорово” проходила досить спокійно, учні мали змогу поринути в саморефлексію та підсумувати деякі ключові моменти із попередньо зачитаних інформаційних повідомлень та практичних вправ. Неабиякий ефект викликала вправа „Невербальні етюди”, яка за формою нагадувала старшокласникам гру-пантоміму (наприклад, „Крокодил”, „Корова”, „Поясни слово” та подібне) для показу типових і нетипових комунікаційних ситуацій. Рольова гра „Цивілізація” була поділена на кілька днів і реалізована в кілька етапів: рандомний розподіл на групи учасників; обговорення внутрішньої структури кожної окремої цивілізації; візуальне оформлення ідей на плакатах; творча презентація проєктів; групове обговорення можливості співдружності та продуктивної взаємодії представлених цивілізацій в глобальному просторі.

Зміст тренінгу „Моє майбутнє” був спрямований на уточнення та зміцнення позитивних цінностей і переконань старшокласників щодо власного майбутнього (наприклад, вправа „Складові щасливого життя”) в процесі групової взаємодії та виконання індивідуальних завдань. Найбільш цікавою та практично орієнтованою виявилася вправа „Дерево мого життя”. Старшокласники мали змогу створити та візуалізувати образ власного майбутнього через усвідомлення власних можливостей та їхнього взаємозв’язку із власними здібностями. Цікаво, що учні по-різному оцінили складність запропонованого завдання: деякі зазнали більших труднощів при оформленні образу дерева в найближчому майбутньому (плани на рік), водночас інші не могли сформулювати і кількох ідей щодо свого далекого майбутнього (п’ять-десять років). Труднощі були й у встановленні змістових зв’язків між „короною” та „корінням”, а також в аргументації, що одне без іншого не існує, а роль нас самих у житті нашого „дерева” дуже велика і що наші можливості багато в чому залежать від нашого вибору та відповідальності за нього. Учасники тренінгу практикували технологію аналізу й умовиводів щодо реальних перспектив та можливостей кожної особистості, коментуючи власні образи, зображені на аркушах паперу. Тренер намагалася підкреслити ідею, що ясний і критичний погляд на можливі позитивні перспективи власного життя означає відповідальну суб’єктну позицію по життю (у сенсі – бути господарем свого життя).

Тренінг „Моя майбутня професія” був частиною профорієнтаційної спрямованості загальної СПП з елементами тайм-менеджменту для учнів старшої школи. Проективна методика „Будинок моєї мети” створила для них можливість наочного представлення усвідомлення власного бачення щодо планування та реалізації поставленої мети. Школярі відзначали, що дану вправу вони можуть використовувати весь час, оскільки вона дозволяє не тільки сформулювати бажану мету та необхідні для її досягнення завдання, а й продумати основні способи реалізації та можливі бар’єри на шляху.

Акція „16 днів проти насильства” є знайомою для школярів, оскільки вже тривалий час проводиться в закладах освіти по всій Україні. У межах реалізації системи СПП, автором було анонсоване ширше значення та змістовне наповнення

звичного комплексу заходів, а саме – привернення уваги учасників внутрішнього шкільного середовища до проблем подолання насильства як у реалі (жорстоке поводження з дітьми в сім'ї, глузування та тролінг на перервах у школі тощо), так і у віртуалі (різновиди кібербулінгу). Протягом тематичного тижня до уваги старшокласників та всієї школи на інформаційному стенді були представлені найбільш резонансні події насилля у віртуалі (приклади кібербулінгу в закладах освіти, нещасні випадки в результаті екстремальних селфі, злочини в Мережі тощо). Для закріплення та кращого усвідомлення зі старшокласниками проводилися додаткові бесіди під час виховних годин із класними керівниками для обговорення наслідків вчинків та можливості пошуку шляхів убезпечення себе від настання подібних ситуацій.

Сприяння самопрофілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ найудаліше було реалізовано через долучення старшокласників до циклу тематичних челенджів. Максимальне залучення спостерігалось до віртуальної акції #15 сторінок щодня, що було започатковане видавництвом Наш формат. У процесі, спільно зі старшокласниками було запропоновано власний тематичний список літератури, який максимально збігався зі шкільної програмою та завданнями нашої системи (дод. П). Також до уваги старшокласників були запропоновані твори футуристичного спрямування, оповідання про доповнену реальність та книги-антиутопії: Дж. Орвелл „1984” (1948), Р. Бредбері „Марсіанські хроніки” (1951) та „451 градус за Фаренгейтом” (1953), С. Лем „Повернення з зірок” (1961), А. Азімов „Я, робот” (1950) та „Двухсотлітня людина” (1976), В. Гібсон „Спалення Храма” (1982) та „Нейромант” (1984), М. Хейм „Метафізика віртуальної реальності” (1993) та подібне. Щодо челенджів #один день в моїй родині, #нерозказані сторінки історії та #перше кохання, то спостерігалось менше залучення учасників кіберпростору. Старшокласники роз'яснювали це тим, що підготовка до цих челенджів займала в них більше часу, а деякі взагалі соромилися торкатися подібних тем зі своїми родичами і тому взагалі не брали участі в процесі.

За час упровадження вдалося влаштувати два дні „Діджитал детоксу” (з англ. „Digital Detox” – цифровий детокс), коли старшокласники й інші учасники освітнього процесу намагалися свідомо відмовитися від використання смартфонів, комп’ютерів, планшетів та інших гаджетів із виходом в Інтернет і, відповідно, доступом до ВСМ. Класні керівники, вчителі-предметники та ін. суб’єкти внутрішнього шкільного середовища пропонували альтернативні способи зняття стресу (чергування, спільна трудова діяльність, спортивні змагання, соціальні доручення тощо), викликаного відсутністю мережевої активності; занурення в реальне спілкування. Наприкінці дня в межах неформального круглого столу соціальний педагог стимулювала обговорення вражень та формулювання учнями умовиводів стосовно їхніх почуттів протягом дня, вільного від гаджетів.

Були перенесені та відтерміновані такі заходи як шкільний „Фестиваль світла” зі створення інсталяцій та виставок, спрямованих на висвітлення проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ та можливих шляхів її подолання, а також розробка соціальних роликів про популярні ВСМ та особливості кібервзаємодії. Відповідно, зазнав коректив і процес підготовки до відеофестивалю „Реальне і віртуальне: невидимі зв’язки”. Для подальшого колективного узгодження та узагальнення ключових тез і положень щодо мережевої активності, визначення кордонів, меж і дозволів віртуальної активності та правил кіберетикету у вигляді внутрішньошкільного маніфесту віртуальної комунікації „Кіберетикет школи у дії”, старшокласникам було запропоновано ознайомитися з уже існуючими відомими маніфестами. Серед переліку були: Л. Бленкешип „Маніфест хакера” (1986), Дж. Барлоу „Декларація незалежності кіберпростору” (1996), К. Кірчев „Маніфест кіберпанка” (1997), Дж. Ленъс „Ти не гаджет” (2010). Детальніше розглядався саме останній маніфест, який мовою оригіналу шириться Мережею. Для посилення враження серед старшокласників були розповсюджені інтерв’ю з автором, у яких він стисло та виразно коментує позицію щодо необхідності обмеження персональних девайсів та Інтернету в житті кожного та молодого покоління зокрема.

Етап „соціального загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі” (березень-травень 2021) було реалізовано в найменшому обсязі, оскільки сплановані заходи припали на квітень-травень (період подовжених канікул, адаптивний карантин, локдаун). Зважаючи на обмежувальні умови, кіноклуб „Віртуальність” для перегляду й обговорення соціальних фільмів відповідного змісту дещо змінив свій початковий формат діяльності: старшокласникам, включеним до експерименту, надавалися своєрідні афіші окремих фільмів, а також тематичні списки для перегляду. Обговорення вражень, аналіз змісту та ін. відбувалося у форматі відкритого онлайн-форуму. У першу чергу до розгляду були запропоновані документальні фільми „Великий Хак” та „Соціальна дилема”. Інші кінострічки, що входили до фільмографії були найрізноманітніших жанрів та стилів екранізації: „Соціальна мережа”, „Матриця”, „Дивергент”, „Геймер”, „Голодні ігри”, „Той, що біжить лабіринтом”, „Хмарний атлас”, „Чоловіки, жінки, діти”, „Сфера”, „Нерв” тощо. Детальніше зупинимося на декількох із переліку, що були переглянуті старшокласниками раніше, проте інакше усвідомлені після обговорення. Фантастичний трилер-антиутопія „Геймер”, який розповідає про нову соціальну реальність, де завдяки розвитку нанотехнологій стало можливим об’єднати відеоігри („Суспільство” та „Вбивці”) з реаліті-шоу. У фільмі використовуються комп’ютерні технології, за допомогою яких одна група людей може повністю керувати іншими. Зауважимо, що під час першого обміну думками щодо вражень від фільму, однаково юнаки й дівчата зі старших класів із захопленням переповідали агресивні бойові сцени та яскраві образи головних героїв, які дають можливість зануритися у фантазійний світ. Повторний перегляд із попередньо сформульованими запитаннями до „глядачів”, повернув погляд старшокласників і наблизив до усвідомлення глибинного соціального значення та підтексту, акцентуючи, що головний герой фільму не просто прагне завоювати перемогу над усіма, а сповнений жагою відновити власну соціальну суб’єктність: здобути свободу, відродити ідентичність, повернути сім’ю та можливість керувати своїм життям самостійно. Окрім того, яскраво представлені соціально-вольові якості

головного героя, у подальших обговореннях кінофільму зі старшокласниками дали можливість зробити особливий наголос на найважливіших загальнолюдських цінностях (свобода, кохання, сім'я, відповідальність), необхідних для гармонійного соціального розвитку. Далі, аналіз саги фільмів-антиутопії „Дивергент”, що в загальному змісті пропагує розвивати дивергентне мислення, тобто здатність людини комбінувати власні якості та всі види інтелекту, вирішуючи поставлені задачі нестандартно. Під час дискусії, автор системи наголошувала увагу, що в цьому фільмі зображені ті особисті та соціальні якості, які так важливі молодому поколінню інформаційної доби, яка потребує об'єднання всіх людей, а не їх стратифікації, тобто поділу на „фракції” (відчуження, інтелект, щирість, приязність, безстрашність), адже лише за таких умов можливо вивести кожен окрему людину на новий рівень соціальності, а разом із тим і суспільство загалом. Трагікомедія „Шоу Трумана”, в якій події із життя головного героя проходять у відповідності до сценарію та спеціальних декорацій, можливо, вже не настільки популярна серед сучасних юнаків і дівчат, як наприкінці 90-х минулого сторіччя, однак, алегоричний показ сюжету можна з легкістю екстраполювати на сучасні віртуальні прямі ефіри, сторіси та нескінченні пости користувачів, які прагнуть здобути якомога більше уваги оточуючих. У кінці фільму режисер намагається переконати героя, що реальний світ гірший за знімальний павільйон, оскільки там весь час необхідно ухвалювати рішення і стикатися з брехнею й лицемірством людей, а „під куполом” безпечніше. Сюжет фільму розкриває цінність свободи й людської ідентичності, можливість робити власний вибір і бути відповідальним за власні вчинки – ті якості, які важливо розвивати в перехідний етап дорослішання учнів старшої школи.

Продовжуючи констатацію процесу реалізації ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, відзначимо, що не повною мірою вдалося запустити діяльність клубу „Онуки завжди поруч”. Однак підкреслимо, що найактивніші та найініціативніші учасники самостійно в домашніх умовах почали роботу з налагодження взаємодії зі своїми близькими поважного віку та приступили до впровадження з ними домашніх мініурокув для ознайомлення з техніко-технологічною стороною мережевої комунікації.

Незважаючи на часткову реалізацію етапу соціального загартування в зовнішньому середовищі та за окремими напрямками у внутрішньому середовищі ЗЗСО, можемо засвідчити, що етап сприяв прояву ініціативності щодо вдосконалення власної життєдіяльності на основі рівності, поваги й гідності та пропаганди реальної соціальної комунікації в соціокультурному просторі.

Отже, узагальнюючи викладене вище, можна підсумувати, що реалізація ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ відбувалася протягом 2020-2021 навчального року, за трьома змістовними етапами (педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) та відповідно до поставленої мети, завдань, напрямів, що враховують специфіку СПД. Практичною базою для експерименту слугували шість ЗЗСО Харківської міської ради Індустріального району: Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 70, Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 80, Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 88 імені О.Г. Зубарева, Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 113, Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 119, Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 155. Епідемічна ситуація щодо COVID-19 у регіонах України та перехід на дистанційне та змішане навчання учнів старшої школи зумовили необхідність видозмінити послідовність, деякі форми діяльності та навіть відтермінувати ряд профілактичних заходів у зовнішньому шкільному середовищі. Упровадження системи СПП розпочалося з підготовки її представників до означеної діяльності. Виступи на педагогічних нарадах, методичні засідання, круглі столи, мітап, конференції, відкриті дебати тощо для потенційних суб'єктів СПП надали змогу актуалізувати соціальну загрозу окресленої проблеми. Методичне забезпечення провідних та потенційних суб'єктів ССПП необхідними знаннями, відпрацювання відповідних практичних навичок і загальне підвищення їх інформаційної компетентності відбувалося за рахунок безпосереднього включення в роботу семінару-практикуму, дидактичного тренінгу, системного проходження

онлайн-курсів та всеобучів на відкритих освітніх платформах. Показовим підсумком досягнення бажаного результату даного етапу було створення спеціальної соціально-педагогічної МК, організація діяльності якої дозволила в подальшому координувати та регулювати процес СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ у внутрішньому та зовнішньому (однаково реальному і віртуальному) середовищі ЗЗСО, а також координувати діяльність відповідних соціальних агентів. Реалізація етапу стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ передбачала: організаційно-просвітницьку превенцію інформаційно-знаннєвого вакууму (освітні онлайн-курси, пресконференція, правовий марафон, круглий стіл, веб-квести, інтерактивні бесіди, інформаційні бюлетені тощо); попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням (тренінгові заняття, інтерактивні диспути, акції та ін.), сприяння самопрофілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ (челенджі, конкурс селфі-фото, віртуальні екскурсії, внутрішньошкільний квест, адвент-календар, відеомарафон ін.). Соціальне загартування відсутності схильності до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі здійснювалося в процесі участі старшокласників із низьким рівнем схильності у внутрішньошкільних заходах ініційованих в інших закладах освіти району, а також у деяких віртуальних акціях у зовнішньому середовищі (челенджі, клубна діяльність, перегляд та обговорення фільмів у відкритому кіберпросторі тощо), що сприяли закріпленню і розвитку соціальної активності та відповідальності, а також пропагували цінність реальної комунікації й безпосередньої соціальної взаємодії. У підсумку, найефективнішими в умовах дистанційного та змішаного навчання виявилися інтерактивні форми віртуальної взаємодії (челенджі, мультимедійної презентації, веб-квести, взаємодія через акаунт у мережі Інстаграм) та творчі види спільної діяльності, під час яких застосовувалися різні види медіаконтенту (текст, фото, відео, кінострічки, інфографіки).

Ефективність та результативність ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ буде проаналізовано в наступному підрозділі дисертаційної праці.

2.3. Аналіз результатів дослідження ефективності системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж

Заключний етап експериментального соціально-педагогічного дослідження дозволив перевірити ефективність теоретично розробленої та впровадженої на практиці ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ через відповідну програму.

Повторний моніторинг рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ на контрольному етапі експерименту, що проводився із застосуванням методів кількісного та якісного аналізу результатів ефективності СПП, засвідчив позитивну динаміку всіх критеріїв і показників досліджуваного феномену, визначених у п. 1.2. Кількісно-якісний аналіз ефективності системи відбувався через діагностування та включене спостереження представників внутрішнього (реального і віртуального) середовища обраних ЗЗСО (соціальні педагоги, керівники старших класів, учителі-предметники та ін.). Педагогічні працівники ЗЗСО переконалися, що для старшокласників необхідно: доцільно поєднувати засоби ІКТ та інші інноваційні технології щодо створення умов для самостійного розвитку і самореалізації учнів як активних учасників власного життя та освітньо-виховного середовища школи; утверджувати в кожному класному колективі атмосферу взаємоповаги, гідності, справедливості; об'єднувати зусилля сім'ї, школи, громадськості у вихованні старшокласників, враховувати їхні індивідуальні здібності й інтереси. Це закладає основу соціальної суб'єктності, сприяє формуванню здатності самостійно аналізувати явища і процеси, що відбуваються в навколишній соціальній дійсності, а також визначати своє місце в них.

Оскільки в п. 1.3 результати порівняння ЕГ та КГ за критерієм Пірсона (критерію χ^2) свідчать про несуттєві статистичні відмінності між контрольною та експериментальною групами, що встановлює факт їх однорідності, проаналізуємо динаміку змін за кожним з критеріїв у загальній експериментальній та контрольній

групах на початку та після проведення експериментального дослідження. У табл. 2.1 та рис. 2.2 представлено динаміку схильності старшокласників до залежності від ВСМ за когнітивним критерієм в ЕГ та КГ на початку та після проведення експерименту. Відповідно до даних, поданих у таблиці, відзначимо, що на початку експерименту в ЕГ та КГ дані щодо низького рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ майже не відрізнялися 14,7% та 13,5%, а після експерименту в ЕГ відбулися значні зрушення (41,3%), а в КГ – майже не змінилися (16,1%).

Таблиця 2.1

Таблиця динаміки схильності старшокласників до залежності від ВСМ за когнітивним критерієм контрольних та експериментальних груп на початку та після проведення експерименту

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	72	15,8	75	16,3	59	12,9	71	15,4
Середній	317	69,5	323	70,2	209	45,8	315	68,5
Низький	67	14,7	62	13,5	188	41,3	74	16,1
Усього	456	100	460	100	456	100	460	100

За результатами поданими в таблиці 2.1 можемо констатувати, що кількість старшокласників з низьким рівнем за когнітивним критерієм збільшилася:

– у групі ЕГ $\Delta = 26,6\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 23,7\%$ та високим рівнем $\Delta = 2,9\%$);

– у групі КГ $\Delta = 2,6\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 1,7\%$ та високим рівнем $\Delta = 0,9\%$).

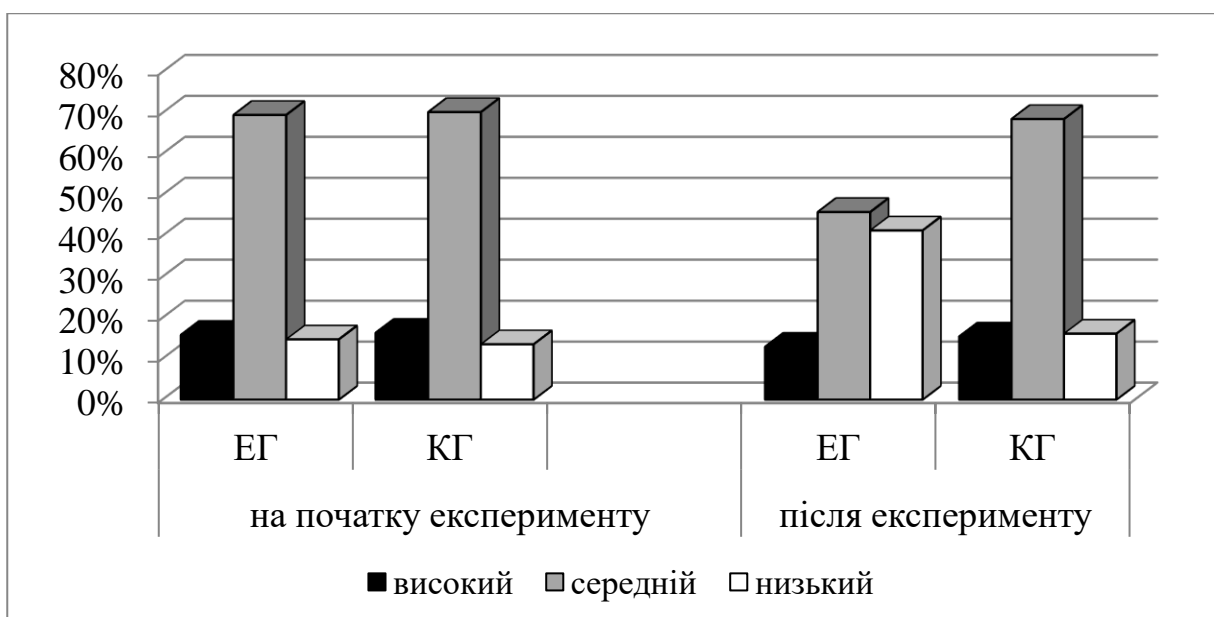

Рис. 2.2. Динаміка за когнітивним критерієм в EG та KG

Діагностувавши мотиваційно-ціннісний критерій схильності старшокласників до залежності від ВСМ, можемо стверджувати, що дані KG та EG також змінилися: на початку експерименту в EG високий рівень проявили 46,1%, респондентів, після експерименту – 31,6% мають високий рівень схильності до залежності від ВСМ. Дані KG майже не змінилися: на початку експерименту 47,0% учнів старшої школи проявили високий рівень, наприкінці – 46,1%. Більше даних щодо діагностики схильності старшокласників за мотиваційно-ціннісним критерієм в EG та KG на початку та після проведення експерименту представлено в табл. 2.2 та на рис. 2.3.

Таблиця 2.2

Таблиця динаміки схильності старшокласників до залежності від ВСМ за мотиваційно-ціннісним критерієм контрольних та експериментальних груп на початку та після проведення експерименту

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	EG		KG		EG		KG	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	210	46,1	216	47,0	144	31,6	212	46,1
Середній	185	40,6	188	40,9	132	28,9	179	38,9
Низький	61	13,3	56	12,1	180	39,5	69	15,0
Усього	456	100	460	100	456	100	460	100

За результатами поданими в таблиці 2.2 можемо констатувати, що кількість старшокласників з низьким рівнем за мотиваційно-ціннісним критерієм збільшилася:

– у групі ЕГ $\Delta = 26,2\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 11,7\%$ та високим рівнем $\Delta = 14,5\%$);

– у групі КГ $\Delta = 2,9\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 2,0\%$ та високим рівнем $\Delta = 0,9\%$).

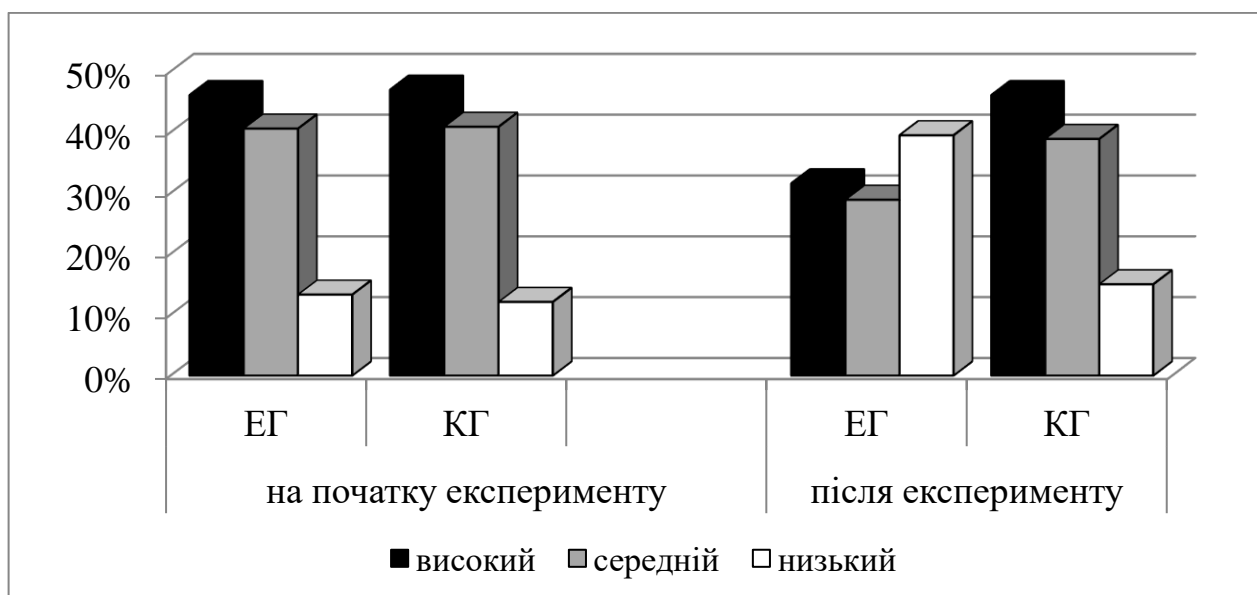

Рис. 2.3. Динаміка за мотиваційно-ціннісним критерієм в ЕГ та КГ

Розглянемо динаміку змін за емоційно-вольовим критерієм серед старшокласників у складі експериментальної та контрольної групи на початку та після проведення експерименту в табл. 2.3 та для наочності у вигляді рис. 2.4.

Таблиця 2.3

Таблиця динаміки схильності старшокласників до залежності від ВСМ за емоційно-вольовим критерієм контрольних та експериментальних груп на початку та після проведення експерименту

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Високий	309	67,8	311	67,6	179	39,3	306	66,5

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Середній	118	25,9	123	26,7	92	20,2	117	25,4
Низький	29	6,3	26	5,7	185	40,5	37	8,1
Усього	456	100	460	100	456	100	460	100

За результатами поданими в таблиці 2.4 можемо констатувати, що кількість старшокласників з низьким рівнем за емоційно-вольовим критерієм збільшилася:

– у групі ЕГ $\Delta = 34,2\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 5,7\%$ та високим рівнем $\Delta = 28,5\%$);

– у групі КГ $\Delta = 2,4\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 1,3\%$ та високим рівнем $\Delta = 1,1\%$).

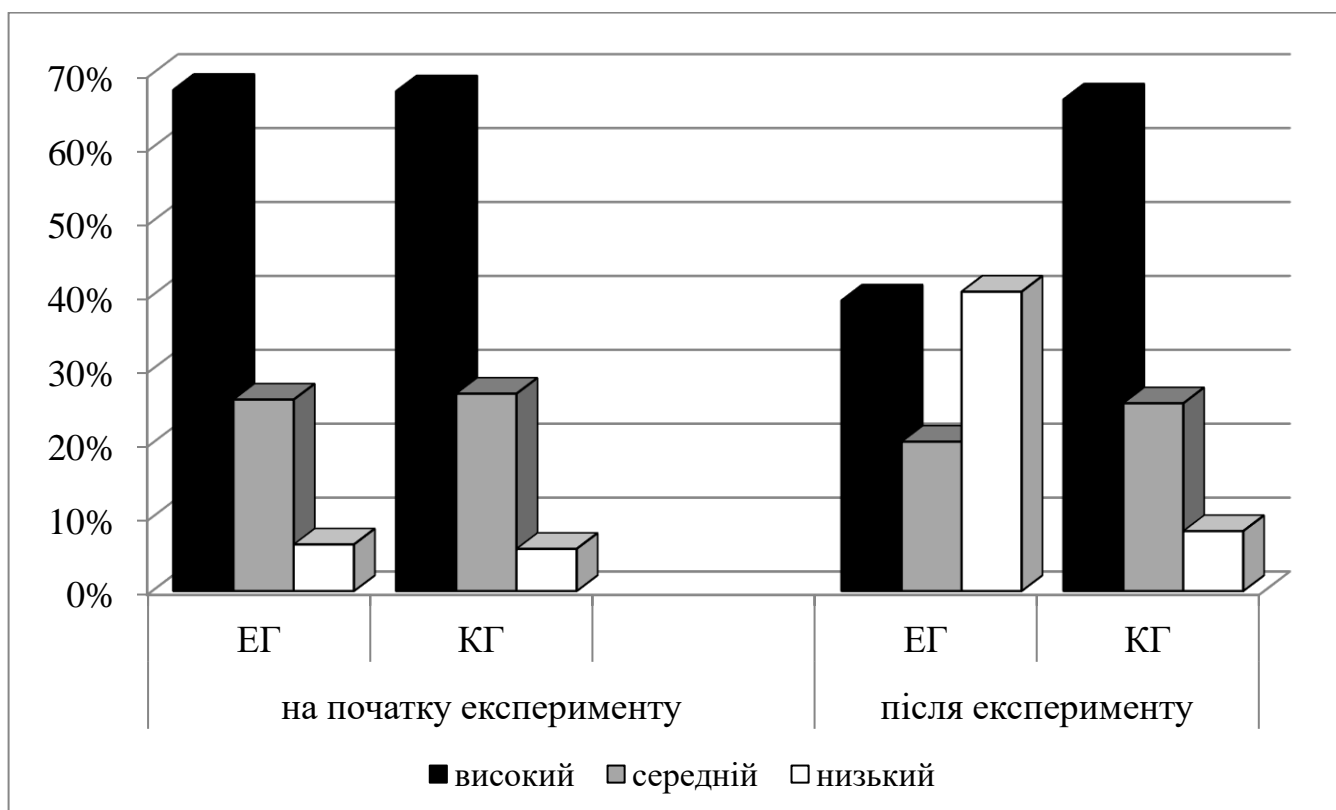

Рис. 2.4. Динаміка за емоційно-вольовим критерієм в ЕГ та КГ

Розглянемо динаміку змін за поведінковим критерієм експериментальній та контрольній групах на початку та після проведення експерименту в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Таблиця динаміки схильності старшокласників до залежності від ВСМ за поведінковим критерієм контрольних та експериментальних груп на початку та після проведення експерименту

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	302	66,2	306	66,5	225	49,3	302	65,7
Середній	138	30,3	139	30,2	106	23,2	131	28,5
Низький	16	3,5	15	3,3	125	27,5	27	5,8
Усього	456	100	460	100	456	100	460	100

За результатами поданими в таблиці 2.5 можемо констатувати, що кількість старшокласників з низьким рівнем за поведінковим критерієм збільшилася:

– у групі ЕГ $\Delta = 24,0\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 7,1\%$ та високим рівнем $\Delta = 16,9\%$);

– у групі КГ $\Delta = 2,5\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 1,7\%$ та високим рівнем $\Delta = 0,8\%$).

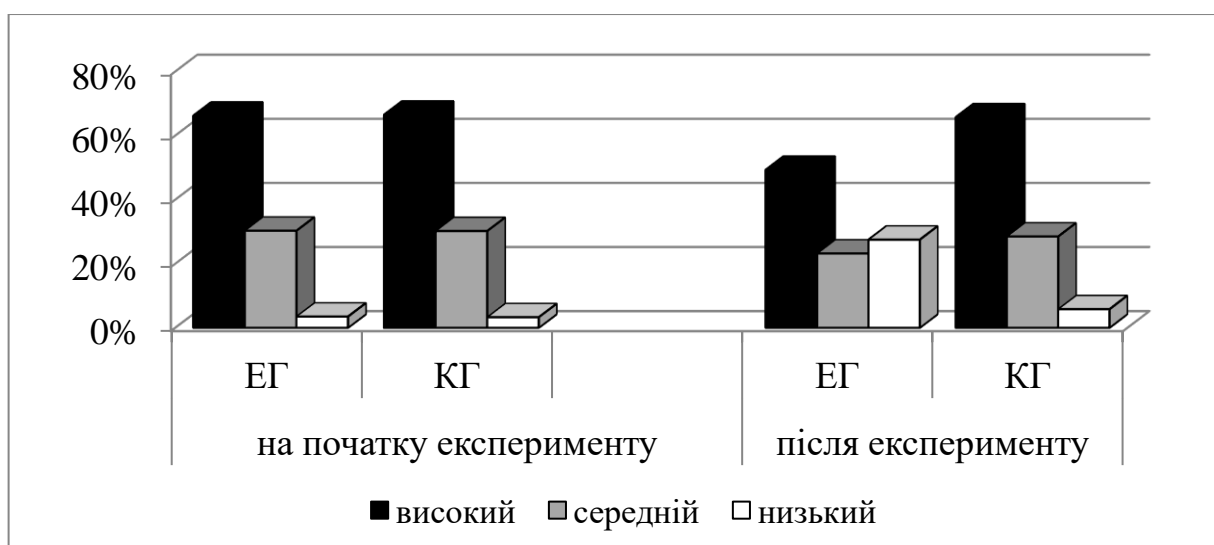

Рис. 2.4. Динаміка за поведінковим критерієм в експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) групах

Динаміка за узагальненими даними за всіма критеріями щодо рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ контрольної та експериментальної групи на початку та після проведення експерименту

Рівні	на початку експерименту				після експерименту			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	223	48,9	227	49,3	152	33,3	223	48,5
Середній	190	41,7	193	42,0	135	29,6	186	40,4
Низький	43	9,4	40	8,7	169	37,1	51	11,1
Усього	456	100	460	100	456	100	460	100

За результатами поданими в таблиці 2.6 можемо констатувати, що кількість старшокласників з низьким рівнем за узагальненими даними за всіма критеріями щодо рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ збільшилася:

– у групі ЕГ $\Delta = 27,7\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 12,1\%$ та високим рівнем $\Delta = 15,6\%$);

– у групі КГ $\Delta = 2,4\%$ (зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 1,6\%$ та високим рівнем $\Delta = 0,8\%$).

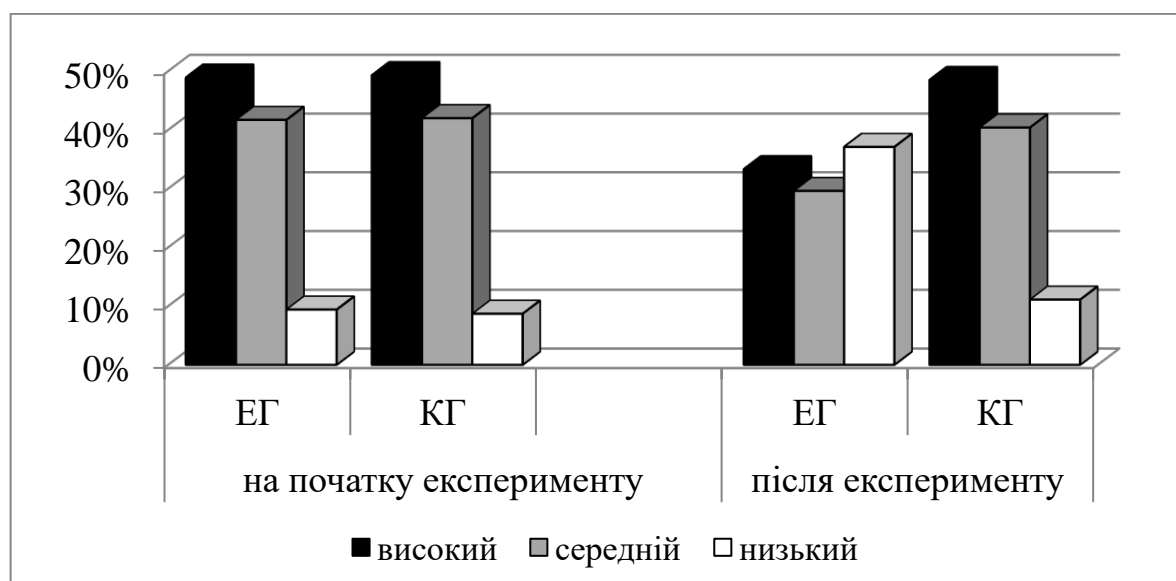

Рис. 2.5. Динаміка за узагальненими даними за всіма критеріями в експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) групах

На рис. 2.6 наведемо узагальнену динаміку за всіма критеріями в експериментальних та контрольних групах.

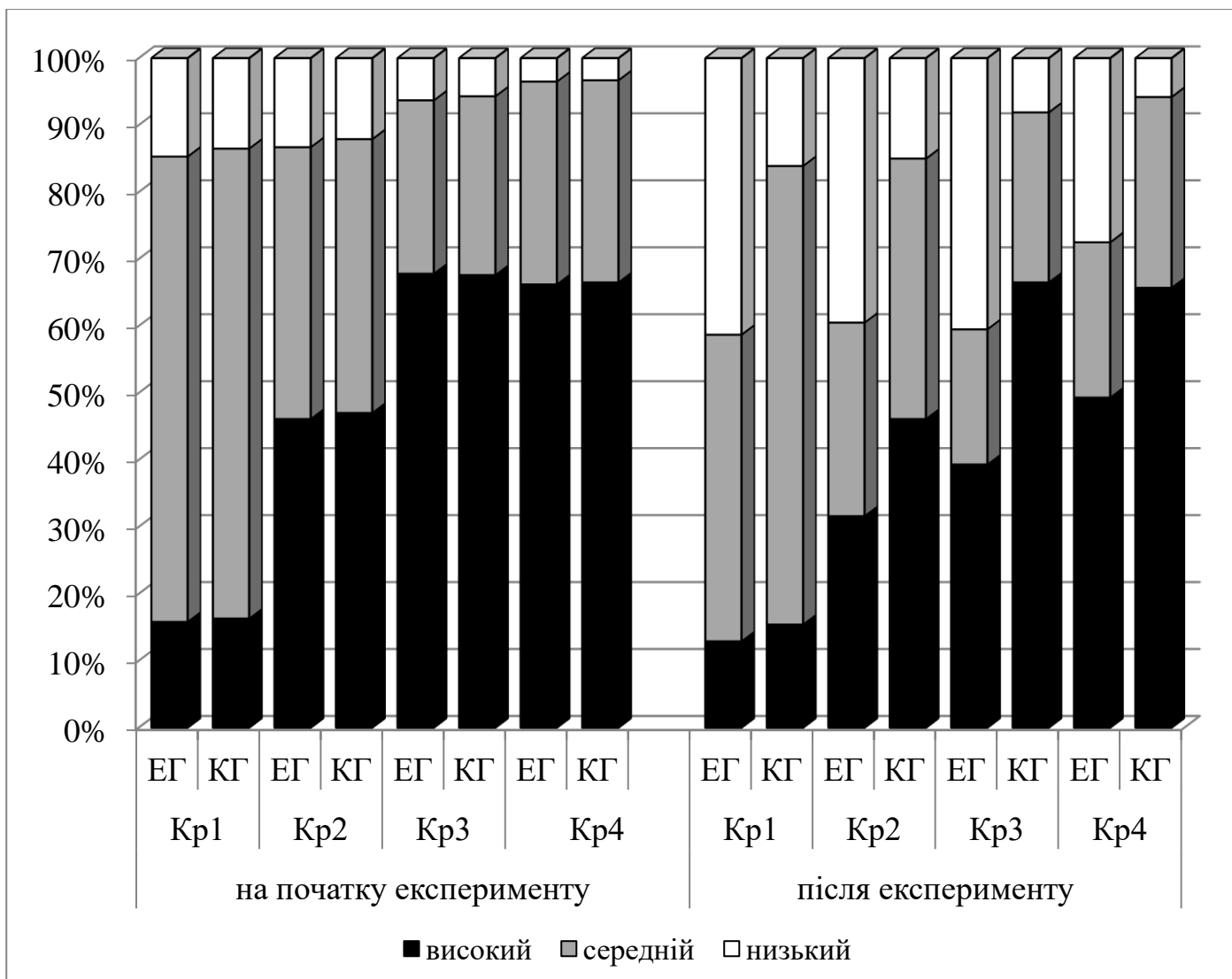

Рис. 2.6. Узагальнена динаміка за всіма критеріями в експериментальних та контрольних групах (критерії: Кр 1 – «когнітивний», Кр 2 – «мотиваційно-ціннісний», Кр 3 – «емоційно-вольовий», Кр 4 – «поведінковий»)

Аналіз результатів експериментальної роботи проводився з урахуванням результатів формувального етапу. Для порівняння емпіричних даних було проведено порівняння результатів за кожним критерієм і перевірено статистичну вірогідність результатів дослідження за критерієм χ^2 за представленою вище формулою 1.1. Результати наведено у таблиці 2.7.

**Дослідження експериментальних і контрольних груп за критерієм Пірсона
після проведення експерименту**

Критерій	T _{емп}							T _{табл}
	ЕГ-КГ70	ЕГ-КГ85	ЕГ-КГ88	ЕГ-КГ113	ЕГ-КГ119	ЕГ-КГ155	ЕГ-КГ	
Когнітивний	11,96	16,78	9,87	7,73	14,66	12,15	72,14	5,99
Мотиваційно-ціннісний	14,38	10,08	8,39	6,09	15,47	17,76	69,56	
Емоційно-вольовий	22,31	21,56	23,44	18,17	29,76	21,76	134,90	
Поведінковий	10,55	10,53	19,00	10,28	15,08	14,77	77,06	
Узагальнені дані за всіма критеріями	12,79	14,32	15,71	10,49	16,92	16,99	84,82	

Результати, отримані після впровадження педагогічних умов для зниження рівня схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стали показником суттєвих змін емпіричних частот для експериментальних груп у порівнянні з контрольними. Так, значення критерію χ^2 для ЕГ і КГ перевищує $69,56 > 5,99$. Отже, гіпотеза H_0 відкидається та приймається гіпотеза H_1 , за якої емпіричні розподіли рівнів сформованості після проведення формувального експерименту різняться між собою та спричинені впливом експериментального фактора.

Для перевірки ефективності експерименту була також застосована методика порівняння середніх величин $\bar{x}_1$ та $\bar{x}_2$ за критерієм Стьюдента. Коефіцієнт Стьюдента для двох сукупностей (початкової та кінцевої) з різними дисперсіями S_1^2 та S_2^2 підраховується за формулою [233]:

$$t_{\text{емп}} = \frac{\bar{x}_2 - \bar{x}_1}{\sqrt{S_1^2/n_1 + S_2^2/n_2}} \quad (2.1)$$

де n_1 та n_2 – обсяг сукупностей.

Обираючи довірчу імовірність недопущення помилки α , отриманий коефіцієнт порівнюється з критичним (табличним) значенням коефіцієнта Стьюдента t_α для

даного числа ступенів свободи k ($k = n - 1$). Статистична вірогідність гіпотези підтверджується з даною імовірністю, якщо отриманий коефіцієнт Стьюдента не менше, ніж табличний.

Нульова гіпотеза, яка передбачає, що середні у двох сукупностях рівні, відхиляється, якщо $t_{емп} > t_{\alpha}$, для рівня значущості α . У цьому разі приймається альтернативна гіпотеза про достовірну відмінність середніх у двох розглянутих сукупностях, тобто робиться висновок щодо ефективності експериментального впливу.

Результати розрахунку динаміки показників експериментальних і контрольних груп за критерієм Стьюдента наведено в таблицях 2.8 та 2.9, відповідно.

Вірогідність змін за всіма показниками для експериментальних груп підтверджена з досить високою імовірністю 96,1 – 99,9%. І навпаки, для контрольних груп зміни за всіма показниками мали імовірність 57,7 – 94,8%.

Для наочності ступінь вірогідності змін для всіх критеріїв наведено на рис. 7. Як бачимо з рисунку, усі значення $t_{емп}$ для контрольних груп, знаходяться в зоні незначущості ($t_{емп} < 4,3$; при $k = 2$ для рівня значущості $\alpha = 0,05$). І навпаки, усі значення $t_{емп}$ для експериментальних груп, знаходяться в зоні значущості ($t_{емп} > 4,3$; при $k = 2$ для рівня значущості $\alpha = 0,05$).

Таблиця 2.8

Дослідження динаміки показників експериментальних груп у кожному ЗЗСО за критерієм Стьюдента

Критерій	$T_{експ}$							$T_{табл}$
	ЕГ70	ЕГ85	ЕГ88	ЕГ113	ЕГ119	ЕГ155	ЕГ	
Когнітивний	6,01	6,07	4,93	5,10	6,23	5,03	13,76	4,30
Мотиваційно-ціннісний	8,70	8,67	6,58	6,97	8,67	9,49	18,62	
Емоційно-вольовий	11,04	11,61	11,74	9,57	12,11	12,74	27,67	
Поведінковий	7,01	7,18	9,88	6,19	7,18	7,19	17,70	
Узагальнені дані за всіма критеріями	7,88	8,01	7,84	6,66	7,84	7,94	18,60	

Дослідження динаміки показників контрольних груп за критерієм Стьюдента

Критерій	T _{експ}							T _{табл}
	КГ70	КГ85	КГ88	КГ113	КГ119	КГ155	КГ	
Когнітивний	2,03	1,00	1,00	2,05	1,75	1,76	4,07	4,30
Мотиваційно-ціннісний	1,75	2,03	1,00	2,05	2,03	1,00	4,20	
Емоційно-вольовий	1,75	1,75	1,00	1,76	1,75	1,76	4,07	
Поведінковий	2,03	1,75	1,77	1,43	1,75	1,00	4,07	
Узагальнені дані за всіма критеріями	2,03	1,75	1,00	1,43	1,75	1,00	3,93	

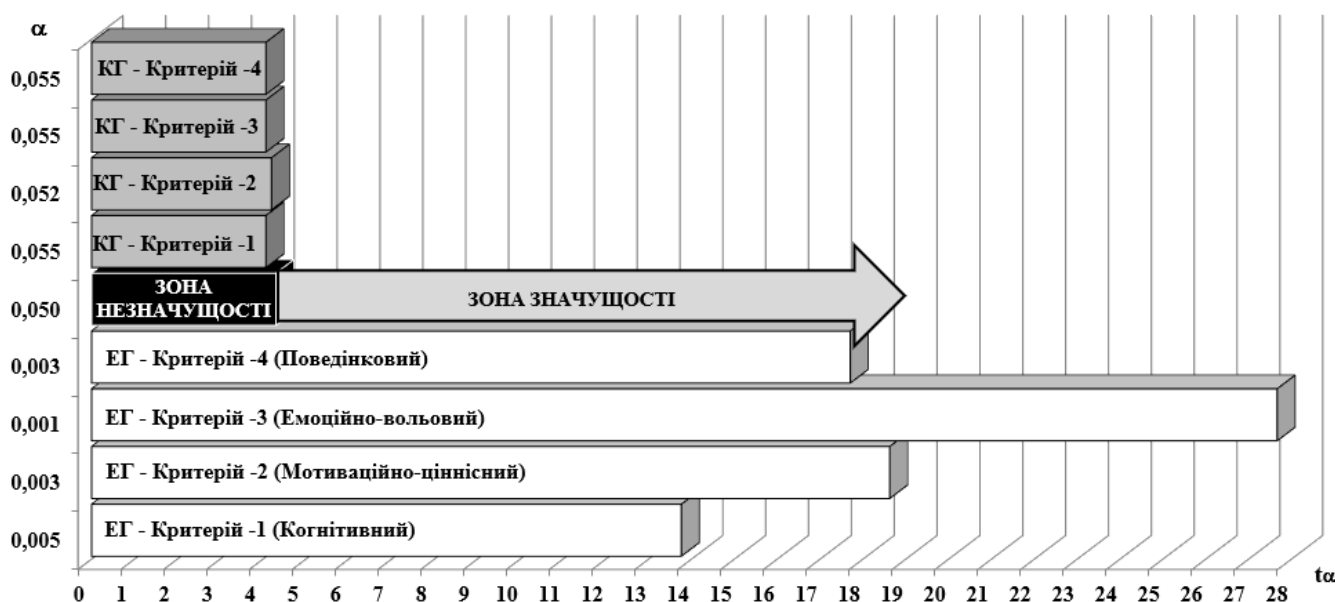

Рис. 2.7. «Вісь значущості» змін критеріїв

Після того, як ми переконалися в достовірності змін в експериментальних групах після експерименту, проведемо кореляційний аналіз позитивних змін за всіма критеріями між загальною експериментальною групою та всіма іншими групами.

Для оцінювання ступеня залежності двох величин між собою (в нашому випадку, позитивних змін у групах за всіма критеріям) необхідно визначити коефіцієнти кореляції між цими змінами. Оцінювання взаємного впливу критеріїв друг на друга може бути виконано за величиною відхилення отриманих значень від їх середніх величин:

$$(x_{1i} - \bar{x}_1), (x_{2i} - \bar{x}_2) \quad (i = 1, 2, \dots, n). \quad (2.2)$$

Однак зіставлення цих величин за всіма значеннями масивів X_1 і X_2 будуть коректними тільки у відносних одиницях. Для перетворення вихідних даних до такого виду необхідно провести нормування значень, на їх середньоквадратичні відхилення:

$$\tilde{x}_1 = \frac{x_{1i} - \bar{x}_1}{\sigma_{x1}}, \quad \tilde{x}_2 = \frac{x_{2i} - \bar{x}_2}{\sigma_{x2}}, \quad (2.3)$$

де

$$\sigma_{x1} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_{1i} - \bar{x}_1)^2}{n}}; \quad \sigma_{x2} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_{2i} - \bar{x}_2)^2}{n}}; \quad (2.4)$$

Коефіцієнт кореляції – це середня величина додатку нормованих відхилень:

$$r = (\tilde{x}_{1i} \cdot \tilde{x}_{2i}) = \frac{\sum_{i=1}^n \tilde{x}_{1i} \cdot \tilde{x}_{2i}}{n} = \sum_{i=1}^n \frac{(x_{1i} - \bar{x}_1)^2}{\sigma_{x1}} \cdot \frac{(x_{2i} - \bar{x}_2)^2}{\sigma_{x2}} \cdot \frac{1}{n}. \quad (2.5)$$

Якщо в цій формулі виконати деякі зміни, то буде отримана залежність, більш придатна для розрахунків:

$$r = \frac{n \cdot \sum_{i=1}^n x_{1i} \cdot x_{2i} - \sum_{i=1}^n x_{1i} \cdot \sum_{i=1}^n x_{2i}}{\sqrt{n \cdot \sum_{i=1}^n x_{2i}^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_{2i}\right)^2} \cdot \sqrt{n \cdot \sum_{i=1}^n x_{1i}^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_{1i}\right)^2}}. \quad (2.6)$$

Якщо зв'язок між ознаками близький до лінійної функціональної, то коефіцієнт кореляції дорівнює одиниці ($r = \pm 1$). Якщо зв'язок взагалі не існує, то $r = 0$. Прийнято вважати, що за $r \leq 0,6$ – зв'язок слабкий, за $0,6 < r < 0,9$ – зв'язок сильний, а за $r \geq 0,9$ – вельми сильний.

Обчислені коефіцієнти кореляції зведемо до таблиці 2.10.

**Коефіцієнти кореляції позитивних змін в експериментальних та
контрольних групах**

ЕГ-ЕГ70	ЕГ-ЕГ85	ЕГ-ЕГ88	ЕГ-ЕГ113	ЕГ-ЕГ119	ЕГ-ЕГ155
0,998	0,999	0,985	0,999	0,999	0,994
ЕГ-КГ70	ЕГ-КГ85	ЕГ-КГ88	ЕГ-КГ113	ЕГ-КГ119	ЕГ-КГ155
0,537	0,037	0,537	0,312	0,078	0,512

Для наочності ступеня зв'язку, дані таблиці 2.10 наведемо на рис. 2.8.

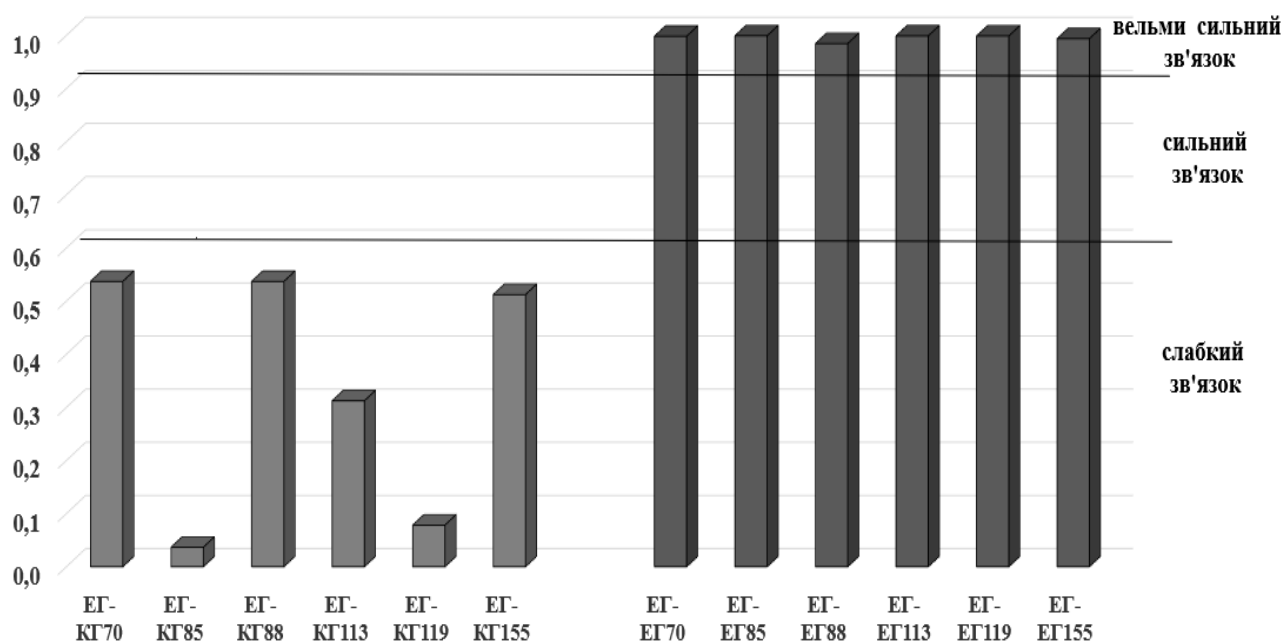

Рис. 2.7. Значення коефіцієнтів кореляції позитивних змін в експериментальних та контрольних групах

Аналізуючи отримані результати в таблиці 2.10, можна зробити наступний висновок: зв'язок між позитивними змінами в експериментальних та контрольних групах слабкий. Водночас, зв'язок між позитивними змінами в експериментальних групах вельми сильний. Цей висновок ще раз підтверджує позитивний вплив та ефективність розробленої цільової програми СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ саме для експериментальних груп.

Можна зробити висновок, що результати експерименту свідчать про позитивні здобутки, що підтверджено динамікою змін у показниках, а здійснений аналіз цих результатів дає підстави стверджувати про ефективність цільової програми.

Отже, проведений кількісний аналіз результатів дослідження щодо впровадження ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ через відповідну програму надають змогу констатувати, що статистична суттєвість відмінностей між контрольними й експериментальними групами спостерігається після експерименту. Контрольні групи з виявленими рівнями схильності зазнали незначних змін після експерименту, в той час, коли експериментальні групи наприкінці експериментальної роботи продемонструвала значні зміни. Таким чином, висновки з кількісної оцінки результатів дозволяють констатувати ефективність системи ССПП.

Установлено, що розроблені критерії та показники схильності старшокласників до залежності від ВСМ (когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-вольовий та поведінковий) надають різну інформаційну базу щодо респондентів, що дозволяє різнобічно оцінити рівень прояву їх схильності.

Отже, проведений кількісний та якісний аналіз результатів експерименту щодо рівнів схильності до залежності від ВСМ серед учнів старшої школи, свідчить про позитивні здобутки, що підтверджено динамікою змін у критеріях, що надає підстави стверджувати про ефективність ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ.

Висновки до 2 розділу

Наукова розробка системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ, реалізація та аналіз її ефективності надають можливість сформулювати такі висновки:

Розроблена та теоретично обґрунтована ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ складається з традиційних для соціально-педагогічної діяльності взаємозалежних компонентів: суб'єкт-об'єктний (провідний та потенційні суб'єкти, а також об'єкти профілактики з низьким рівнем схильності);

концептуально-цільовий (мета; функції; міжнародне та державне забезпечення розвитку інформаційного суспільства; принципи профілактичної діяльності); середовищний (внутрішнє й зовнішнє реальне і віртуальне соціальне середовище ЗЗСО); змістовно-технологічний (зміст; етапи; завдання; методи, форми та засоби діяльності); результативний (очікуваний результат відповідно до критеріїв, показників й рівнів оцінювання ефективності системи).

Сформульовані в першому розділі показники схильності старшокласників до залежності від ВСМ було покладено в основу розподілу змістовно-технологічного компоненту на кілька взаємопов'язаних етапів: педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовища ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ, соціальне загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі. Кожен з етапів передбачав додаткові структурні елементи, які сприяли створенню ефективних умов у внутрішньому освітньому-виховному середовищі ЗЗСО, що сприятимуть розвитку ціннісного ставлення до реального життєвого простору. Упровадження ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ здійснено шляхом розробки й ініціювання відповідної програми, що передбачала реалізацію низки модифікованих традиційних та інноваційних інтерактивно-віртуальних форм відносно соціально контрольованого виховного впливу. Підготовка суб'єктів внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО до СПП на першому етапі, сприяла їх усвідомленню актуальності проблеми залежності старшокласників від ВСМ та нагальності попередження негативних аспектів деформації „Я-реального” за рахунок домінування „Я-віртуального”. Методичне забезпечення СПП суб'єктів внутрішнього (реального й віртуального) середовища ЗЗСО дозволило потенційним суб'єктам вийти на новий рівень усвідомлення окресленої соціальної загрози та дозволило оволодіти необхідними знаннями та технологіями соціально-педагогічної профілактики для подальшої трансляції СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ. Важливим досягненням цього етапу було створення спеціальної МК з СПП. Стимулювання самопрофілактики схильності

старшокласників до залежності від ВСМ відбувалося через: організаційно-просвітницьку превенцію інформаційно-знаннєвого вакууму (уточнення знань щодо прав юнаків і дівчат у реальному та у віртуальному просторі, роз'яснення наслідків їх порушення та ситуацій настання відповідальності за вчинення злочинів у реалі та в кіберпросторі через правовий освітній марафон „Права юнаків та дівчат у реальному та віртуальному світі”; ознайомлення з небезпеками інтелектуальної ізоляції через відеофестиваль „Реальне і віртуальне: невидимі зв'язки”; озброєння навичками налаштування ефективних алгоритмів захисту від кіберзагроз та уникнення формування інформаційного пузиря, створення позитивної „бульбашки фільтрів” тощо); попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням (цикли тренінгів „Спілкуємося й діємо” для ознайомлення з узагальненою теорією поняття спілкування, його видів, чинників, які впливають на процес його протікання; обговорення умов результативного та приємного спілкування; „Моє майбутнє”, „Моя майбутня професія” розгляд ефективних прийомів спілкування, відпрацювання відповідних навичок тощо); сприяння самопрофілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ (прояви соціальної активності через власну діяльність в організації віртуальних екскурсій, адвент-календарів тощо). Україв важливим етапом було соціальне загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі, який вдалося реалізувати через серію мітапів та онлайн-брифінгів із агентами зовнішнього середовища; маніфест віртуальної комунікації „Кіберетикет школи у дії” та ін. Результати контрольного етапу експерименту з впровадження ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ свідчать про позитивні здобутки, що підтверджено позитивною динамікою змін у показниках, а здійснений кількісно-якісний аналіз отриманих результатів надає підстави стверджувати про ефективність розробленої системи, що, у свою чергу, виявляє можливість її подальшої реалізації, поширення серед ЗЗСО інших районів міста й апробацію серед школярів основної та початкової школи в межах урочної і позаурочної діяльності однаково в реальному та у віртуальному просторі.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [158; 164; 166; 167; 168; 169; 177; 337; 338].

ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретичного узагальнення та практичного вирішення проблеми соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж засвідчили досягнення мети дослідження й розв'язання його головних завдань, що підтверджують основні положення наукового задуму та можливість сформулювати висновки дисертаційної праці.

1. На підставі теоретичного аналізу наукової літератури щодо розвитку інформаційного суспільства встановлено домінуючий стихійний вплив Інтернету та віртуальних соціальних мереж, що неоднозначно позначаються на фізичному, психічному і соціальному розвитку молодшої генерації.

Безконтрольне тривале занурення в кіберпростір сприяє відірваності юного покоління від реального соціального життя і спонукає до девіантної іноді делінквентної кібердіяльності, що призводить до втрати зв'язку між його „Я-реальним” та „Я-віртуальним”, загрожуючи знищенню соціальності. Вивчення і систематизація поняттєво-категоріального поля проблеми дослідження (адикція, залежність, Інтернет-залежність, залежність від ВСМ, профілактика, ін.), урахування вікових закономірностей та особливостей розвитку школярів в умовах глобалізації дозволили схарактеризувати поняття „Інтернет-залежність школярів” як нав'язливу потребу учнів ЗЗСО в деструктивній кібердіяльності „Я-віртуального”, що спричиняє девіацію „Я-соціального” через деформацію „Я-реального” та руйнацію його зв'язків із реальним внутрішньо- й зовнішньошкільним соціальним середовищем.

Міждисциплінарний аналіз сутності профілактики та її видів підтверджує неефективність окремих її видів щодо попередження Інтернет-залежності школярів та підкреслює актуальність застосування соціально-педагогічного підходу до розв'язання цієї проблеми, що полягає в безпосередній роботі не тільки з представниками кіберпокоління, а й із їх соціальним середовищем, що уможливить контрольовану позитивну лінію соціального розвитку сучасного учнівства. Профілактика Інтернет-залежності є важливим соціальним завданням, оскільки саме

від позитивно сформованих соціальних цінностей, якостей та характеру поведінки молодого покоління буде залежати гармонійне існування „Я-реального” та „Я-віртуального”, з якими пов’язана цілісність і розвиток „Я-соціального”.

2. За результатами контент-аналізу й узагальнення соціально-педагогічної літератури визначено ключову дефініцію дослідження „схильність старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж” – як надмірне прагнення шкільної юні лише до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах, що може призвести до девіації „Я-соціального” та виявляється в показниках: когнітивних (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”); мотиваційно-ціннісних (відсутність позитивного ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольових (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінкових (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі).

Обґрунтовано доцільність соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ на середовищному внутрішньо- і зовнішньошкільному рівні (однаково реальному та віртуальному), не виключаючи при цьому заходів, спрямованих на залучення старшокласників із відсутністю та низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ через накопичений у них більший соціальний досвід кібервзаємодії.

3. Теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація зарубіжного і вітчизняного досвіду соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ надали підстави констатувати, що профілактична робота за даним напрямом має забезпечувати: багаторівневий підхід для утворення єдиної цілісної системи профілактики; об’єднання зусиль фахівців соціального середовища школи (на внутрішньому та зовнішньому рівнях) та підготовку освітян, батьків,

громадськості до профілактики залежності старшокласників від ВСМ; духовний та креативний розвиток, удосконалення інформаційної культури та стимулювання суб'єктності і творчості старшокласників у профілактиці їх схильності до залежності від ВСМ; активне використання віртуальних засобів; урізноманітнення цікавих для старшокласників видів діяльності в реальній соціальній дійсності; збільшення рухового режиму учнів старшої школи; Інтернет-менеджмент.

Отримані результати констатувального етапу експерименту дозволили зафіксувати реальний стан рівня схильності старшокласників до залежності: в КГ на високому рівні схильності до залежності від ВСМ перебуває – 49,3%, середньому – 42,0%, низькому – 8,7% старшокласників; в ЕГ показують, що на високому рівні знаходяться – 48,9%, середньому – 41,7%, низькому – 9,4% учнів старшої школи. Статистичні дані за кожним критерієм засвідчують найбільші показники рівнів схильності відповідно до емоційно-вольового (на високому рівні в КГ 67,6%, в ЕГ 67,8%) та поведінкового критеріїв (на високому рівні в КГ 66,5%, в ЕГ 66,2%).

4. Фундаментальні положення системного підходу, принципи розробки соціально-педагогічних систем, теоретичні засади соціально-педагогічної профілактики створили наукове підґрунтя для визначення системи соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ як ієрархічної цілісності взаємопов'язаних компонентів (суб'єкт-об'єктного, концептуально-цільового, середовищного, змістовно-технологічного, результативного) соціально-педагогічної діяльності та співзалежних етапів її реалізації (педагогізація зовнішнього і внутрішнього (реального та віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, стимулювання самопрофілактики та соціальне загартування відсутності означеної схильності старшокласників у зовнішньому шкільному середовищі) для усунення або зменшення показників надмірного прагнення шкільної юні до віртуальної самореалізації в суспільних кіберструктурах за критеріями: когнітивний (помилкові знання щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для соціального розвитку; викривлені знання щодо наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від „Я-реального”), мотиваційно-ціннісний (відсутність позитивного

ставлення до „Я-реального” та вмотивованість лише на віртуальну самореалізацію; стійкий інтерес до деструктивної кібердіяльності у ВСМ), емоційно-вольовий (страх невдачі реальних взаємовідносин та позитивні емоції від прагнення до деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; недостатність вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ), поведінковий (більшість вільного часу проводиться у ВСМ; відсутність ефективних навичок самореалізації в реальному соціальному середовищі).

5. Упровадження системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж здійснено через реалізацію змістовно-технологічного компонента системи через апробацію відповідної програми СПП в експериментальних ЗЗСО Індустріального району міста Харків. Педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального й віртуального) середовищ ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ, як перший етап реалізації програми, дозволив підготувати представників внутрішнього та зовнішнього шкільних середовищ до означеної діяльності, забезпечивши провідних та потенційних суб'єктів ССПП необхідними знаннями й ефективними практичними навичками через їх долучення до роботи круглого столу „Реальне життя чи віртуальна дійсність”, відкритих дебатів „Кіберпростір та наслідки стихійного занурення в нього”, дидактичного тренінгу, проходження онлайн-курсів та всеобучів на освітніх платформах. Результатом успішності етапу стало створення спеціальної соціально-педагогічної мультидисциплінарної команди, організація діяльності якої дозволила в подальшому координувати та регулювати процес СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ у внутрішньому та зовнішньому (реальному й віртуальному) середовищах ЗЗСО, а також координувати діяльність відповідних соціальних агентів. Реалізація етапу стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ передбачала: організаційно-просвітницьку превенцію інформаційно-знаннєвого вакууму для оволодіння шкільною юнню адекватними знаннями щодо загроз взаємовідносин у кіберструктурах для розвитку їх „Я-соціального”, наслідків репрезентації у ВСМ „Я-віртуального” відмінного від

„Я-реального” та розуміння небезпеки деструктивної кібердіяльності „Я-віртуального” у ВСМ; попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням мало за мету відпрацювання ефективних навичок самореалізації в реальних взаємовідносинах та вольових зусиль для самостійного виходу з ВСМ; діяльність на підетапі сприяння самопрофілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ підкріплювала позитивне ставлення до „Я-реального” та підвищувала вмотивованість на гармонійну самореалізацію як у реальному, так і віртуальному соціальних середовищах. Соціальне загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі (челенджі, клубна діяльність, перегляд та обговорення фільмів на форумах тощо) надало можливість посилити соціальну активність старшокласників з низьким рівнем схильності щодо пропаганди цінності самореалізації в реальному соціальному середовищі, що супроводжується компетентним володінням новітніми засобами комунікації, проте використанням їх як технічного приладу для полегшення та розширення можливостей зв'язку, не втрачаючи усвідомлення цінності реального життя.

6. Для кількісного підтвердження ефективності впровадженої системи соціально-педагогічної профілактики констатуємо результати контрольного зрізу експерименту: в ЕГ високий рівень схильності до залежності від ВСМ знизився на 15,6%, а середнього – на 12,2%, показники низького рівня зросли на 27,7%; у КГ значних змін не відбулося ($\Delta = 2,4\%$ – зменшення кількості старшокласників із середнім рівнем $\Delta = 1,6\%$ та високим рівнем $\Delta = 0,8\%$). Таким чином, можна засвідчити ефективність розробленої ССПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ та впровадженої програми, що підтверджено статистичними даними стосовно зниження рівня схильності до залежності від ВСМ в експериментальній групі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ та її остаточного вирішення через соціально-педагогічну профілактику в ЗЗСО. Подальшої розробки потребують питання дослідження специфіки ССПП схильності учнів основної та початкової школи до залежності від ВСМ, а також проведення відповідних досліджень за гендерною ознакою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка соціального педагога // Соц. педагог. 2011. № 2. С. 3–60.
2. Аймедов К. В. Ігроманія – паралельний світ : монографія / НДІ соц. і судової психіатрії та наркології МОЗ України. Київ : LAT & K, 2012. 244 с.
3. Аймедов К. В. Патологічна схильність до азартних ігор (клініка, терапія та реабілітація) : автореф. дис. ... д-ра мед. наук : спец. 14.01.17 «Наркологія» / Укр. н.-д. ін-т соц. і судової психіатрії та наркології. Київ, 2011. 32 с.
4. Академічний тлумачний словник : онлайн-версія «Словника української мови» : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 22.06.2021).
5. Асєєва Ю. О. Психологічні засади кіберадикцій у підлітковому та юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Південноукр. нац. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2021. 532 с.
6. Атрошенко Т. Ю. Проблема набуття соціального досвіду учнями основної школи в умовах позакласної виховної роботи // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Миколаїв, 2017. № 4. С. 22–27.
7. Афанасьєв Д. Роль інтернет-мережових спільнот у становленні інформаційного суспільства в Україні // Віче. 2010. № 2. С. 2–4.
8. Афанасьєва В. В. Аналіз професійної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до здійснення профілактики девіантної поведінки підлітків // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2013. № 4. С. 4–8.
9. Бандурка О. М. Профілактика злочинності // Вісн. Південного регіон. центру Нац. акад. правових наук України. 2014. № 1. С. 115–124.
10. Бартків О. С. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до мультидисциплінарної взаємодії // Педагогічний часопис Волині. 2017. № 2. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pchv_2017_2_21 (дата звернення: 19.01.2022).
11. Бартків О. С. Соціально-педагогічні профілактика інтернет-адикції в студентської молоді // Наук. вісн. Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. 2014. № 1. С. 166–170.

12. Бартків О. С., Дурманенко Є. А. Зміст підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної профілактики інтернет-адикції // Наук. вісн. Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnur_2015_1_31 (дата звернення: 15.03.2021).
13. Бартків О., Махновець В. Вивчення схильності студентів до інтернет-адикції // Молодь і ринок. 2015. № 2. С. 141–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_2_31 (дата звернення: 22.05.2021).
14. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві // Практична психологія та соціальна робота. 2011. № 2. С. 49–54.
15. Бежевець А. М. Деякі аспекти кіберсоціалізації особистості // Інформація і право. 2015. № 1. С. 140–144.
16. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія / М-во освіти і науки України, Ін-т проблем виховання АПН України. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.
17. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Київ. міськ. пед. ун-т ім. Б. Д. Грінченка. Київ : Центр учбової літ., 2009. 207 с.
18. Безпека дітей в Інтернеті // Оп-ляндія – безпечна вебкраїна : офіц. сторінка. URL: <https://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm> (дата звернення: 12.12.2020).
19. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія / Київ – Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
20. Білан Н. І. Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві // Наук. зап. Ін-ту журналістики : наук. зб. Київ, 2014. Т. 56. С. 171–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2014_56_35 (дата звернення: 18.05.2021).
21. Білик О. М. Теорія та методика соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. 683 с.

22. Ботьбот Т. Ю. Психічні та поведінкові розлади в осіб молодого віку з комп'ютерною залежністю (клініка, корекція та профілактика) : дис... канд. мед. наук : 14.01.16 / Дніпропетр. держ. мед. акад. Дніпропетровськ, 2005. 182 с.
23. Ботьбот Т. Ю. Фактори ризику розвитку комп'ютерної залежності в осіб молодого віку // Український вісник психоневрології. 2004. Т. 12, вип. 4. С. 75–80.
24. Бондаренко Г. Планування діяльності соціального педагога навчального закладу : метод. рек. // Соц. педагог. 2009. № 2. С. 24–30.
25. Бондаровська В. М. Інтернет-залежність і комп'ютерна безпека // Психолог. Шкільний світ. 2005. № 25. С. 21–25.
26. Бондаровська В. М. Комплексне дослідження стану здоров'я користувачів комп'ютерів // Психолог. Шкільний світ. 2005. № 25. С. 59–61.
27. Бондарчук О. І. Психологічні особливості взаємодії у віртуальних соціальних мережах // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_4 (дата звернення: 16.02.2021).
28. Брязкун В. В. Віртуалізація свідомості: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 221 с.
29. Брязкун В. В. Етапи віртуалізації свідомості : філософський аспект // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 260–266.
30. Бугайова Н. М. Віртуальні романтичні стосунки в Інтернеті, кіберсексуальна залежність. URL: <https://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/3.htm> (дата звернення: 22.03.2021).
31. Бурмага Н. В. Соціалізація в інтернет-просторі: структурно-функціональний аналіз // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–14 лют. 2015 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Одес. від-ня Міжнар. асоц. студентів політол. науки. Одеса, 2015. С. 34–37.

32. Вавілова А. С. Стратегії самопрезентації дорослих та підлітків у соціальних мережах // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки. 2021. Вип. 2. С. 14–21.
33. Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 21 с.
34. Варивода К. С. Позитивні й негативні аспекти взаємодії сучасної молоді в соціальних мережах // Науковий огляд. 2015. № 7 (17). С. 1–16.
35. Василенко О. М., Шеремет А. М. Соціально-психологічні особливості впливу засобів масової інформації на формування ціннісних орієнтацій старшокласників // International Journal of Innovative Technologies in Social Science: Scientific Edition. 2018. Vol. 1, № 4 (8). P. 24–30.
36. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.
37. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод. і допов.) / [уклад., і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
38. Веретенко Т., Ярмоленко К. Соціально-педагогічна профілактика інтернет-залежності старшокласників // Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Вип. 19, т. 1. С. 145–149.
39. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 112 с.
40. Вікова психологія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Сергеєнкова О. П. та ін. Київ : Центр учб. літ., 2012. 376 с.
41. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко та ін. 2-ге вид. Київ : Каравелла, 2007. 400 с.
42. Вознюк О. В. Негативні наслідки кіберсоціалізації // Інтернет-бум: психолого-педагогічні проблеми та наслідки агресивного інформаційного впливу на психологічне здоров'я і розвиток дітей та учнів : матеріали регіон. наук.-практ. інтернет-конф., листопад 2017 р., Житомир. URL: https://dpszt.blogspot.com/2017/11/159_75.html (дата звернення: 25.12.2020).

43. Войцях Т. Інноваційні форми соціально-педагогічної роботи. Волонтерський рух // Соц. педагог. 2012. № 6. С. 5–8.
44. Волинець В. До проблеми культурологічного вивчення віртуальної реальності // Культура і сучасність. 2016. № 1. С. 127–132.
45. Волканова В. Словник соціального педагога // Соц. педагог. 2009. № 6. С. 49–63.
46. Вороненко Ю. В. Соціальна медицина та охорона здоров'я : підручник. Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. 332 с.
47. Габора Л. І. Соціально-педагогічні умови профілактики ВІЛ/СНІДу серед старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2010. 18 с.
48. Галіч Т. О. Соціальні Інтернет-мережі та віртуалізація суспільного життя // Соціологія майбутнього. 2010. № 1. С. 145–152.
49. Галіч Т. О. Соціальні мережі як агент соціалізації молоді // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Серія: Спеціальні та галузеві соціології : зб. наук. пр. / Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2014. Т. 15, вип. 281. С. 250–256.
50. Галян О. І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності (до 100-річчя Київського педагогічного з'їзду) // Гуманітар. вісн. Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Григорія Сковороди. Серія: Педагогіка : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 37. С. 84–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvdzphp_2015_37_12 (дата звернення: 18.12.2020).
51. Галян О. І. Суб'єктність особистості школяра як інтердисциплінарна наукова проблема // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2015. Вип. 1/2. С. 58–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2015_1-2_12 (дата звернення: 10.11.2020).
52. Галян О. І. Суб'єктність особистості: ретроспектива поглядів та перспектива втілення в педагогічний процес // Психологія особистості. 2017. № 1. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2017_1_10 (дата звернення: 10.10.2020).

53. Ганаба С. Ідентичність у мережевому суспільстві: постановка проблеми // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Культурологія. 2016. Вип. 17. С. 304–306.
54. Ганаба С. О. Перспективи розвитку освіти в інформаційному суспільстві // Гуманітар. вісн. Запоріз. держ. інж. акад. : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2011. № 45. С. 78–85.
55. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Вид-во Європейс. ун-ту, 2004. 246 с.
56. Головенько В. А. Молоде покоління України в алгоритмі суспільних процесів // Український соціум. 2006. № 2. С. 20–34.
57. Городенко Л. М. Комунікативні парадигми розвитку мережевих соціальних спільнот // Інформаційне суспільство. 2014. Вип. 19. С. 68–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2014_19_17 (дата звернення: 15.04.2021).
58. Гришина Т. А., Рибаківа І. В. Соціально-психологічний вплив інтернету як засобу масової комунікації на формування нової інформаційної культури особистості в Україні // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2014. № 1/2. С. 89–94.
59. Гузенко В. А. Взаємозв'язок соціальних страхів та мотивації уникнення невдач в юнацькому віці // Наука і освіта. 2009. № 6. С. 184–188.
60. Гузенко В. А. Особливості переживання соціального страху з різними рівнями мотивації досягнень у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 241 с.
61. Гуцало Е. Вікова психологія : курс лекцій. Кіровоград, 2004. 187 с.
62. Гуцалова М. В. Сучасні молодіжні організації в Україні: тенденції, проблеми та механізми участі в політичних процесах // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили. Серія: Політологія. 2012. Вип. 170, т. 182. С. 111–115.
63. Даниленко Г. М., Швець А. М., Швець Ю. М. Проблеми професійного самовизначення сучасних старшокласників // Здоров'я дитини. 2017. Т. 12, № 2 (темат. вип.). С. 307–312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zd_2017_12_2%28tem._20 (дата звернення: 15.04.2020).

64. Данько Ю. А. Феномен соціальних мереж у контексті становлення і розвитку мережевого суспільства // Вісн. Міжнар. Слов'янського ун-ту. Серія: Соціологічні науки : зб. наук. пр. Харків, 2012. Т. 15, № 1/2. С. 53–59.
65. Девтеров І. В. «Мережева» ідентичність «віртуальної» особистості // Політологічний вісник : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. Вип. 48. С. 27–34.
66. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» : Декларація ООН від 12 груд. 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 (дата звернення: 18.12.2020).
67. Дергач М. А. До проблеми кібер-залежності студентів комп'ютерних спеціальностей // Наука і освіта. 2016. № 7. С. 92–98.
68. Державний стандарт соціальної адаптації : затв. наказом Мінсоцполітики України від 5 черв. 2015 р. № 665/27110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text> (дата звернення: 12.11.2020).
69. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Множинна ідентичність особистості у мережевих умовах: до антропологічних засад інформаційного права // Інформація і право. 2020. № 3. С. 34–45.
70. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Соціокультурний простір інформаційного суспільства як середовище буття сучасної людини // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 2. С. 12–21.
71. Дідик Н. М. Соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності // Молодий вчений. 2015. № 2. С. 226–229.
72. Дмитренко К. А., Прокопенко А. О. Особливості профілактики Інтернет-залежності у старшокласників // Наукові інновації та передові технології. 2023. Вип.4 (18). С. 403–410.
73. Дмитренко К. А., Прокопенко А. О. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до професійної комунікації у здійсненні соціально-педагогічної профілактики // Вісник науки та освіти. 2023. Вип.3 (9). С. 377–389.

74. Доскач С. Аналіз психологічних передумов становлення внутрішньої позиції дорослого у підлітків // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія психологічна : зб. наук. пр. Львів, 2011. № 1. С. 145–156.
75. Дупак В. Г. Метафізика віртуальної реальності: аналіз філософських концепцій // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. 2012. Вип. 66. 2012. С. 27–31.
76. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія : вступ до спеціальності : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2010. 256 с.
77. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверевої ; Ін-т проблем виховання НАПН України та ін. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 535 с.
78. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності // Соціальна педагогіка : навч. посіб. / авт. кол.: О. В. Безпалько та ін. Київ, 2013. С. 85–101.
79. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ. 2-ге вид. Київ : Слово, 2010. 240 с.
80. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 240 с.
81. Запасникова О., Лівенцев О. Виховання старшокласників як суб'єктів соціальної сфери життя громадянського суспільства // Рідна школа. 2013. № 12. С. 56–60.
82. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 218 с.
83. Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I–II рівня акредитації) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 20 с.
84. Зубова О. С. Гармонізація родинних стосунків старшокласників в умовах інформаційного суспільства: порушення проблеми // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф.

молодих учених, 23–24 квіт. 2009 р. / М-во культури і туризму України, Харків. держ. акад. культури, Акад. мистецтв України, Ін-т культурології. Харків, 2009. С. 80–81.

85. Кабусь Н. Д. Соціально-педагогічний підхід до забезпечення сталого розвитку соціальних груп // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. Вип. 54. С. 13–23.

86. Калиновський Ю. Аксіологічний статус соціальних мереж як соціокультурна проблема // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : зб. тез III Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2021 р., м. Тернопіль / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. С. 14–18.

87. Калиняк М. Я. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень підлітків в діяльності правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка». Київ, 2009. 20 с.

88. Калініна Л. Загальноосвітній навчальний заклад як соціально-педагогічна система й об'єкт педагогічної дійсності // Рідна школа. 2009. № 5/6. С. 12–17.

89. Камінська О. В. Психологічні основи інтернет-залежності молоді : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2016. 478 с. : додаток.

90. Камінська О. В. Психологія інтернет-залежності : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 340 с.

91. Камінська О. В. Психологія інтернет-залежності: теоретичний та практичний аналіз : навч. посіб. Рівне : Червінко А. В., 2019. 342 с.

92. Каньоса Н. Особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 22, ч. 1. С. 119–125.

93. Капська А. Й. Теорія розвитку соціального виховання // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 11, Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 24, т. 1. С. 48–57.

94. Капська А. Й., Циганенко А. П. Соціально-педагогічне консультування як чинник попередження конфліктів старшокласників // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 11, Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 23. С. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2017_23_9 (дата звернення: 12.09.2020).
95. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 69–73.
96. Кіберполіція пропонує вводити у школах вивчення правил кібербезпеки. URL: <https://internetua.com/kiberpoliciya-predlagaet-vvodit-v-shkolah-izucsenie-pravil-kiberbezopasnosti> (дата звернення: 07.08.2020).
97. Клочан Ю. В. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки учнівської молоді: сутність, методи, форми // Зб. наук. пр. Хмельницьк. ін-ту соц. технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2015. Вип. 11. С. 75–79.
98. Козирев М. П. Соціально-психологічні аспекти ідентичності підлітка // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія психологічна : зб. наук. пр. Львів, 2012. № 2. С. 187–197.
99. Комарова О. А. Шляхи розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства // Наук. пр. Кіровоград. техн. ун-ту : Економічні науки : зб. наук. пр. Кіровоград, 2014. Вип. 25. С. 182–192.
100. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : додаток до наказу М-ва освіти і науки України від 16 черв. 2015 р. № 641 (у ред. наказу від 29 лип. 2019 р. № 1038). URL: <https://bit.ly/40iLsOE> (дата звернення: 20.12.2020).
101. Корнієнко В. В., Ніканорова Ю. В., Кулешова Т. В. Інтернет-залежність як чинник порушення міжособистісного спілкування // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія: Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 19. С. 87–93.
102. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки та соціальної роботи / уклад.: Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. Переяслав-Хмельницький, 2007. 144 с.

103. Коротков П. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 98–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_22 (дата звернення: 22.04.2020).

104. Корчова Г. Л. Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2006. 18 с.

105. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Радян. шк., 1989. 608 с.

106. Кошлань І. Г. Переживання самотності підлітками – представниками сімей з різними стилями виховання // Наука і освіта. 2010. № 9. С. 78–81.

107. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.

108. Кудашкіна О. З. Аналіз позитивного та негативного впливу кіберпростору на особистість студентської молоді // Соц. педагогіка: теорія та практика. 2012. № 3. С. 47–53.

109. Кузікова С. Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія : зб. наук. пр. Харків, 2012. № 1009, вип. 49. С. 40–44.

110. Кузьміна О. Кіберсоціалізація – невід'ємна частина процесу формування життєвої компетентності сучасної молоді // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 8. С. 343–348.

111. Курисько Ю. О., Кубіцький С. О. Соціально-педагогічна профілактика комп'ютерної залежності підлітків // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2016. Вип. 253. С. 144–149.

112. Лавриченко Н. М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні розмисли і нотатки. Київ : ТОВ «Інсайт-плюс», 2016. 279 с.

113. Лавриченко Н. М. Соціально-педагогічні особливості шкільної соціалізації // Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогіка. 2001. № 7. С. 55–59.
114. Лавріненко В. А. Вплив міжособистісної взаємодії на формування ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів // Наука і освіта. 2014. № 6. С. 70–75.
115. Лещук Г. В. Соціалізація підлітків у процесі дозвіллевої діяльності // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота : зб. наук. пр. Ужгород, 2012. Вип. 25. С. 112–115.
116. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник : 10 тисяч найуживаніших латин. слів з максимальним відтворенням їхніх значень укр. мовою. Київ : Укр. пропілеї, 1998. 712 с. (Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні»).
117. Лопухівська А. В. Практичні основи формування соціальної активності учнів малочисельної сільської школи // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 10. С. 266–270.
118. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
119. Любарська О. М. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ленвіт, 2012. 238 с.
120. Лютак О. З. Психологічні особливості соціалізації старшокласників у загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2001. 20 с.
121. Лютий В. П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі : навч. посіб. Київ : Акад. праці і соц. відносин, 2004. 42 с.
122. Макаренко О. М. Щодо з'ясування терміну «профілактика» та суміжних з ним понять // Право і безпека. 2004. Т. 3, № 1. С. 118–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2004_3_1_32 (дата звернення: 20.11.2020).

123. Максимовська Н. О. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю у сфері дозвілля : анімаційний підхід : монографія. Харків : ХДАК, 2015. 368 с.
124. Максимовський М. І. Розвиток соціальної культури студентської молоді засобами анімаційної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. 277 с.
125. Малько А. О. Концепція розбудови шкільної бібліотеки в шкільний бібліотечно-інформаційний центр у контексті інформатизації суспільства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 05.25.03 / Київ. ін-т культури. Київ, 1995. 18 с.
126. Малько А. О. Соціальна педагогіка в школі: культурологічний аспект // Рідна школа. 2001. № 3. С. 36–40.
127. Махній М. М. «Покоління селфі»: соціалізація молоді у сфері публічної інтимності // Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів : монографія / за наук. ред. А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко. Чернігів, 2017. С. 135–153.
128. Мирошниченко А. В. Гендерні особливості самостановлення підлітків // Наука і освіта. 2014. № 6. С. 85–89.
129. Митко А. М. Медіаційна функція ІКТ для соціальної активності та формування громадської думки // Наук. вісн. Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. 2016. № 11. С. 51–57.
130. Моїсеєнко К. Взаємодія соціального педагога з батьками учнів // Соц. педагог. 2008. № 7. С. 56–61.
131. Мудра І. Соціальні мережі в інтернеті як інструмент просування «зараженої» інформації // Теле- та радіожурналістика. 2015. Вип. 14. С. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2015_14_30 (дата звернення: 23.05.2021).
132. Музиченко К. В. Феномен кіберсоціалізації підростаючого покоління // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 14. С. 93–102.

133. Мукомел С. А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с.
134. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 17. С. 337–346.
135. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту : монографія. Київ : Слово, 2017. 391 с.
136. Овдієнко Л. Н. Освіта як простір соціалізації особистості : монографія. Київ : Міленіум, 2014. 120 с.
137. Олійник В. О. Соціально-педагогічна профілактика жорстокої поведінки учнів основної школи засобами анімаційної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2017. 265 с.
138. Опанчук Т. О. Гендерні відмінності в уявленнях про кохання осіб юнацького віку // Гендерні студії в сучасній Україні : матеріали всеукр. студент. наук.-практ. конф. (30–31 берез. 2017 р.) : зб. наук. ст. Бердянськ, 2017. С. 63–67.
139. Орлова О. Особистісне самовдосконалення учня основної школи: аналіз категорій та понять // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини. Умань, 2013. Вип. 1. С. 188–196.
140. Орловська О. В. Врахування вікових особливостей учнів старшої школи у процесі підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності у старшокласників // Вісн. Нац. акад. Державної прикордонної служби України. 2014. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_4_14 (дата звернення: 20.12.2020).
141. Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 27. С. 380–394.

142. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. 2-ге вид. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
143. Павелків Р. В., Цигипало О. В. Дитяча психологія : навч. посіб. 2-ге вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.
144. Павлюк Р. Концепції дослідження теорії віртуальності у педагогічній науці // Освітологічний дискурс. 2014. № 2. С. 152–163.
145. Пампура І. І. Соціально-педагогічні особливості підліткового та юнацького самовизначення // Юридична психологія та педагогіка. 2009. № 2. С. 267–275.
146. Передерій О. Л. Система педагогічних впливів як чинник формування самооцінки старшокласників вальдорфської школи // Вісн. Ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки. 2017. № 1. С. 126–130.
147. Петрунько О. В. Медіасоціалізація, або Соціалізація з медіа замість соціалізації з дорослими // Психологічні перспективи : спец. вип. Луцьк, 2010. С. 103–113. URL: <https://bit.ly/41N2tB7> (дата звернення: 10.10.2020).
148. Печериця Н. М. Соціально-педагогічна корекція ейджизму студентської молоді в освітньо-культурному середовищі ЗВО : дис. ... канд. пед. наук (д-ра філософії) : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Харків, 2020. 267 с.
149. Пісоцький В. П., Горянська А. М. Психічний розвиток та формування особистості в онтогенезі : навч. посіб. Київ : КНТ, 2019. 144 с.
150. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
151. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. 3-є вид., випр. Суми : Унів. кн., 2010. 352 с.
152. Полованець А. М. Молодіжні громадські організації: критерії класифікації. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pamokk.pdf> (дата звернення: 10.10.2020).
153. Поляновська О. Теоретичні основи змісту соціально-педагогічної профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в інтернатних закладах // Молодь і ринок. 2010. № 6. С. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2010_6_30 (дата звернення: 10.10.2020).

154. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
155. Посохова В. В. Особливості життєвого планування інтернет-залежної молоді // Психологічні перспективи. 2004. Вип. 6. С. 150–157.
156. Посохова В. В. Соціально-психологічні особливості формування життєвих планів інтернет-залежної молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи». Київ, 2006. 21 с.
157. Потьомкіна Н. З. «Я-реальне» та «Я-віртуальне» як складові «Я-соціального» представників кіберпокоління // Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали міжвуз. студент. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 трав. 2021 р.). Харків, 2021. С. 10–12.
158. Потьомкіна Н. З. Веб-квест як ефективний засіб підвищення рівня соціальності («Я-віртуального») старшокласників // Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства : матеріали II Міжнар. студент. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 12–13 листоп. 2020 р.). Кам'янець-Подільський, 2020. С. 286–290.
159. Потьомкіна Н. З. Віртуальні соціальні мережі як ефективний засіб соціального виховання старшокласників нової доби // Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки : зб. наук. матеріалів 62 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 1 берез. 2021 р. Чернігів, 2021. С. 114–119.
160. Потьомкіна Н. З. Залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж: поняття та показники // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2020. Вип. 2. С. 130–136.
161. Потьомкіна Н. З. Instagram – віртуальний засіб соціалізації юнацтва // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 50–52.
162. Потьомкіна Н. З. Інтернет-залежність у юнацтва як об'єкт соціально-педагогічної профілактики // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка : зб. наук. пр. Старобільськ, 2019. № 1. С. 64–74.

163. Потьомкіна Н. З. Інтернет-залежність школярів: проблеми профілактики // Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю ХДАК, 7 лют. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 90–92.
164. Потьомкіна Н. З. Кібербезпечна поведінка як результат профілактики деформації «Я-віртуального» старшокласників // Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (22 квіт. 2021 р., м. Черкаси). Черкаси, 2021. С. 209–213.
165. Потьомкіна Н. З. Кіберсоціалізація юні: соціально-педагогічний підхід // *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6, No 3. С. 269–284.
166. Потьомкіна Н. З. Мультидисциплінарна команда з соціально-педагогічної профілактики Інтернет-залежності старшокласників // Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 01–02 черв. 2021 р.). Суми, 2021. С. 176–179.
167. Потьомкіна Н. З. Просвіта як елемент профілактики інформаційно-знанієвого вакууму схильних до Інтернет-залежності старшокласників // *World science: problems, prospects and innovations : Proc. of the 12th Intern. sci. and practical conf.* Perfect Publishing. Toronto, Canada, 2021. С. 433–437.
168. Потьомкіна Н. З. Профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж: зарубіжний досвід // *Danish Scientific Journal*. 2020. Vol. 2, No 32. С. 57–64.
169. Потьомкіна Н. З. Профілактика інтернет-залежності юні засобами соціально-педагогічної анімації // *Perspectives of world science and education : Abstr. of the 3rd intern. sci. and practical conf.* CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2019. С. 64–68.
170. Потьомкіна Н. З. Реальне соціальне спілкування старшокласників в епоху інформаційного суспільства // Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24–25 трав. 2019 р.) / Ін-т інновац. освіти, Наук.-навч. центр приклад. інформатики НАН України. Одеса, 2019. С. 256–258.

171. Потьомкіна Н. З. Роль батьків у процесі кіберсоціалізації юні // Eurasian scientific congress : abstr. of III intern. sci. and practical conf., Barcelona, Spain, 22–24 March 2020. Barcelona, 2020. С. 275–279.

172. Потьомкіна Н. З. Роль соціального педагога у профілактиці схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 225–228.

173. Потьомкіна Н. З. Соціально-педагогічна профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж засобами кінопродукції // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 1. С. 82–94.

174. Потьомкіна Н. З. Соціально-педагогічна профілактика залежності учнів старшої школи від віртуальної спільноти: постановка проблеми // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2018 р.) / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. С. 130–132.

175. Потьомкіна Н. З. Соціально-педагогічна профілактика кібер-залежності старшокласників засобами кінопродукції // Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 листоп. 2019 р.) / Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки SPACETIME та ін. Київ, 2019. С. 117–121.

176. Потьомкіна Н. Соціально-виховний вплив соціальних мереж на юнь // Problems and Innovations in Science : Abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf., Littera Verlag. Munich, Germany, 2020. С. 165–168.

177. Потьомкіна Н. З. Тренінг як засіб соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // XVIII International Scientific and Practical Conference «Priority directions of scientific research: analysis, governance, prospects» (Stockholm, 24 September 2022). Стокгольм, 2022. С. 29-32.

178. Поцулко О. А. Роль комунікацій у формуванні особистості юнацького віку (16–22 роки) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 20. С. 541–554.

179. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 592 с.

180. Приходько Ю. О. Психологічна профілактика як напрямок діяльності психолога закладу освіти // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т розвитку дитини. Київ, 2010. Вип. 8. С. 158–166.

181. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 груд. 2018 р. № 2657 // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 5. Ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 16.11.2020).

182. Про дитячі та молодіжні організації : Закон України від 1 груд. 1998 р. № 281 // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 1. Ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

183. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листоп. 2012 р. № 5492 // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 51. Ст. 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

184. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : наказ М-ва соц. політики України від 10 верес. 2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

185. Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів : постанова Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 684 // Офіц. вісн. України. 2017. № 76. Ст. 2325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2021).

186. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145 // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38/39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

187. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163 // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

188. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537 // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

189. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463 // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

190. Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2018/2019 н.р. : лист М-ва освіти і науки України від 7 серп. 2018 р. № 1/9-487. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ri1n2Igc8PGOH9njRJkxxfFwA9rdeixW/view> (дата звернення: 19.01.2022).

191. Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2019/2020 н.р. : лист М-ва освіти і науки України від 18 лип. 2019 р. № 1/9-462. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-prioritetni-napryami-roboti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-na-20192020-navchalnomu-rosi> (дата звернення: 19.01.2022).

192. Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2020/2021 н.р. : лист М-ва освіти і науки України від 27 лип. 2020 р. № 22.1/10-1495. URL: <https://bit.ly/3ljICKv> (дата звернення: 19.01.2022).

193. Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2021/2022 н.р. : лист М-ва освіти і науки України від 16 лип. 2021 р. № 1/9-363. URL: <https://bit.ly/42khr2B> (дата звернення: 19.01.2022).

194. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 5 лют. 1993 р. № 2998 // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 16. Ст. 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

195. Профілактика відхилень у поведінці неповнолітніх. URL: http://ni.biz.ua/8/8_7/8_73672_profilaktika-otklonyayushchegosya-povedeniya-nesovershennoletnih.html (дата звернення: 12.02.2021).

196. Рассказова О. І. Актуальні проблеми розвитку соціальності учнів середньої загальноосвітньої школи // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків, 2012. № 36. С. 229–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_36_43 (дата звернення: 16.11.2020).

197. Рассказова О. І., Григоренко В. Л. Суб'єктність як важлива ознака соціальності дітей і молоді в епоху суспільних трансформацій // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С. 387–394. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_8_47 (дата звернення: 16.11.2020).

198. Рень Л. В. Соціально-педагогічні умови профілактичної роботи з дітьми вулиці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 20 с.

199. Ржевський Г. Аналіз особистісних особливостей та причин інтернет-залежності у студентів вищих навчальних закладів // World Science. 2018. Vol. 5, № 1. С. 50–59.

200. Рижанова А. О. Актуалізація соціального виховання як умови прискорення суспільного розвитку України // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Старобільськ, 2018. № 1. С. 123–132.

201. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2004. 442 с.

202. Рижанова А. О. Розвиток соціальної суб'єктності та принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 48. С. 130–141.

203. Рижанова А. О. Розвиток соціальності в культурі інформаційного суспільства // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків, 2012. № 36. С. 240–245.

204. Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З. Зарубіжний досвід профілактики Інтернет-залежності молоді // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. Вип. 194. С. 51–56.

205. Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З. Тенденції соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в нових соціокультурних умовах // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. Вип. 196. С. 53–59.

206. Романов І. І. Психологічні особливості юнацького віку та їх вплив на формування іншомовної комунікативної компетентності на заняттях з іноземної мови // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2018. VI (68), Iss. 164. С. 46–50.

207. Романовська Л. І. Концептуальний аналіз проблеми соціалізації підростаючого покоління у теорії соціальної педагогіки // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка, соціальна робота. 2014. Вип. 34. С. 170–173.

208. Савченко С. В. Філософія глобального інформаційного суспільства як цивілізаційна парадигма розвитку сучасного суспільства // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 90. С. 194–198.

209. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. 3-є вид., перероб., допов. Київ : Академія, 2017. 366 с.

210. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз : монографія / Г. Ф. Хоружий та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 192 с.

211. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : метод. посіб. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2012. 260 с.

212. Сергєєва Н. В. Соціально-педагогічні умови профілактики комп'ютерної адикції підлітків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2010. 19 с.
213. Сергієнко Т. М. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Харків, 2018. 477 с.
214. Синюк Н. В. Профілактика адиктивної поведінки як сфера професійної діяльності майбутнього соціального педагога // Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2014. № 1. С. 114–118.
215. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. 488 с.
216. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.06.2021).
217. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977. 776 с.
218. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад.: Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна ; за заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк, 2020. 194 с.
219. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
220. Словник : портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/> (дата звернення: 18.10.2021).
221. Словник української мови. В 11 т. Т. 9 / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1978. 916 с.
222. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Центр учб. літ., 2008. 336 с.
223. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Зверева та ін. Київ : ДЦССМ, 2004. 256 с.
224. Соціальна робота. Кн. 4 : короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. 536 с.

225. Соціологія : короткий енциклопед. словник / під ред. В. Воловича. Київ, 1998. 736 с.
226. Спиця-Оріщенко Н. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому віці // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : Психологічні науки : зб. наук. пр. Миколаїв, 2016. № 1. С. 198–201.
227. Стародубцева Ю. А. Клініко-патопсихологічна та психодіагностична специфіка розладів адаптації, коморбідних із комп'ютерною адикцією // Медицина сьогодні і завтра. 2019. № 4. С. 101–106.
228. Степаненко В. І. Теорія і практика профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Старобільськ, 2020. 603 с.
229. Стратегія кібербезпеки України : затв. указом Президента України від 15 берез. 2016 р. № 96 // Офіц. вісн. України. 2016. № 23. Ст. 899.
230. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : схвал. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386 // Офіц. вісн. України. 2013. № 44. Ст. 1581.
231. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року : проект – 2017. URL: [file:///C:/Users/Biblioteka/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Biblioteka/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf) (дата звернення: 12.08.2020).
232. Стрілько В. В. Формування естетичних смаків старшокласників у позакласній роботі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 20 с.
233. Супрун К. М. Комп'ютерний нік як засіб особистої самопрезентації підлітків та юнаків у віртуальній реальності // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 8/9. С. 153–157.
234. Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів : монографія / за наук. ред. А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 376 с.

235. Тадаєва А. В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2016. 258 с.
236. Теорія ймовірностей та математична статистика : навч. посіб. / Кушлик-Дивульська О. І. та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. 213 с.
237. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков та ін. Запоріжжя : Мотор-Січ, 2015. 487 с.
238. Товканець О. С. Профілактичні заходи у попередженні девіантної поведінки неповнолітніх // Сучасний соціокультурний простір – 2010 : матеріали сьомої Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 20–22 верес. 2010 р. Київ, 2010. URL: <https://bit.ly/3Lybfy0> (дата звернення: 20.05.2020).
239. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ, 2017. 548 с.
240. Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства : колект. монографія : (до 90-річчя ХДАК) / за наук. ред. А. О. Рижанової. Харків : ХДАК, 2019. 208 с.
241. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія / М-во освіти і науки України, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Нове слово, 2007. 395 с.
242. Турецька Х. Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ, 2011. 225 с.
243. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник. У 4 т. Т. 4 / уклад.: Л. І. Перух, І. М. Головка. Київ : ВСВ «Медицина», 2015. 968 с.
244. Ушакова І. О. Соціальні мережі як засіб впливу на взаємовідносини з клієнтами // Системи обробки інформації : зб. наук. пр. / Харків. ун-т Повітр. Сил ім. Івана Кожедуба. Харків, 2012. Вип. 8. С. 54–58.
245. Федоренко О. І. Методи та прийоми профілактично-виховної роботи працівників органів внутрішніх справ з підлітками // Вісн. Нац. ун-ту оборони України : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 2. С. 99–104.

246. Федорець М. А., Лисеєнко О. В. Медіасередовище та виховання дітей та молоді за умов інформаційного суспільства // Основа : вид. група : сайт. 2013. № 13–15 (травень). С. 39–45. URL: <https://journal.osnova.com.ua/download/1-386-35660.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).
247. Фурашев В. М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності // Інформація і право. 2012. № 2. С. 162–169.
248. Хайрулліна Ю. О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 235 с.
249. Харківська А. А. Розвиток інформаційної та технічної компетентностей майбутніх учителів як педагогічна проблема // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 13, Проблеми трудової та професійної підготовки : зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 4. С. 171–177.
250. Харченко С. Я. Значення категорії «соціальність» у пошуках методологічної основи розвитку сучасної соціально-педагогічної науки // Соц. педагогіка: теорія та практика. 2012. № 3. С. 4–13.
251. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.
252. Харченко С., Рассказова О., Костенко Ю. Подолання неконструктивних гендерних стереотипів у старшокласників за умов розбудови в Україні суспільства рівних можливостей // Образ. 2016. Вип. 2. С. 19–28.
253. Хомич О. Л. Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 312–323.
254. Царькова О. В., Величко Н. Й. Стрес у підлітковому віці та шляхи його подолання // Наука і освіта. 2010. № 3. С. 157–161.
255. Центр кращого Інтернету. URL: <https://bit.ly/3N3eezt> (дата звернення: 10.10.2020).

256. Червяк П. І. Медична енциклопедія. Вид. 3-є, допов. Київ : Просвіта, 2012. 1504 с.
257. Черкашин А., Головка Д. Гендерні особливості сприйняття дефініції «любов» у юнацькому віці // Теорія і практика управління соціальними системами. 2018. № 4. С. 104–110.
258. Чечко І. Професійне самовизначення старшокласників як передумова успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку // Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2020. Т. 31, № 3. С. 39–45.
259. Чуносів М. О. Аналіз дослідженості проблеми соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2014. Вип. 115. С. 260–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2014_115_68 (дата звернення: 18.04.2020).
260. Шайгородський Ю. Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей // Соц. психологія. 2009. № 6. С. 148–153.
261. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
262. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 464 с.
263. Швець Т. Громадянська соціалізація старшокласників у позакласній діяльності загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 240 с.
264. Шевченко О. М. Формування особистісної компетентності старшокласників // Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_51 (дата звернення: 15.03.2020).
265. Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – ХХІ ст.). Т. 1 : монографія. Харків : Основа, 2001. 520 с.
266. Шендрік В. В., Крепаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів» // Форум права. 2011. № 1. С. 1129–1139. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf> (дата звернення: 15.03.2020).

267. Шепелева Н. В. Формування соціальної активності студентської молоді у дозвілльєвій діяльності : дис. ... д-ра філософії : спец. 231 «Соц. робота» / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2021. 305 с.

268. Шепель В. М. Вікові особливості формування пізнавальної активності старшокласників // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 44. С. 39–46.

269. Штепа О. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці // Соц. психологія. 2006. № 1. С. 129–146.

270. Штефан Л. Особливості організації соціально-педагогічної діяльності в школах України // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 17. С. 201–208.

271. Шугайло Я. В. Інтернет-залежність та проблема її профілактики серед дітей та підлітків // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту : Педагогічні науки. Запоріжжя, 2015. № 2. С. 17–24.

272. Шулик Т. В. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентської молоді України в другій половині ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Донбас. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2016. 20 с.

273. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соц. педагогіка» / Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 20 с.

274. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 5 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. 736 с. : іл.

275. Юрків Я. І. Мультидисциплінарна команда як форма соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота : зб. наук. пр. Ужгород, 2011. Вип. 21. С. 218–222.

276. Янкін В. Соціальна активність як показник успішної соціалізації особистості // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка : Психологія : зб. наук. пр. Київ, 2014. № 2. С. 108–110.

277. Abbas Al Ubaidi B. Social Networking Sites (SNSs) Addiction // Journal of Family Medicine and Disease Prevention. 2018. Vol. 4, Iss. 3. URL: <https://clinmedjournals.org/articles/jfmdp/journal-of-family-medicine-and-disease-prevention-jfmdp-4-089.pdf> (дата звернення: 12.09.2020).
278. Abdel-Azim M. A. Online Privacy Concerns Among Social Networks' Users: Question Concernant les Affaires Personnelles des Utilisateurs de Réseaux Sociaux en Ligne // Cross-cultural Communication. 2010. Vol. 6, No. 4. P. 74–89.
279. Absorbed by light: highlights our smartphone addiction at Amsterdam light festival – 2018. URL: <https://www.designboom.com/art/absorbed-by-light-design-bridge-gali-may-lucas-amsterdam-light-festival-12-06-2018/> (дата звернення: 20.12.2020).
280. Addictive behaviors: etiology and treatment / Arlatt G. A. et al. // Annual Review of Psychology. 1988. Vol. 39. P. 223–252.
281. Amsterdam light festival : офіц. сайт Амстердам. фестивалю світла. URL: <https://amsterdamlightfestival.com/en> (дата звернення: 20.12.2020).
282. Angels Eyes Children's Internet Dependence 『子ども ネット 依存』 . URL: <https://angels-eyes.com/> Японія (дата звернення: 20.12.2020).
283. Attached to the web – harmful use of the Internet and its correlates / Korkeila J. et al. // Eur Psychiatry. 2010. Vol. 25, Iss. 4. P. 236–241.
284. Aymedov, C., Asieieva, Yu., Tolmachov, A., Tabachnikov, S. Psychological features of people with cyber-communicative addiction on the example of the instagram social network // Psychiatry, Psychotherapy and Clinical Psychology [this link is disabled](#). 2020. 11(4), P. 731–738.
285. Barnes J. A. Class and Committees in a Norwegian Island Parish // Human Relations. 1954. № 3. P. 39–58.
286. Beard K. W., Wolf E. M. Modification in the proposed diagnostic criteria for Internet Addiction // CyberPsychology & Behavior. 2001. № 4. P. 377–383.
287. Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition, History and Scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication. 2008. № 13. P. 210–230. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x> (дата звернення: 12.11.2020).

288. Bridges D., Maklich R., Trede F. Professional identity development: a review of the higher education literature // *Studies in Higher Education*. 2012. Vol. 37, Iss. 3. P. 365–384.
289. Brown R. I. F. Some contributions of the study of gambling to the study of other addictions // *Gambling Behavior and Problem Gambling*. Reno : University of Nevada Press, 1993. P. 241–272.
290. Caplan S. E. Relations among loneliness, social anxiety, and problematic Internet use // *Cyberpsychol Behav*. 2007. Vol. 10, Iss. 2. P. 234–242.
291. Castells M. *The Internet Galaxy : Reflections on the Internet, Business, and Society*. New York : Oxford University Press, 2001. 292 p.
292. Chang M. K., Law S. P. M. Factor structure for Young's Internet Addiction Test: A confirmatory study // *Computers in Human Behavior*. 2008. № 24. P. 2597–2619.
293. Chin-Chung, Tsai Sunny Lin. Internet addiction of adolescents in Taiwan: An interview study // *CyberPsychology & Behavior*. 2001. № 4. P. 649–652.
294. Clemmit M. Cyber socializing // *CQ Researcher*. 2006. Vol. 16, № 27. P. 625– 648.
295. Cole H., Griffiths M. Social Interactions in Massively Multiplayer Online Role-Playing Gamers // *CyberPsychology & Behavior*. 2007. Aug. P. 575–583.
296. Cybersex and Infidelity Online: Implications for Evaluation and Treatment / Young K. et al. // Paper Published in *Sexual Addiction and Compulsivity*. 2000. № 7/10. P. 59–74.
297. Dares to Addiction Youth Definitions and Perspectives on Gambling / Skinner H. et al. // *Canadian Journal of Public Health* 2004. Vol. 95, No. 4. P. 264–267.
298. Demetrovics Z., Szeredi B., Razsa S. The three-factor model of Internet ~ addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire // *Behav Res Methods*. 2008. Vol. 40, Iss. 2. P. 563–574.
299. Depression and Internet addiction in adolescents / Ha J. H. et all. // *Psychopathology*. 2007. Vol. 40, Iss. 6. P. 424–430.

300. Durkheim E. De la division du travail social: étude sur l'organisation des sociétés supérieures. Paris : F. Alcan, 1893. (Translated 1964, by Lewis A. Coser as The Division of Labor in Society. New York : Free Press).
301. Dzeban O., Aleksandrova O., Vinnikova N. Axiological portrait of information society // Схід. 2019. № 5. С. 13–19.
302. Erik H. Erikson. Identity, youth and crisis. New York : W. W. Norton Company, 1968.
303. Facebook investor. URL: <https://investor.fb.com/investor-news/default.aspx> (дата звернення: 18.04.2020).
304. Families and Social Media Use: The Role of Parents' Perceptions about Social Media Impact on Family Systems in the Relationship between Family Collective Efficacy and Open Communication // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2019. 16 Dec. Published online: 2019. 9 Dec.
305. Feng J., Ian S., Pratt J. Playing an action video game reduces gender differences in spatial cognition // Association for Psychological Science. 2007. Vol. 18, Iss. 10. P. 850–855.
306. Fukuyama F. T. The Social Virtue and the Creation of Prosperity. Free Press, 1995. 480 p.
307. Fullwood C., James B., Chen-Wilson J. Self-concept clarity and online self-presentation in adolescents // CyberPsychology, Behavior and Social Networking. 2016. Vol. 19, Iss. 12. P. 716–720.
308. Gambling and Impulsivity: An Exploratory Study in a French Adolescent Population / Romo L. et al. // Open Journal of Medical Psychology. 2014. № 3. P. 306–313. URL: <http://dx.doi.org/10.4236/ojmp.2014.34032> (дата звернення: 12.12.2020).
309. Griffiths M. D., Pontes H. M., Kuss D. J. Online addictions: Conceptualizations, debates, and controversies // Addicta: The Turkish Journal on Addictions. 2016. № 3. P. 1–20.
310. Griffiths M. D., Szabo A., Terry A. The Exercise Addiction Inventory: A quick and easy screening tool for health practitioners // British Journal of Sports Medicine. 2005. Vol. 39, N 6. P. 30.

311. Griffiths M., Widyanto L. Internet Addiction: Does It Really Exist? (Revisited). URL: <https://bit.ly/3ZX5X3H> (дата звернення: 10.03.2020).
312. Group Identification in Early Adolescence: Its Relation with Peer Adjustment and Its Moderator Effect on Peer Influence / Kiesner J. et al. // *Child Development*. 2002. Vol. 73, No. 1. P. 196–208.
313. Harari Y. N. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York, 2015. 464 p.
314. Hawkins M. South Korea introduces yet another law to curb gaming's ills // *NBC News*. 2012. 16 Feb. URL: <http://bit.ly/3ТрpyBK> (дата звернення: 12.04.2021).
315. Hinds D., Lee R. Social Network Structure as a Critical Success Condition for Virtual Communities // *Proceedings of the 41st Hawaii International Conference on System Sciences*. 2008. URL: <https://bit.ly/3FWf5xB>.
316. Hussain Z., Pontes H. Personality, Internet Addiction, and Other Technological Addictions: A Psychological Examination of Personality Traits and Technological Addictions // *Psychological, Social, and Cultural Aspects of Internet Addiction* / Bozoglan B. (ed.). Hershey, PA, IGI Global, 2018. P. 45–71.
317. Information and Communication Technologies (ICT). URL: <http://aims.fao.org/es/information-and-communication-technologies-ict> (дата звернення: 20.12.2020).
318. Internet Addiction: A Future Addictive Disorder? / Rumpf H.-J. et al. // *Behavioral Addictions: DSM-5 and Beyond* / ed. Nancy M. Petry. Chap. 4. P. 71–100.
319. Internet Addiction: A Systematic Review of Epidemiological Research for the Last Decade / Kuss D. J. et al. // *Current Pharmaceutical Design*. 2014. Vol. 20, No 25. P. 1–27.
320. Internet Addiction in Adolescents: Prevalence and Risk Factors / Kuss D. J. et al. // *Computers in Human Behavior*. 2013. Vol. 29, No 5. P. 1987–1996.
321. Internet World Stats. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (дата звернення: 20.12.2020).
322. Karaman O., Kurylo V., Savchenko S. Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society // *Postmodern Openings*. 2019. Vol. 11. Issue 1. P. 225–237.

323. Kharkivska A.A. Modeling the training system of masters of public service using Web 2.0 / Yevhen M. Khrykov, Alla A. Kharkivska, Halyna F. Ponomarova, Aleksandr D. Uchitel // Proceedings of the 7th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE 2019), Kryvyi Rih, Ukraine, December 20, 2019 / Edited by : Arnold E. Kiv, Mariya P. Shyshkina // CEUR Workshop Proceedings. Vol. 2643. P. 237–252. URL : <https://bit.ly/3AgkSuz> (дата звернення: 03.02.2020).

324. Korkmaz M., Kiran-Esen B. The effects of peer-training about secure Internet use on adolescents // Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal. 2012. № 4. P. 180.

325. Kuss D. J., Olatz L.-F. The STOA project «Harmful internet use Manuscript». Brussels, European Union, 2019. 80 p.

326. Marks I. Non-chemical (behaviorial) addictions // British Journal of Addiction. 1990. № 85. P. 1389–1394.

327. Mazur E., Li Y. Identity and Self-Presentation on Social Networking Web Sites: A Comparison of Online Profiles of Chinese and American Emerging Adults // Psychology of Popular Media Culture. 2016. Vol. 5, No 2. P. 101–118.

328. McLuhan M. Understanding media: The extensions of man. Corte Madera, CA : Gingko Press, 2003. 616 p.

329. Medical Encyclopedic Dictionary. Kindle Edition by Medica Press. iMed Books, 2013.

330. Morahan-Martin J., Schumacher P. Incidence and correlates of pathological Internet use among college students // Computers in Human Behavior. 2000. № 16. P. 13–29.

331. Mustafa S., Ferda A. The Predictor Effect of Internet Addiction, Social Media Addiction, Digital Game Addiction and Smartphone Addiction on Social Connectedness Dusunen Adam // The Journal of Psychiatry and Neurological Science. DOI:10.5350/DAJPN2017300304 (дата звернення: 12.12.2020).

332. Okinawa Charter on Global Information Society. URL: <https://bit.ly/3FADQPo> (дата звернення: 12.12.2020).

333. Orzack M. Computer addiction: What is it? // *Psychiatric Times*. 1998. 1 August. URL: <http://www.psychiatrictimes.com/p980852.html> (дата звернення: 12.12.2020).
334. Pallanti S., Bernardi S., Quercioli L. The Shorter PROMIS Questionnaire and the Internet Addiction Scale in the assessment of multiple addictions in a high-school population: Prevalence and related disability // *CNS Spectrums*. 2006. Vol. 11, Iss. 12. P. 966–974.
335. *Psychiatric Dictionary with Encyclopedic Treatment of Modern Terms* // *Journal of the National Medical Association*. 1954. Vol. 46, Iss. 5. P. 374.
336. Ryan T. A. *Facebook Addiction: An Exploratory Study Using Mixed Methods*. RMIT University, 2015. 366 p.
337. Ryzhanova A.O., Maksymovska N.O., Bilyk O.M., Honcharenko O.V., Ionova I.M. Development of Social Creativity of Future Culture Managers // *Journal of Educational and Social Research*. 2022. Vol. 12, No. 6. P. 63–80.
338. Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z., Polyanichko A. O. High School Students' Dependence on Virtual Social Networks: Approaches to Socio-Pedagogical Prevention in Ukraine // *Journal of Educational and Social Research*. 2021. Vol. 11, No. 4. P. 148–160.
339. Singh M. M., Amiri M., Sabbarwal S. Social Media Usage: Positive and Negative Effects on the Life Style of Indian Youth // *Journal of Social Sciences and Humanities Research*. 2017. Vol. 5, Iss. 4. P. 39–44.
340. Shaw M., Black D. W. Internet addiction: Definition, assessment, epidemiology and clinical management // *CNS Drugs*. 2008. Vol. 22, Iss. 5. P. 353–365.
341. Socialization. URL: <http://bit.ly/3JrD4pg> (дата звернення: 12.12.2020).
342. Suissa A. Gambling and cyber-addiction as a social problem // *Canadian Social Work Review*. 2013. Vol. 30, № 1. P. 83–100.
343. *The Great Hack*, 2019, USA, The Othrs, Netflix. URL: <https://www.kino-teatr.ru/doc/movie/hollywood/143835/annot/> (дата звернення: 8.12.2020).
344. Toffler A. *The Third Wave*. New York : William Morrow and Company, Inc, 1980. 552 p.

345. Tönnies F. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig : Fues's Verlag, 1887. (Translated 1957 by Charles Price Loomis as «Community and Society», East Lansing : Michigan State University Press).
346. Turel O., Mouffapa M., Donato E. Preventing problematic Internet use through video-based interventions: A theoretical model and empirical test // *Behaviour & Information Technology*. 2015. Vol. 34, № 4. P. 349–362. doi:10.1080/0144929X.2014.936041.
347. VanGelder S. C. Internet addiction: Is the Internet a «pathological agent» includable as a disorder separate from other psychiatric diagnoses? // *Journal of Addictive Disorders*. 2003. URL: <http://m.breining.edu/jad03sv.pdf> (дата звернення: 04.05.2021).
348. Wallis D. Just Click No // *The New Yorker*. 1997. 13 Jan. P. 28.
349. Walther B., Hanewinkel R., Morgenstern M. Effects of a brief school-based media literacy intervention on digital media use in adolescents: Cluster randomized controlled trial // *Cyberpsychology, Behavior & Social Networking*. 2014. № 17 (9). P. 616–623. doi:10.1089/cyber.2014.0173.
350. Yes We Can (youth clinics). URL: <https://www.yeswecanclinics.com/> (дата звернення: 20.12.2020).
351. Young K. Addiction to MMORPGs: Symptoms and Treatment. URL: http://www.netaddiction.com/articles/addiction_to_mmorpgs.pdf (дата звернення: 20.11.2020).
352. Young K. S. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder // *CyberPsychology and Behavior*. 1996. Vol. 1, No. 3. P. 237–244.
353. Young K. S., Rodgers R. C. The Relationship Between Depression and Internet Addiction // Paper published in *CyberPsychology & Behavior*. 1998. № 1. P. 25–28.
354. Young K. The research and controversy surrounding Internet addiction // *Cyberpsychology and Behavior*. 1999. № 2. P. 381–383. .

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. **Потьомкіна Н. З.** Інтернет-залежність у юнацтва як об'єкт соціально-педагогічної профілактики // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка : зб. наук. пр. Старобільськ, 2019. № 1. С. 64–74. (*Index Copernicus*).
2. **Потьомкіна Н. З.** Кіберсоціалізація юні: соціально-педагогічний підхід // *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6, No 3. С. 269–284. (*Index Copernicus*).
3. **Потьомкіна Н. З.** Профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж: зарубіжний досвід // *Danish Scientific Journal*. 2020. Vol. 2, No 32. С. 57–64.
4. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж засобами кінопродукції // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 1. С. 82–94. (*Index Copernicus*).
5. **Потьомкіна Н. З.** Залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж: поняття та показники // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 2. С. 130–136. (*Index Copernicus*).
6. **Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З.** Зарубіжний досвід профілактики Інтернет-залежності молоді // *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. Випуск 194*. 2021. С. 51-56. (*Index Copernicus*).
7. **Ryzhanova A. O., Potomkina N. Z., Polyanichko A. O.** High School Students' Dependence on Virtual Social Networks: Approaches to Socio-Pedagogical Prevention in Ukraine // *Journal of Educational and Social Research*. 2021. Vol. 11, No. 4. P. 148–160. (*Scopus*).

8. **Рижанова А. О., Потьомкіна Н. З.** Тенденції соціально-педагогічної профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в нових соціокультурних умовах // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. Вип. 196. С. 53–59. (*Index Copernicus*).

9. **Ryzhanova A.O., Maksymovska N.O., Bilyk O.M., Honcharenko O.V., Ionova I.M.** Development of Social Creativity of Future Culture Managers // Journal of Educational and Social Research. 2022. Vol. 12, No. 6. P. 63–80. (*Scopus*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика залежності учнів старшої школи від віртуальної спільноти: постановка проблеми // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2018 р.) / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. С. 130–132.

2. **Потьомкіна Н. З.** Інтернет-залежність школярів: проблеми профілактики // Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю ХДАК, 7 лют. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 90–92.

3. **Потьомкіна Н. З.** Instagram – віртуальний засіб соціалізації юнацтва // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2019 р. / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2019. С. 50–52.

4. **Потьомкіна Н. З.** Реальне соціальне спілкування старшокласників в епоху інформаційного суспільства // Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24–25 трав. 2019 р.) / Ін-т інновац. освіти, Наук.-навч. центр приклад. інформатики НАН України. Одеса, 2019. С. 256–258.

5. **Потьомкіна Н. З.** Профілактика Інтернет-залежності юні засобами соціально-педагогічної анімації // Perspectives of world science and education : Abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf. CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2019. С. 64–68.

6. **Потьомкіна Н. З.** Соціально-педагогічна профілактика кібер-залежності старшокласників засобами кінопродукції // Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 листоп. 2019 р.). С. 117–121.
7. **Потьомкіна Н. З.** Роль батьків у процесі кіберсоціалізації юні // Eurasian scientific congress : abstr. of III intern. sci. and practical conf., Barcelona, Spain, 22–24 March 2020. Barcelona, 2020. С. 275–279.
8. **Потьомкіна Н.** Соціально-виховний вплив соціальних мереж на юнь // Problems and Innovations in Science : Abstr. of the 3rd Intern. sci. and practical conf., Littera Verlag. Munich, Germany. 2020. С. 165–168.
9. **Потьомкіна Н. З.** Веб-квест як ефективний засіб підвищення рівня соціальності („Я-віртуального”) старшокласників // Молодь і науковий прогрес у соціально-економічному та освітньому просторі суспільства : матеріали II Міжнар. наук. студент. конф. (м. Кам’янець-Подільський, 12–13 листоп. 2020 р.). Кам’янець-Подільський, 2020. С. 286–290.
10. **Потьомкіна Н. З.** Віртуальні соціальні мережі як ефективний засіб соціального виховання старшокласників нової доби // Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки : зб. наук. матеріалів 62 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 1 берез. 2021 р. Чернігів, 2021. С. 114–119.
11. **Потьомкіна Н. З.** Кібербезпечна поведінка як результат профілактики деформації „Я-віртуального” старшокласників // Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (22 квіт. 2021 р., м. Черкаси). Черкаси, 2021. С. 209–213.
12. **Потьомкіна Н. З.** „Я-реальне” та „Я-віртуальне” як складові „Я-соціального” представників кіберпокоління // Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали міжвуз. студент. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 трав. 2021 р.). Харків, 2021. С. 10–12.

13. **Потьомкіна Н. З.** Мультидисциплінарна команда з соціально-педагогічної профілактики Інтернет-залежності старшокласників // III Всеукраїнська науково-практична конференція „Соціальна підтримка сім’ї та дитини у соціокультурному просторі громади” (м. Суми, 01–02 черв. 2021 р.). Суми, 2021. С. 176-179.

14. **Потьомкіна Н. З.** Просвіта як елемент профілактики інформаційно-знанієвого вакууму схильних до Інтернет-залежності старшокласників // World science: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. С. 433-437.

15. **Потьомкіна Н. З.** Роль соціального педагога у профілактиці схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 225-228.

16. **Потьомкіна Н. З.** Тренінг як засіб соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж // XVIII International Scientific and Practical Conference «Priority directions of scientific research: analysis, governance, prospects» (Stockholm, 24 September 2022). Стокгольм, 2022. С. 29-32.

**ХАРКІВСЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА
ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 155
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

просп. Московський, 318-А, м. Харків, 61032
тел. 725-58-97, e-mail nvk155@kharkivosvita.net.ua код ЄДРПОУ 24481079

11.06.2021 № 01-48/306

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231
Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної упроваджувалися в освітній процес учнів старших класів Харківської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 155 впродовж 2020-2021 н.р.

Соціальним педагогом закладу дистанційно продіагностовано старшокласників щодо з'ясування їх мережевої активності, контенту приватних аккаунтів та виявлення серед них Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж. Для діагностики були використані апробовані методики, модифіковані та переведені в електронний формат здобувачем.

В умовах змішаного та дистанційного навчання програма соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у ЗЗСО була частково впроваджена в освітній процес через впровадження інноваційних форм та методів, які було модифіковано та переведено в інтерактивно-віртуальну форму роботи відповідно до карантинних обмежень безпосередньої комунікації.

Загалом наукова робота Н.З. Потьомкіної отримала позитивну оцінку від учнів та педагогічних працівників ХСШ № 155. Окремі форми, методи роботи та інші методичні рекомендації були передані соціальному педагогу закладу для подальшого використання в освітньо-виховній профілактичній діяльності працівниками психологічної служби, вчителями-предметниками, класними керівниками тощо.

Директор ХСШ № 155

І.В. Возний

**ХАРКІВСЬКА
СПЕЦІАЛІЗОВАНА
ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 85
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Зубарєва, 29, м. Харків, 61172,
тел. 725-54-46, e-mail sch85@kharkivosvita.net.ua
Код ЄДРПОУ 24481145

03.06.2021 №01-27/186

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231

Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної упроваджувалися в освітній процес учнів старших класів Харківської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 85 впродовж 2020-2021 н.р.

За підтримки директора закладу та працівників психологічної служби спільно із здобувачем дистанційно продіагностовано старшокласників для виявлення серед них Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж. Для діагностики були використані апробовані методики, модифіковані та переведені в електронний формат здобувачем. Респондентів зі складу учнів ХСШ № 85 було включено до контрольної групи експерименту.

Загалом наукова робота Н.З. Потьомкіної отримала позитивну оцінку від учнів та педагогічних працівників ХСШ № 85, підтвердивши її актуальність та практичну значущість. Окремі інтерактивно-віртуальні форми, методи роботи та інші методичні рекомендації були рекомендовані здобувачем для подальшого використання в освітньо-виховній профілактичній діяльності серед учнів основної та старшої школи працівниками психологічної служби, вчителями-предметниками, класними керівниками тощо.

Директор школи

Н.В.Кутнякова

**ХАРКІВСЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 119
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Бібліка, 4, м. Харків, 61007

тел. +38 (057) 7255462, E-mail: sch119@kharkivosvita.net.ua
сайт: <http://school119.edu.kh.ua>, код ЄДРПОУ 24481027

04.06.2021 №01-27/326

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної упроваджувалися в освітній процес учнів 9,10 та 11 класів Харківської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 119 впродовж 2020-2021 н.р.

З метою дослідження залученості до віртуальної комунікації в найпопулярніших віртуальних соціальних мережах, актуального контенту приватних аккаунтів, видів мережевої активності, виявлення Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж (за відповідними рівнями) серед учнів старших класів, здобувачем спільно з соціальним педагогом реалізовано апробовані діагностичні методики, зміст яких було переведено в електронні Гугл-форми для дистанційного використання.

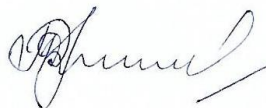
Здобувачем впроваджено в освітній процес програму соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у ЗЗСО через поетапну реалізацію низки модифікованих традиційних та інноваційних інтерактивно-віртуальних форм відносно соціально контрольованого виховного впливу.

За підтримки директора закладу протягом вересня-березня 2020-2021 н.р. та за ініціативи учня 9-го класу, здобувачем спільно із соціальним педагогом відбулася його підготовка до Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів МАНУ в секції філософії та суспільствознавства відділення педагогіки на тему «Розвиток кібербезпечної поведінки як профілактика залежності старшокласників від гемблінгу». За результатом підготовленого науково-дослідницького проєкту, презентації та постерного захисту учень посів II місце на II етапі всеукраїнського конкурсу.

Впровадження розробок і рекомендацій Н.З. Потьомкіної дало змогу урізноманітнити навчально-виховний процес учнів старшої та основної школи, сприяло розширенню та поглибленню їх знань щодо інформаційної безпеки та підвищення медіаграмотності.

Апробація результатів дослідження Н.З. Потьомкіної підтверджує їх теоретичну та практичну спрямованість, доводить доцільність подальшого їх впровадження у навчальний процес з метою підвищення ефективності соціально-педагогічної діяльності щодо профілактики схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж учнів не тільки старшої, а й основної школи. Загалом наукова робота отримала позитивну оцінку від учнів та педагогічних працівників закладу освіти. Окремі форми та методи роботи можуть бути використані вчителями-предметниками за окремими темами та класними керівниками в межах виховних годин.

Директор ХСШ №119

Г.П. БОРИСЕНКО

**ХАРКІВСЬКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА
I-III СТУПЕНІВ №113
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

просп. Архітектора Альшина, 9, м. Харків, 61007
тел. +3 8 (057) 725-54-29, e-mail sch113@kharkivosvita.net.ua
Код ЄДРПОУ 24480996

07.06.2021 № 01-26/261

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної упроваджувалися в освітній процес учнів старших класів Харківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 113 впродовж 2020-2021 н.р.

Здобувачем спільно із соціальним педагогом та практичним психологом закладу дистанційно продіагностовано старшокласників щодо з'ясування їх мережевої активності, виявлення серед них Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж. Продіагностовані учні закладу були включені до складу контрольних та експериментальних груп.

В умовах змішаного та дистанційного навчання програма соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у ЗЗСО була частково впроваджена в освітній процес. Поетапна реалізація програми соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж відбувалася через впровадження низки інтерактивно-віртуальних форм та методів, які було модифіковано та переведено в електронну форму.

У результаті апробації підтверджено наукову та практичну значущість дисертаційної роботи Н.З. Потьомкіної, що засвідчує доцільність її подальшого впровадження в практику навчально-виховного процесу закладу загальної середньої освіти ХЗШ № 113 з метою соціально-педагогічної профілактики схильності до залежності від віртуальних соціальних мереж серед учнів старшої та основної школи.

Директор

O.V. Григораш

04.06.2021 №01-45/228

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231

Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної упроваджувалися в освітній процес учнів старших класів Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 88 імені О.Г. Зубарева впродовж 2020-2021 н.р.

Здобувачем спільно із соціальним педагогом та практичним психологом закладу дистанційно продіагностовано старшокласників щодо виявлення серед них Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж.

Поетапна реалізація програми соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж відбувалася в умовах змішаного та дистанційного навчання через впровадження інтерактивно-віртуальних форм та методів було модифіковано та переведено в форму роботи.

Загалом наукова робота Н.З. Потьомкіної отримала позитивну оцінку від учнів та педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти ХЗШ № 88. Окремі форми та методи профілактичної роботи були передані працівникам психологічної служби закладу для поширення серед вчителів-предметників та класних керівників для використання за окремими темами, на виховних годинах тощо

Директор школи

В.А. Пухлій

**ХАРКІВСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ №70
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

просп. Олександрівський, 150, м. Харків, 61075
тел. (057) 725-54-59, e-mail sch70@kharkivosvita.net.ua
Код ЄДРПОУ 24481317

02.05.2021 № 01-26 / 96

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
«Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота
Харківської державної академії культури
Потьомкіної Нанулі Зурабівни

Результати дисертаційної роботи «Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-залежності старшокласників» здобувача ступеня доктора філософії Н.З. Потьомкіної впроваджувалися в освітній процес учнів 9,10 та 11 класів Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 70 впродовж 2020-2021 н.р.

З метою дослідження залученості до віртуальної комунікації в найпопулярніших віртуальних соціальних мережах, актуального контенту приватних аккаунтів, видів мережевої активності, виявлення Інтернет-залежних та схильних до залежності від віртуальних соціальних мереж (за відповідними рівнями) серед учнів старших класів, здобувачем було реалізовано апробовані діагностичні методики, зміст яких адаптовано до дистанційного використання за допомогою електронних Гугл-форм.

Здобувачем спільно із соціальним педагогом закладу успішно впроваджено в освітній процес систему соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у ЗЗСО через ініціювання відповідної програми. Поетапна реалізація програми соціально-педагогічної профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж відбувалася в умовах змішаного та дистанційного навчання, через впровадження низки модифікованих традиційних та інноваційних інтерактивно-віртуальних форм відносно соціально контрольованого виховного впливу.

Загалом наукова робота Н.З. Потьомкіної отримала позитивну оцінку від учнів та педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти ХЗШ № 70. Окремі форми та методи роботи можуть бути використані вчителями-предметниками за окремими темами та класними керівниками в межах виховних годин. Також результати на напрацювання, що були отримані під час впровадження наукової роботи можуть використовувати у своїй роботі працівники психологічної служби закладу, наприклад під час проведення годин психолга

Директор школи

Т.М. Положий

Лозова 0979649140

**Програма реалізації системи соціально-педагогічної профілактики в ЗЗСО
схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж**

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
I. Педагогізація зовнішнього та внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО для підвищення ефективності СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ					
1.1. Підготовка суб'єктів внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО до СПП					
1.	Виступ на педагогічній нараді	усвідомлення педагогічними працівниками ЗЗСО соціальної загрози залежності старшокласників від ВСМ та необхідності її вирішення на етапі виявлення ключових показників схильності;	презентація, брифінг, телеміст, прямий ефір у ВСМ	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО	Серпень
2.	Відкриті дебати „Кіберпростір та наслідки стихійного занурення в нього”	усвідомлення нагальності впровадження програми профілактики схильності серед учнів старшої школи протягом урочної та позаурочної діяльності в умовах діяльності внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО за підтримки суб'єктів зовнішнього шкільного середовища;	перегляд та обговорення тематичного відеоматеріалу (соціальні ролики та зарубіжні випуски новин), інформаційний лекторій	автор програми, соціальний педагог, представники адміністрації ЗЗСО	Серпень
3.	Семінар-практикум „Школа як медіатор до безпечного кіберпростору”	долучення до процесу профілактики представників реального внутрішнього середовища ЗЗСО; обговорення плану спільних дій із потенційними суб'єктами зовнішнього шкільного середовища (спеціалісти різних галузей: медицина, правоохоронні органи, соціальні працівники та ін.)	семінар з елементами тренінгової роботи, асоціативний куш, бесіда, аналіз ситуацій	автор програми, соціальний педагог, психолог, вчитель інформатики	Вересень
4.	Круглий стіл „Реальне життя чи віртуальна дійсність”	долучення до СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ представників внутрішнього (зі складу адміністрації та педагогічного колективу школи, представників шкільного самоврядування та активів старших класів) та зовнішнього (представники Департаменту кіберполіції, інспектор районної соціальної служби тощо) середовища ЗЗСО;	бесіда, мозковий штурм, групова дискусія	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО, вчитель інформатики, бібліотекар	Вересень
5.	Методичне засідання-практикум з вчителями-предметниками „Інтерактивне навчання як складова системи профілактики”	роз'яснення та доведення необхідності впровадження інтерактивних форм навчання в освітній процес в умовах становлення інформаційного суспільства, а також необхідності впровадження новітніх методів у виховну роботу та профілактичну діяльність зокрема;	проблемно-пошукова розповідь, коментована вправа з формулюванням висновків	автор програми, вчителі-предметники, представники адміністрації ЗЗСО	Вересень
6.	Спільне методичне засідання адміністрації школи, шкільного самоврядування з активами старших класів	актуалізація проблеми залежності старшокласників від ВСМ та розробка спільного плану дій по профілактиці окресленої проблеми на етапі виявлення схильності; обговорення та реалізація проекту по створенню мультидисциплінарної команди з профілактики схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж в межах соціально-педагогічної діяльності освітнього закладу;	інформаційне повідомлення, мозковий штурм, майнд-мепінг	автор програми, соціальний педагог, представники адміністрації ЗЗСО	Вересень

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
1.2. Методичне забезпечення СПП суб'єктів внутрішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО					
1.	Платформа самопомочі „Відкритий віртуальний простір для реальних соціальних перетворень”	розробка та розповсюдження рекомендацій/чек-листів/пам'яток/ тематичних інформаційних постів через різні канали зв'язку для класних керівників, вчителів-предметників та батьків щодо поширеності соціальної загрози схильності старшокласників до залежності від ВСМ;	дошка оголошень, шкільний сайт, груповий акаунт у віртуальній соціальній мережі	автор програми, соціальний педагог, психолог, заступники директора з НВР	Весь час
2.	Оглядова-установча лекція „Віртуалізація реального життя”	поглиблення знань освітніх працівників та керівників старших класів сучасним міжнародним та українським нормативним забезпеченням, що регулює розвиток інформаційного суспільства та впровадження інноваційного виховання; збагачення інформаційної компетентності та рівня медіаграмотності педагогічних працівників школи щодо сучасних підходів до виховання та профілактичної діяльності в реальному середовищі;	інструктаж, інформаційне повідомлення, презентація, інфографіка, онлайн-курси як елемент дистанційного підвищення кваліфікації	автор програми, соціальний педагог	Вересень
3.	Семінар-практикум „Шляхи соціально-педагогічної профілактики схильності до залежності від ВСМ в умовах кіберпростору”	ознайомлення представників внутрішнього середовища ЗЗСО із загальнонауковими та новітніми методами, формами та засобами, які доцільно використовувати в рамках СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ через відкритий віртуальний простір; обговорення та розробка структури та змісту групового акаунту в Інстаграм;	бесіда, практичні вправи, прийом роботи з інформацією INSERT, групова дискусія	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО, класні керівники, вчитель інформатики, бібліотекар	Вересень
4.	Дидактичний тренінг „Віртуальні соціальні мережі у нашому житті”	систематизація та закріплення знань класних керівників старших класів та вчителів інформатики щодо специфіки, напрямів, завдань, принципів, форм та методів СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ; відпрацювання відповідних практичних навичок та інтерактивних форм безпосередньої (у реальному шкільному середовищі) та опосередкованої (через кіберпростір) взаємодії;	дискусія, мозковий штурм, аналіз ситуацій, тренінгові вправи, елементи веб-квесту	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО, класні керівники старших класів	Жовтень
5.	Всеобуч „Як знайти вихід із Павутиння”	забезпечення вчителів знаннями та навичками про інформаційну безпеку та правила користування Інтернетом (основи кібербезпеки); підвищення медіаграмотності вчителів, озброєння їх новітніми технологіями та формами взаємодії з сучасними старшокласниками	презентація, семінар-практикум, тематичні відеоролики	автор програми	Жовтень
6.	Курс для вчителів за напрямом „Медіаграмотний учитель – медіаграмотний учень”	підвищення кваліфікації вчителів; мотивація до розвитку нових медіаосвітніх компетентностей; ознайомлення з практичним матеріалом до теми; роз'яснення ключових аспектів з теми для подальшого доступного пояснення проблемних питань представникам зовнішнього середовища (як потенційним суб'єктам профілактичного впливу) та старшокласникам (як об'єктам системи соціально-педагогічної профілактики);	дистанційно на віртуальній платформі „НА УРОК”, конференція, вебінар, практичні поради	автор програми, вчитель інформатики, адміністрація ЗЗСО	Жовтень

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
7.	Вебінар „Самопрезентація вчителя на Фейсбук як відповідь на сучасні вимоги та можливість професійної комунікації без обмежень”	розгляд переваг використання ВСМ для вчителів; ознайомлення з особливостями самопрезентації освітян на Фейсбуці; з'ясування реперних точок позиціонування та систему безпеки в соціальних мережах; уточнення розуміння щодо можливості посилення впливу на учнів старшої школи через кібервзаємодію та підтримки зв'язків у професійному середовищі; розкриття можливості ефективного Фейсбук-позиціонування працівника освіти;	запис відеотрансляції на віртуальній платформі „НА УРОК”	автор програми, вчитель інформатики	Листопад
8.	Всеукраїнська Інтернет-конференція „НА УРОК” „Безпечний Інтернет для учнів та освітян”	актуалізація інформації щодо безпечної поведінки в Інтернеті, обговорення видів інтернет-небезпек та основних алгоритмів кіберзахисту від них (пряме гіперпосилання на конференцію порталу: https://naurok.com.ua/conference/safe-internet-use)	пряма трансляція, перегляд відео у записі, поради експертів (провідні фахівці, педагоги-практики)	вчитель інформатики, адміністрація ЗЗСО	Лютий
9.	Вебінар „Медіаграмотність: Соціальні мережі у розвитку і саморозвитку вчителя”	поглиблення знань щодо історії та векторів розвитку медіаосвіти в Україні, уточнення місця професійно-орієнтованої медіаосвіти у підготовці вчителя-предметника; забезпечення порадами щодо ефективного використання ВСМ у професійній діяльності педагога;	запис відеотрансляції на віртуальній платформі „НА УРОК”, презентація, доповідь лектора	вчитель інформатики, адміністрація ЗЗСО, доповідач вебінару	Листопад
1.3. Створення та організація діяльності мультидисциплінарної команди					
1.	Первинне засідання команди	актуалізація діяльності всіх членів МК з СПП; узагальнення провідної мети та відповідних завдань; укладання „Положення про діяльність мультидисциплінарної команди щодо СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від ВСМ”, визначення її учасників; організація та координація подальшої діяльності;	дискусія, метод кейсів, метод „дерево очікувань”	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО та психологічної служби	Листопад
2.	Поточне засідання команди „Результати первинного моніторингу старшої школи”	звіт про стан залежних та схильних до залежності від ВСМ старших школярів у закладі освіти; отримання згоди адміністрації ЗЗСО на впровадження програми СПП; прийняття рішення про початок роботи; визначення першочергових напрямів організації та матеріально-технічного забезпечення для реалізації програми;	презентація, аналіз даних, дискусія, мозковий штурм	автор програми, представники адміністрації ЗЗСО, члени МК	Січень
3.	„Мультидисциплінарна команда інформує”	створення та поширення актуальних новин з діяльності МК з профілактики; анонсування заходів; залучення нових членів до складу команди із числа внутрішнього та зовнішнього середовища;	дискусія, технологія „рівний рівному”, інформаційний бюлетень	автор програми, члени МК	Жовтень
4.	Шкільна медіатека як вікно у безпечний інформаційний простір	зміна формату роботи бібліотеки та облаштування тематичної виставки; створення документально-інформаційного фонду, що включає різноманітні носії інформації щодо окресленої проблеми;	виставка, каталогізація, створення тематичного каталогу	автор програми, бібліотекар	Весь час
5.	Класна кімната: „Створи свій простір сам”	оформлення класних кімнат учнів старшої школи; створення комфортного та безпечного середовища відкритого для спілкування та комунікації;	менеджмент стратегії	активи класів, самоврядування, класні керівники	Весь час
6.	Батьківська кімната	створення відкритого безпечного простору для індивідуальних та групових батьківських зустрічей та консультацій з метою інформування, розв'язання проблем, святкування досягнень;	індивідуальні зустрічі з батьками, відверті бесіди	адміністрація ЗЗСО, члени МК	Весь час

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
7.	Поточне засідання команди „Аналіз активності шкільної юні у заходах програми”	аналіз активності старшокласників у заходах профілактики; обговорення найбільш ефективних форм проведення заходів для старшокласників; корегування подальшої діяльності; обговорення поточних питань та перспектив удосконалення напрямів профілактичної роботи;	дискусія, бесіда, аналіз ситуацій, круглий стіл	автор програми, члени МК	Лютий
8.	Поточне засідання команди „Разом до мети”	закріплення мотивації членів мультидисциплінарної команди та розвиток їх соціально-педагогічної суб’єктності; актуалізація їх ролі у процесі профілактики схильності старшокласників до залежного стану; посилення розуміння потреби консолідації соціально-виховних зусиль для найбільшої ефективності профілактики; обговорення поточних питань;	аналіз ситуацій, дискусія, бесіда	автор програми, представники психологічної служби закладу, адміністрація ЗЗСО	Березень
9.	Поточне засідання команди „Результати моніторингу та аналіз ефективності програми профілактики”	моніторинг та аналіз зміни поведінки старшокласників під час впровадження відповідної програми СПП схильності до залежності від ВСМ; обговорення найбільш ефективних форм та заходів щодо учнів старшої школи; корегування подальшої діяльності; обговорення поточних питань	бесіда, дискусія, аналіз ситуацій, мозковий штурм	автор програми, представники психологічної служби закладу, адміністрація ЗЗСО	Квітень
10.	Заключне засідання команди	обговорення поточних питань; аналіз ефективності впровадженої програми; звіт автора щодо результатів діагностики рівня залежних та схильних до залежності від ВСМ старшокласників по завершенні програми; прийняття рішення про ефективність та необхідність подальшого впровадження програми СПП у ЗЗСО схильності до залежності від ВСМ серед учнів основної початкової школи;	презентація, дискусія, аналіз результатів, створення методичних рекомендацій	автор програми, соціальний педагог, члени МК	Травень
1.4. Координація діяльності суб’єктів СПП зовнішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО					
1.	Бесіда-зустріч з представниками Департаменту Кіберполіції	усвідомлення актуальності проблеми залежності та схильності до залежності старшокласників від ВСМ та нагальності попередження негативних аспектів деформації „Я-реального” за рахунок домінування „Я-віртуального” в житті кіберпокоління;	бесіда, презентація, статистичний аналіз, перегляд відеоматеріалів	автор програми, медичні працівники, вчителі закладу освіти	Серпень
2.	Відеолекторій „По той бік екрану, по той бік кордону”	ознайомлення із зарубіжним досвідом профілактики Інтернет-залежності у ЗЗСО; актуалізація розуміння власної ролі у процесі профілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ;	бесіда, дискусія, аналіз ситуацій, мозковий штурм, перегляд відеоматеріалу	автор програми	Серпень
3.	Відео-зустріч „Давайте дружити у віртуалі!”	долучення представників зовнішнього віртуального простору (системні адміністратори, програмісти, представники ІТ-компаній тощо) до СПП схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж у кіберпросторі;	бесіда мозковий штурм, віртуальне підключення через онлайн-конференції	автор програми	Вересень
4.	Онлайн-бесіда „Всупереч просторовим обмеженням”	мотивування представників зовнішнього віртуального простору (як потенційних суб’єктів) до співпраці у напрямі СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ у віртуальному середовищі; долучення медійних персон та популярних блогерів;	бесіда мозковий штурм, віртуальне підключення	автор програми	Вересень

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
5.	Брифінг „Разом до реального успіху у реально-віртуальній дійсності”	обговорення напрямів, форм та методів спільної діяльності щодо СПП, направленої на вирішення проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ у ЗЗСО; координація зусиль дійсних та потенційних суб'єктів зовнішнього (реального та віртуального) середовища ЗЗСО;	коментована вправа з формулюванням висновків, обговорення, переконання	автор програми, адміністрація ЗЗСО	Грудень
6.	Мітап „Стартуємо!”	чітке усвідомлення необхідності, поглиблення розуміння ролі та відповідальності кожного за процес СПП у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж;	дискусія, метод „Дерево очікувань”, метод кейсів	автор програми, представники ЗЗСО	Вересень
7.	Проміжний Мітап з представниками зовнішнього середовища ЗЗСО	уточнення та доповнення знань відносно реальних та віртуальних методів, форм та засобів СПП схильності старшокласників до залежності від ВСМ;	дискусія, технологія „рівний рівному”, майстер-класи	автор програми, представники ЗЗСО	Жовтень
II. Стимулювання самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ					
2.1. Організаційно-просвітницька превенція інформаційно-знаннєвого вакууму					
1.	Пресконференція у бібліотеці „Реальні загрози віртуального життя”	поглиблення знань щодо чинників та симптомокомплексу залежних від ВСМ старшокласників; створення ефективних умов у внутрішньому освітньому-виховному середовищі ЗЗСО, що сприятимуть розвитку ціннісного ставлення до реального життєвого простору;	мультимедійна презентація, техніка „дерево очікувань”, відповіді на запитання	автор програми, представники психологічної служби, бібліотекар	Вересень
2.	Зустріч-бесіда з представниками медичних, соціальних, правоохоронних організацій	усвідомлення актуальності проблеми залежності старшокласників від ВСМ та нагальності попередження негативних аспектів деформації „Я-реального” за рахунок домінування „Я-віртуального”;	зустріч-бесіда, дискусія	автор програми, куратори, представники зовнішнього середовища	Вересень
3.	Правовий освітній марафон „Права юнаків та дівчат у реальному та віртуальному світі”	уточнення знань щодо прав юнаків та дівчат старшого шкільного віку у реальному та у віртуальному просторі, роз'яснення наслідків їх порушення та ситуацій настання відповідальності за вчинення злочинів у реалі та в кіберпросторі; ознайомлення із завданнями спеціального Департаменту у справах із кіберзлочинністю та забезпеченням кібербезпеки;	мультимедійна презентація, інформаційне повідомлення, дискусія, аналіз ситуацій, метод „рівний рівному”	автор програми, представники шкільного самоврядування	Вересень
4.	Зустріч-бесіда з представниками Департаменту Кіберполіції	ознайомлення з діяльністю спеціального міжрегіонального територіального органу Національної поліції України, який входить до структури кримінальної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність;	бесіда, презентація, перегляд відеоматеріалів	автор програми, вчителі закладу освіти, старшокласники	Листопад
5.	Науково-дослідна робота „Наука і молодь в єдиному просторі”	стимулювання та підготовка обдарованих та соціальноактивних учнів старшої школи до написання науково-дослідних робіт відповідної проблематики в рамках участі у конкурсі-захисті науково-дослідних робіт Малої академії наук;	інформаційно-оглядова лекція, мультимедійна презентація, відритий стіл, обговорення, консультація	автор програми, представники психологічної служби закладу	Вересень Жовтень

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
6.	Круглий стіл „Батькам вхід дозволено”	актуалізація соціальної проблеми залежності старшокласників від ВСМ; інформування батьків щодо концептуальних підходів до організації профілактичної діяльності; спільне визначення основних правил (принципів) побудови взаємодії з дітьми (учні старшої школи) протягом впровадження програми з профілактики;	дискусія, метод „рівний-рівному”, аналіз ситуацій	автор програми,	Листопад
7.	Віртуальний флешмоб „Безпека у знанні”	залучення якомога більшої кількості користувачів віртуальних соціальних мереж (в мережі Інстаграм) до перекодування уявлень про реальну комунікацію; розширення комунікаційного простору та каналів зв'язку, через соціально контрольовану інтеракцію;	флешмоб, онлайн-підключення	автор програми, представники шкільного самоврядування	Травень
8.	Онлайн-курси з медіаграмотності та кібербезпечної поведінки	„Основи інформаційної безпеки,, „Медіаграмотність: практичні навички,, „Медіаграмотність для освітян,, „Як ефективно спланувати та провести діалог,, „Психологія стресу та способи боротьби з ним,, „Англійська для медіаграмотності,,;	Дистанційне навчання, сертифікати по закінченню курсу, обговорення, екзамен, нагорода	Інформаційно-навчальні портали Prometheus, VUMonline	Листопад Грудень Січень
9.	Батьківський інформаційний бюлетень (щомісячний)	інформування батьків стосовно загроз та ризиків віртуальної активності; рекомендації щодо налагодження віртуальної комунікації з дітьми; анонсування актуальних подій та новин в рамках реалізації програми СПП у ЗЗСО;	брошури, буклети, інформаційний стенд	автор програми, бібліотекар, представники психологічної служби	Протягом навчального року
10.	Інтерактивна бесіда „Інформаційний пузир: як знищити або змінити алгоритм”	ознайомлення з небезпеками інтелектуальної ізоляції; озброєння навичками налаштування ефективних алгоритмів захисту від кіберзагроз та уникнення формування інформаційного пузира; створення позитивної „бульбашки фільтрів”;	інформаційне повідомлення, інструктаж, комп'ютерний клас, доступ до Інтернету, перегляд та обговорення відеороликів	автор програми, представники психологічної служби, вчитель інформатики	Жовтень
11.	Віртуальні екскурсії музеями світу в Твіттері	долучення до інтерактивного соціокультурного заходу #MuseumWeek, до якого долучено понад 30 тисяч музеїв (кожен день - нова тема і новий хештег)	інструктаж, комп'ютерний клас, доступ до Інтернету	автор програми, вчителі інформатики, бібліотекар	Січень
12.	Веб-квест „Музеї селфі у світі”	ознайомлення з провідними музеями світу, які популяризують організоване соціально спрямоване дозвілля через культуру фотографування; долучення до міжнародного заходу; налагодження міжкультурних зв'язків;	онлайн-екскурсія, веб-квест, арттерапія	автор програми, старшокласники, вчитель інформатики	Лютий
13.	Адвент календар: „День музейного селфі”	закріпити уявлення про музеї та виставкові зали світу, які популяризують організоване соціально спрямоване дозвілля через культуру фотографування; долучення до міжнародної акції #MuseumSelfieDay у ВСМ;	виїзна інтерактивна екскурсія в Музей фотоілюзій, арттерапія	автор програми, старшокласники, вчитель інформатики, бібліотекар	Лютий Квітень
2.2. Попередження заангажованості старшокласників віртуальним спілкуванням					
1.	Цикл тренінгових занять згідно модулю „Спілкуємося й діємо”	формування у старшокласників навичок ефективної комунікації, як запобіжника відходу від реальності формування рис схильного до залежності стану та розвитку залежної від віртуальних соціальних мереж поведінки; засвоєння норм і зразків асертивної поведінки; визначення та закріплення ціннісних орієнтацій;	програма „Рівний-рівному”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Виховні години протягом навчального року

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
	тренінгове заняття №1 тема №1 „Я+інші”	визначення правил (принципів) групової взаємодії; налагодження комфортного середовища; розвиток та закріплення в учнів старшої школи позитивної самооцінки;	знайомство, створення правил групи, тренінгові вправи „Сонечко”, „Бінго”, обговорення, очікування	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №2 тема №2 „Спілкуватися – це здорово!”	ознайомлення з узагальненою теорією поняття спілкування, його видів, чинників, які впливають на процес його протікання; обговорення умов результативного та приємного спілкування; розгляд ефективних прийомів спілкування, відпрацювання відповідних навичок;	притча „Про рай і пекло”, мозковий штурм „спілкування – це ...”, інформаційне повідомлення „Спілкування”, очікування, тренінгова вправа „Якості й уміння необхідні для ефективного спілкування”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №3 тема №2 „Спілкуватися – це здорово!”	ознайомлення з узагальненою теорією поняття спілкування, його видів, чинників, які впливають на процес його протікання; обговорення умов результативного та приємного спілкування; розгляд ефективних прийомів спілкування, відпрацювання відповідних навичок;	вправа „Передача інформації”, інформаційне повідомлення „Слухати-розуміти-взаємодіяти”, вправа „Вислухай-поверни”, очікування, мозковий штурм	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №4 тема №2 „Спілкуватися – це здорово!”	ознайомлення з узагальненою теорією поняття спілкування, його видів, чинників, які впливають на процес його протікання; обговорення умов результативного та приємного спілкування; розгляд ефективних прийомів спілкування, відпрацювання відповідних навичок;	очікування, вправа „Невербальні етюди”, вправа „Спілкуватися – це здорово” інформаційне повідомлення „Слова та жести в спілкуванні”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №5 тема №3 „Вчимося розуміти й поважати інших”	визначення чинників, що заважають людям порозумітися; узагальнення змісту поняття толерантність та його значення для спілкування та життя людей; уточнення ознак толерантної людини; критичний аналіз власної поведінки;	очікування, вправа „Ярлики”, вправа „Плакат толерантності”, інформаційне повідомлення „Толерантна людина”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №6 тема №3 „Вчимося розуміти й поважати інших”	визначення чинників, що заважають людям порозумітися; узагальнення змісту поняття толерантність та його значення для спілкування та життя людей; уточнення ознак толерантної людини; критичний аналіз власної поведінки;	очікування, вправа „Згода, незгода, оцінка”, вправа „Я-повідомлення”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №7 тема №4 „Як спілкуватися продуктивно”	ознайомлення з основними моделями поведінки (пасивна, агресивна, асертивна); визначення позитивних та негативних проявів різних моделей поведінки; визначення змісту та значення відповідальної поведінки; відпрацювання навичок ефективного, продуктивного спілкування;	очікування, вправа „Коло знань”, інформаційне повідомлення „Як поводитись асертивно”, ситуативні вправи (аналіз ситуацій)	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)
	тренінгове заняття №8 тема №4 „Як спілкуватися продуктивно”	ознайомлення з основними моделями поведінки (пасивна, агресивна, асертивна); визначення позитивних та негативних проявів різних моделей поведінки; відпрацювання навичок ефективного, продуктивного спілкування;	очікування, рольова гра „Цивілізація” інформаційне повідомлення, прикінцеве слово „Все залежить від тебе”	автор програми, представники психологічної служби закладу	Один раз на тиждень (наприклад, щосереди)

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
2.	Тренінг „Моє майбутнє”	уточнення та зміцнення позитивних цінностей та переконань старшокласників щодо власного майбутнього; відпрацювання технологій аналізу та умовиводів щодо реальних перспектив та можливостей кожної особистості; виховання рис позитивного цілісного характеру для повноцінних міжособистісних стосунків та здорового реального життя;	мультимедійна презентація, плакат Правила групової взаємодії; тренінгові вправи „Лист подяки”, „Дерево мого життя”, „Складові щасливого життя”;	автор програми, представники психологічної служби	Лютий
3.	Тренінг „Моя майбутня професія”	формування в учнів старшої школи усвідомлення власної відповідальності за вибір майбутньої професії; сприяння у розвитку самопізнання, вміння планувати і досягати професійних цілей, раціонально використовувати час;	вправа „Будинок моєї мрії”, елементи діагностики, мультимедійна презентація	автор програми, представники психологічної служби	Лютий
4.	Інтерактивний диспут „Сексуальна освіта та віртуальні загрози”	забезпечення старшокласників валідною (наукова, реальна, перевірена, об’єктивна) інформацією щодо статевого розвитку юнаків та дівчат; сприяння осмисленню старшокласниками ціннісних орієнтирів й поглядів, а також набуття ними навичок ухвалення рішень, ведення діалогу та зниження ризиків, пов’язаних із багатьма аспектами сексуального життя;	круглий стіл, диспут, дискусія, інформаційне повідомлення, мультимедійна презентація	автор програми, представники психологічної служби закладу	Березень
5.	Тиждень толерантності	роз’яснення значимості толерантності під час взаємодії з іншими; закріплення знань щодо компонентів толерантності; формування в учасників освітнього процесу принципів терпимості, доброзичливості, взаємної поваги та мирного співіснування; удосконалення вміння толерантного спілкування як в реальному так і у віртуальному просторі;	заняття з елементами тренінгових вправ, виставки плакатів, дерево толерантності	автор програми, представники психологічної служби школи	Листопад
6.	Акція „16 днів проти насильства”	привернення уваги учасників внутрішнього освітньо-виховного середовища ЗЗСО до проблем подолання насильства у реалі (жорстоке поводження з дітьми у сім’ї, глузування та тролінг на перервах у школі тощо) та у віртуалі (різновиди кібербулінгу);	заняття з елементами тренінгових вправ, виставки плакатів, масові заходи	автор програми, представники психологічної служби закладу	Листопад - Грудень
2.3. Реалізація самопрофілактики схильності старшокласників до залежності від ВСМ					
1.	Адвент-календар „День Діджитал детоксу” (Digital Detox)	започаткування днів, коли старшокласники та інші учасники освітнього процесу свідомо відмовляються від використання смартфонів, комп’ютерів, планшетів та інших пристроїв із доступом до ВСМ; пропагування активних способів зняття стресу, викликаного відсутністю мережевої активності; занурення в реальне спілкування; стимулювання обговорення вражень та стимулювання усвідомлення цінності реальної комунікації;	обговорення, встановлення правил та обмежень, публікація вражень на сторінках власних акаунтів	автор програми, шкільне самоврядування, активи класів	Один раз на місяць (на тиждень)
2.	Шкільний квест „Пошук віртуального у реальному”	розвиток ціннісного ставлення до реального спілкування та прагнення до реальної соціальної комунікації з найближчим оточенням (однокласники, друзі, батьки, вчителі тощо); посилення позитивного ставлення до самореалізації у реальному соціальному середовищі; усвідомлення цінності минулого; залучення старшокласників до взаємодії та соціальної активності;	дискусія, мозковий штурм, аналіз ситуацій	автор програми, психолог, куратори	Лютий

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
3.	Адвент-календар „101 день”	запровадження щорічного свята відзначення цінності кожного дня перебування у школі; створення гармонійного комфортного реального соціального середовища, побудованого на принципах довіри та спрямованого на реальну інтеракцію з різними соціальними суб'єктами;	творчі завдання, ессе, паркан відвертості	автор програми, представники психологічної служби школи	Грудень
4.	Акція добрих справ „Передай іншому”	поширення ідеї про те, що кожна людина може зробити щось хороше, неважливо велике чи маленьке, щоб поліпшити життя інших та позитивно змінити світ навколо себе; формування в учасників освітнього процесу принципів терпимості, доброзичливості, взаємної поваги та мирного співіснування;	індивідуальна та мінігрупова взаємодія	автор програми, активи старших класів, шкільне самоврядування	Квітень
5.	Акція „Медіаскетіка”	розкриття ідеї способу життя, який характеризується розумінням новітніх ЗМК і розумним використанням їх для людського життя; розуміння механізмів реклами, медіа та новітніх інтернет технологій для здобуття самосвідомості в новому інформаційному світі, не втрачаючи усвідомлення цінності реального життя;	інформаційне повідомлення, аскетизм від медіа як спосіб життя, режим	автор програми, шкільне самоврядування	Один раз на два місяці протягом тижня
6.	Маніфест віртуальної комунікації „Кіберетикет школи у дії”	актуалізація окресленої проблеми, визначення кордонів, меж і дозволів щодо віртуальної активності; ознайомлення з провідними маніфестами учасників віртуального простору; колективне узгодження та узагальнення старшокласниками тез та положень щодо мережевої активності та правил кіберетикету;	мозковий штурм, фішбоун, укладання договору	автор програми, активи класів, шкільне самоврядування, представники адміністрації ЗЗСО	Листопад (із можливістю уточнення та доповнення)
7.	Віртуальний флешмоб як промо до подальшого марафону „Спілкуймося в реалі!”	розвиток ціннісного ставлення до реального спілкування та комунікації; популяризація позитивних ціннісних орієнтацій щодо реальної комунікації у реальному житті та інтеракція у віртуальному просторі, як допоміжний засіб комунікації	дискусія, мозковий штурм, метод „рівний рівному”	автор програми, шкільне самоврядування, активи старших класів	Січень
8.	Відеомарафон „Спілкуймося в реалі!”	розширення уявлення старшокласників про цінності реального спілкування через призму відеороликів; закріплення позитивного ставлення до реальної інтеракції та використання віртуальних ресурсів як засоби для підтримки реальних зв'язків;	презентація, конкурс	автор програми, шкільне самоврядування	Лютий
9.	Цикл тематичних челенджів	активізація соціальної суб'єктності старшокласників; розвиток в них позитивного ставлення до реальної комунікації; налагодження взаємодії зі своїм близьким оточенням (однокласники, батьки, старші родичі та ін.); розвиток мотивації до спілкування та соціальної інтеракції в реальній дійсності; візуалізація позитивного ставлення до реального життя та його цінності;	фототерапія, дискусія, мережева техніко-технологічна активність	автор програми, шкільне самоврядування, активи класів, адміністратори (медіамаркетологи)	Березень
	#15сторінокщодня	долучення до масової онлайн-акції з видавництвом Наш формат; розробка власного переліку „цікавої” літератури; посилення інтересу до книг та процесу читання; формування потреби та бажання дізнаватися щось нове з книжок; стимулювання пізнавального інтересу та обговорення через активний обмін думками про прочитане з іншими;	фототерапія, книжкова терапія, обговорення	автор програми, шкільне самоврядування, активи класів	Циклічно протягом навчального року

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
	#першекохання	встановлення довірливих стосунків зі старшим поколінням (батьки, бабусі, дідусі); стимулювання відвертої розмови про кохання та закоханість (батьки розповідають приклад із власного життя); усвідомлення соціальної суті сім'ї;	фототерапія, відверта бесіда, написання листа, сторітелінг	автор програми, шкільне самоврядування, активи класів	Лютий
	#нерозказаністорінкиісторії	організація зустрічей з ветеранами; виховання шанобливого ставлення до людей старшого покоління, захисників Вітчизни, ветеранів Великої Вітчизняної війни та до історичної спадщини України; формування патріотичних почуттів і свідомості у шкільної юні;	фоторепортаж, сторітелінг, бесіда, груповий акаунт в Інстаграм	автор програми, активи класів, старшокласники	Травень
	#одинденьвмоїйродині	організація спільного дозвілля учнів старшої школи та їх батьків (та родичів); залучення батьків до спільної з дітьми діяльності; стимулювання дружніх відносин батьків та дітей; зміцнення прихильності між членами родини, що сприяють повноцінному розвитку дитини і позитивної самореалізації батьків;	організоване дозвілля, фотозвіт, сторітелінг, груповий акаунт, челендж	автор програми, активи класів, старшокласники	Травень
10.	Створення групового акаунту в популярних віртуальних соціальних мережах	активізація соціальної суб'єктності старшокласників; підтримка та стимулювання соціальної активності старшокласників через віртуальну взаємодію та представлення подій реального внутрішньошкільного життя;	дискусія, бесіда, розробка проекту	автор програми, представники учнівського самоврядування	Вересень (координація протягом навчального року)
11.	Летеркросинг	сприяння ціннісному ставленню до реальної взаємодії та безпосередньої комунікації; активізація обміну та поширення відповідних соціальних знань та навичок через читацький рух; заохочення до самозміни старшокласників із середнім та низьким рівнем схильності до залежності від ВСМ; зміна негативного ставлення до реальної дійсності та прагнення відходу чи компенсації реальних соціальних проблем через кіберпростір;	бібліотерапія	автор програми, шкільне самоврядування, актив старших класів	Грудень
12.	Шкільний „Фестиваль світла”	створення інсталяцій та виставок, направлених на висвітлення проблеми схильності старшокласників до залежності від ВСМ та можливих шляхів її подолання;	творчий конкурс, презентація, публічний виступ	автор програми, шкільне самоврядування	Травень
13.	Віртуальна екскурсія	візуалізація цінності реального спілкування, проявів проактивної поведінки та соціально спрямованої діяльності в реальному соціальному середовищі;	дискусія, метод „рівний-рівному”, мозковий штурм	автор програми, куратори, представники територіального центру	Грудень
III. Соціальне загартування відсутності схильності старшокласників до залежності від ВСМ у зовнішньому шкільному середовищі					
1.	Розробка соціальних роликів про віртуальні соціальні мережі та особливості кібервзаємодії	активізація соціальної суб'єктності старшокласників; закріплення позитивного ставлення до реальної комунікації; розвиток ціннісного ставлення до неї; розвиток соціальних установок щодо соціально прийнятної поведінки (асертивної) в процесі реальної комунікації; поширення інформації та усвідомленого ставлення до необхідності опанування технологією кібербезпеки;	презентація, бесіда	автор програми, шкільне самоврядування, активи класів, класні керівники, адміністрація ЗЗСО	Травень

№	Вид і тема роботи	Завдання	Форми та засоби роботи	Відповідальні	Строк виконання
2.	Конкурс селфі-фото „Фронтальний погляд на шкільне життя”	сприяння прояву соціальної активності старшокласників; підтримка шкільних ініціатив у профілактиці схильності старшокласників до залежності від ВСМ з середнім та низьким рівнем схильності;	фототерапія, рефлексія	автор програми, куратори, агенти зовнішнього віртуального середовища	Березень
3.	Кіноклуб „Віртуальність”	створення кіноклубу для перегляду та обговорення фільмів відповідного змісту; обговорення змісту та соціального значення фільмів; популяризація позитивних ціннісних орієнтацій щодо реального спілкування та переваг реальної комунікації; розвиток навичок саморефлексії та осуду певних дій;	перегляд та обговорення кінофільмів	автор програми, актив шкільного самоврядування	Започаткувати та забезпечити функціонування протягом навчального року
4.	Створення віртуального артколажу „Віртуальне активіті”	сприяння поширенню позитивного образу реального спілкування у віртуальному просторі; активізація соціальної суб'єктності старшокласників; підтримка шкільного самоврядування та ініціатив у профілактиці залежності від ВСМ серед учнів з високим рівнем схильності;	фототерапія, круглий стіл, мозковий штурм	автор програми, представники шкільного самоврядування	Грудень
5.	Шефство над малюками	формування відповідальності старшокласників, через залучення їх до процесу активної соціальної діяльності в організації позаурочної взаємодії учнів середньої та молодшої школи; стимулювання та створення ситуацій успіху; організоване проведення вільного часу та створення атмосфери толерантності в освітньому колективі;	рівний-рівному, інструктаж, бесіда,	автор програми, класні керівники, актив старших класів, учнівське самоврядування	Започаткувати діяльність та забезпечити функціонування протягом навчального року
6.	Відеофестиваль „Реальне і віртуальне: невидимі зв'язки”	поширення соціальних роликів серед учнів основної та початкової школи; активізація соціальної суб'єктності та проактивно спрямованої соціальної поведінки старшокласників; відеотрансляції в інших закладах освіти району, залучення їх до спільного проєкту;	конкурс відеоробіт, наставництво	шкільне самоврядування, заступник директора з НВР	Квітень
7.	Створення клубу „Онуки завжди поруч”	розвиток толерантного ставлення до людей третього віку та поважного відношення до своїх пращурів; удосконалення навичок культури комунікації з людьми похилого віку; активізація соціальної суб'єктності старшокласників через залучення їх до міжпоколінної взаємодії для підвищення медіа- та інформаційної компетентності людей похилого віку в межах клубної діяльності;	дискусія, бесіда, клубна діяльність в позаурочний час	автор програми, шкільне самоврядування, вчитель інформатики, бібліотекар	Започаткувати діяльність та забезпечити функціонування протягом навчального року
8.	Шкільний адвент-календар	розробка та створення унікального шкільного календарю визначних дат та подій; започаткування традицій святкування пам'ятних дат щодо пропагування загальнолюдських цінностей реального спілкування та взаємодії; поширення ідеї серед учасників гуртків інших закладів освіти.	мозковий штурм, складання календарю	автор програми, шкільне самоврядування	Вересень (доопрацювання протягом року)

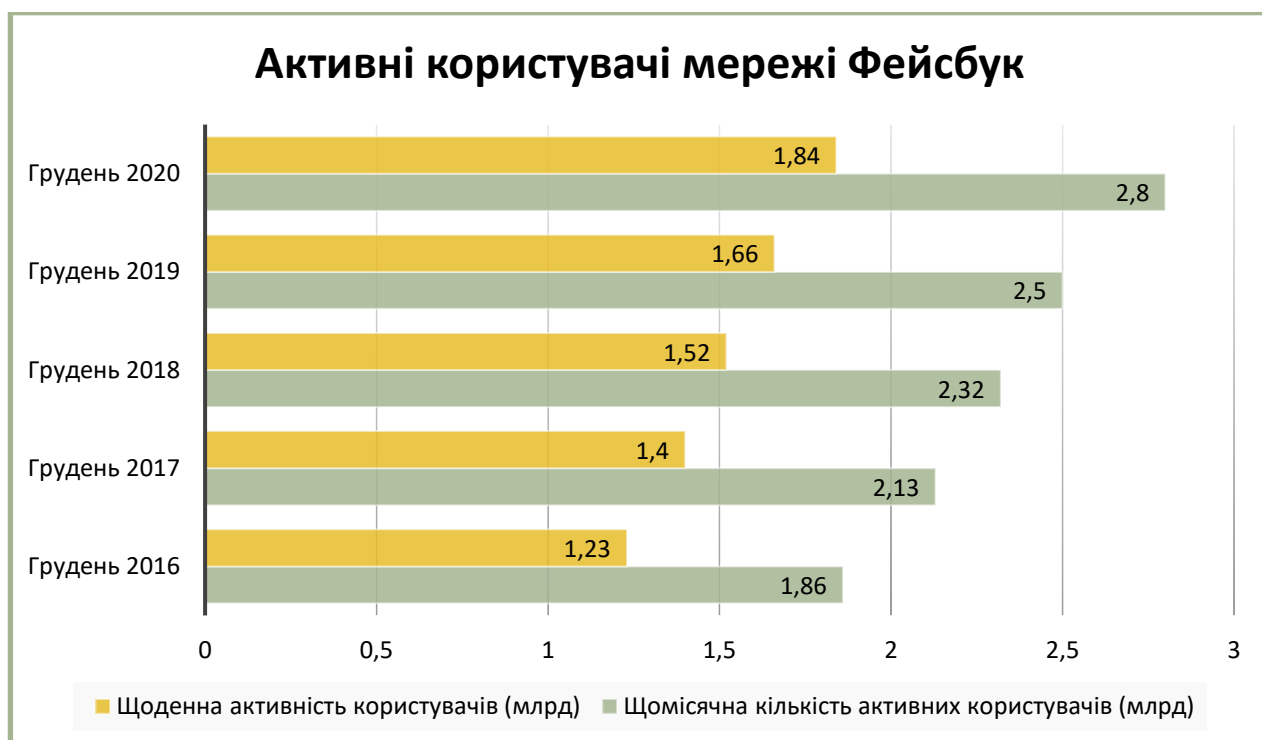

Рис. Г1. Гістограма активних користувачів мережі Фейсбук.

Слід зауважити, що подібну тенденцію формування та розвитку мережевого суспільства глобальних масштабів за багато років до цього візуалізували у своїх працях „Майбутнє постіндустріальне суспільство” Д. Белл, „Розуміння медіа” М. Кастельс, „Третя хвиля” А. Тоффлер та, навіть, письменник Р. Бредбері у творі-антиутопії „451 градус по Фаренгейту”.

Рис. Г2. „Поглинені світлом” (Нідерланди, Амстердам)

Зміст поняття „залежність”

Залежність – це	Галузь знань та посилання на джерело
залежати від чого, від кого – бути під владою, під повним впливом, бути під чиеюсь владою; бути наслідком відомої причини. Залежний, що залежить, залежність;	Лінгвістика [61, с. 311]
відношення одного явища до іншого як наслідку до причини; підпорядкованість іншим, чужій волі, чужої влади при відсутності самостійності, свободи;	Лінгвістика [149, с. 194]
(соціальна) виникає між індивідами, що живуть в одному суспільстві, в результаті їх свідомих дій, направлених один на одного як на членів суспільства;	Соціологія [225, с. 81-82]
(психічна/психологічна) – виникнення відчуття задоволення при вживанні речовини і нав’язливий потяг повторити це вживання, щоб отримати задоволення або уникнути дискомфорту; (фізична) стан адаптації до речовини, що супроводжується розвитком толерантності та проявами синдрому відміни або абстиненції;	Медицина [250, с. 381-382]
адикція або адиктивна поведінка (з англ. addiction – схильність, згубна звичка; з лат. addictus – рабськи відданий) особлива форма деструктивної поведінки, яка має прояв у прагненні до відходу від реальності за рахунок зміни свого психічного стану;	Психологія [25, с. 23]
надмірна прив’язаність суб’єкта до чогось або когось через індивідуальні (біологічні, психологічні, психічні розлади) та соціокультурні (сім’я, травмуючі життєві події, культура, закони, норми) чинники (ментальна та емоційна);	Соціальна робота [217, с. 188]
політична – обумовленість політики сукупністю внутрішніх і зовнішніх, об’єктивних і суб’єктивних факторів. На утримання і форми З.п. від стану духовного життя впливають такі фактори, як: загальнокультурний рівень розвитку суспільства; становище в країні науки, освіти, освіти; рівень масової свідомості і політичного мислення; характер духовних цінностей, норм і пріоритетів, особливо соціальних ідеалів; розвиток національних демократичних традицій, звичаїв, традицій, ментальних структур; рівень політичної культури мас і правлячої еліти та ін.	Політологія [164, с. 393-394]

Зміст поняття „профілактика” та його основних видів

Профілактика – це	Автор та посилання на джерело
сукупність заходів у медицині по зміцненню здоров'я, попередженню і усуненню причин захворювання; сукупність технічних заходів, які запобігають будь-що від несправності і т.п.;	Т. Бусел [37, с. 540]
сукупність заходів по попередженню будь-чого; система заходів, спрямованих на охорону здоров'я, попередження виникнення і розповсюдження захворювань, на покращення фізичного розвитку населення, збереження працездатності і забезпечення довголіття;	В. Волович [225, с. 246]
система заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню хвороб, на охорону здоров'я; синонімами є поняття превентивний запобіжний, профілактичний, попереджувальний;	П. Червяк [256, с. 825, 840]
використання будь-яких профілактичних заходів, розроблених для того, щоб запобігти хворобі;	[4]
система заходів, спрямованих на попередження, послаблення або нейтралізацію основних умов і факторів, що викликають різного роду проблеми в соціумі.	В. Олійник [137, с. 68]
Види профілактики відповідно до різних наукових галузей	
профілактика злочинності – це система державних та громадських заходів, спрямованих на виявлення, усунення і нейтралізацію причин та умов злочинності;	[274, с. 184]
медично-соціальна – комплекс заходів, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я та включають в себе формування здорового способу життя, попередження виникнення та (або) розповсюдження захворювань, їх раннє виявлення, виявлення причин і умов їх виникнення і розвитку, а також спрямованих на усунення шкідливого впливу на здоров'я людини факторів середовища її проживання;	[243]
психологічна – попередження дезадаптації (порушення процесу пристосування до середовища) персоналу організації або дітей у навчальному закладі, просвітницька діяльність, створення сприятливого психологічного клімату в установі, здійснення заходів по попередженню і зняттю психологічного перевантаження дорослих і дітей тощо;	Ю. Приходько [180]
соціально-психологічна – система заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку;	[76, с. 101]

система попереджувальних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, чинників та умов, що викликають ті чи інші недоліки (відхилення) у розвитку особистості. Вона здійснюється на фоні загальної гуманізації педагогічного процесу, причому успішність системи пов'язана, перш за все, з усіма суб'єктами педагогічного процесу;	[222]
соціальна профілактика – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру;	[184]
соціальна профілактика – система заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню хвороб, на охорону здоров'я. існує первинна (запобігання захворюванню), вторинна (запобігання повторного захворювання), третинна (запобігання прогресування хвороби, запобігання інвалідності);	[224, с. 372]
соціальна профілактика – свідома, цілеспрямована, соціально організована діяльність щодо запобігання можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем і досягнення бажаного результату;	Л. Завацька [79]
соціальна профілактика – як напрям соціально-педагогічної діяльності спрямована на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем і складається з комплексу економічних, політичних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі;	О. Безпалько [17, с. 31]
соціальна профілактика – це науково обґрунтований і такий, що своєчасно застосовується, вплив на соціальний об'єкт з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних процесів у його життєдіяльності.	В. Шахрай [262, с. 88]
соціальна профілактика – діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечним наслідкам;	І. Зверева [222, с. 207]
соціальна профілактика – діяльність, спрямована на попередження виникнення та розвитку негативних соціальних явищ, соціальних проблем і проблем особистості; передбачає виявлення, усунення й нейтралізацію соціальних і психологічних чинників, що призводять до появи та загострення проблеми.	В. Лютий [121]

Зміст поняття „соціально-педагогічна профілактика”

Соціально-педагогічна профілактика – це	Автор та посилання на джерело
система попереджувальних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, чинників та умов, що викликають ті чи інші недоліки (відхилення) у розвитку особистості. Вона здійснюється на фоні загальної гуманізації педагогічного процесу, причому успішність системи пов'язана, перш за все, з усіма суб'єктами педагогічного процесу;	О. Товканець [238]
формування конкретного морального почуття відповідальності; комплекс цілеспрямованих колективних та індивідуальних впливів на свідомість, почуття, волю учнів з метою вироблення імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості поведінки неповнолітніх, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання. Сутність профілактики полягає в розвитку почуття відповідальності підлітків за свою поведінку, яка сприяє глибокому усвідомленню не лише своїх прав, а й обов'язків;	Л. Лохвицька, І. Доброскок [102, с. 94-95]
комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля;	О. Безпалько [17, с. 35]
це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків. Ці заходи (бесіди, тренінги, марафони, дебати, рольові ігри тощо) сприяють вияву різних видів дитячої активності;	В. Волканова [1, с. 204]
профілактика (в освіті) – основний вид діяльності психологічної служби системи освіти, який передбачає своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;	І. Зверева [77]
сукупність педагогічних форм, методів та засобів, спрямованих на попередження, нейтралізацію або послаблення негативної дії різних факторів (соціальних, психологічних, економічних тощо), що викликають або каталізують будь-які негативні явища й відхилення у поведінці людини;	В. Олійник [137, с. 70]

Соціально-педагогічна профілактика – це	Автор та посилання на джерело
комплекс правових, економічних, політичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі;	Л. Габора [47]
(правопорушень підлітків) специфічний вид соціальної діяльності, спрямованої на виявлення та усунення причин та умов вчинення неповнолітніми протиправних дій, з метою зменшення кількості вчинених ними правопорушень та забезпечення захисту прав та законних інтересів;	М. Калиняк [87]
(статевих девіацій старшокласників) процес усунення та нейтралізації соціальних умов й факторів, що викликають статеві девіації;	Г. Корчова [104]
(жорстокої поведінки учнів основної школи засобами анімаційної діяльності) спеціально організована в ЗНЗ діяльність усіх суб'єктів соціального середовища з виявлення й попередження проявів жорстокої поведінки учнів основної школи через упровадження засобів анімаційної діяльності (шкільна медіація, арт-терапія, форму-театр, кінотерапія, гуртки, екскурсії, ігротерапія, самоврядування тощо), спрямованих на подолання їхніх негативних емоцій, покращення психоемоційного стану, формування соціально значущих якостей (толерантності, емпатії, гуманізму тощо) і налагодження їхньої безконфліктної взаємодії з іншими людьми;	В. Олійник [137, с. 89]
<p>(явища „діти вулиці,„) науково обґрунтована соціально-педагогічна діяльність, спрямована на попередження поширення явищ дитячої бездоглядності та безпритульності, локалізацію їх причин та мінімізацію негативних наслідків як для суспільства, так і для конкретної дитини. Залежно від того, на якій стадії розвитку проблеми проводиться профілактика, використовуються різні заходи щодо попередження, запобігання поширенню чи закриття проблеми.</p> <p>Цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення чи нейтралізації детермінант її десоціалізації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної поведінки. Доведено, що зміст профілактичної роботи проєктується залежно від міри відчуження дитини від інституційної сфери і передбачає одночасний цілеспрямований профілактичний вплив як на особистість дитини, так і на її соціальне середовище;</p>	Л. Рень [198, с. 8]

Соціально-педагогічна профілактика – це	Автор та посилання на джерело
<p>(адиктивної поведінки) науково обґрунтована діяльність, спрямована на мінімізацію факторів соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості, різних видів її активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному і соціальному розвитку дітей і молоді. Суттєву роль у сучасній профілактичній роботі відіграють профілактичні інтервенції (цілеспрямований вплив на цільову групу профілактики з метою зміни її ставлення до проблеми і подолання факторів, що призводять до проблеми), завдання яких полягає у тому, щоб змінити некоректні й сформувані стійкі адекватні установки щодо проблеми та поведінки, сформувані вміння і навички, необхідні для попередження і подолання проблем, а також для задоволення власних потреб безпечним і ефективним шляхом;</p>	Н. Сергєєва [212]
<p>заздалегідь спланований, продуманий, цілеспрямований процес запобіжних заходів щодо створення умов, що перешкоджають виникненню та поширенню тих чи інших форм соціального відхилення;</p>	Н. Щербак [273, с. 8]
<p>комплекс ідей, думок, факторів, основних напрямів попереджувального виховного впливу. Уся профілактична робота повинна здійснюватися цілісно. Такий цілісний процес має ґрунтуватись на певних принципах наступності та єдності всіх ланок загального соціально-педагогічного виховання та перевиховання;</p> <p>система дій, спрямованих на розвиток умінь і формування навичок орієнтації в складній системі соціальних взаємин, попередження соціальних наслідків сирітства: соціальної віддаленості, ізолюваності дитини, асоціальної поведінки;</p>	О. Поляновська [153]
<p>повинна орієнтуватися на зміцнення особистісних ресурсів людини, збільшення адаптивних можливостей, створення оптимальних умов життєдіяльності та гармонізацію навколишнього природного і соціального середовища;</p>	Н. Синюк [214]
<p>діяльність за допомогою соціально-правових та юридичних механізмів з метою подолання негативних впливів навколишнього середовища;</p>	М. Чуносів [259]
<p>ґрунтується на виявленні несприятливих психобіологічних умов, психологопедагогічних чинників, які зумовлюють відхилення у психічному і соціальному розвитку дітей, підлітків, молоді в їхній поведінці, стані здоров'я, а також на організації життєдіяльності та дозвілля молоді;</p>	П. Коротков [103]

Соціально-педагогічна профілактика – це	Автор та посилання на джерело
має комплексний характер, ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля. Профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає;	Т. Журавель [78, с. 85–101]
(злочинів і правопорушень) система колективних та індивідуальних виховних впливів на вироблення неуразливості, формування імунітету до негативних впливів навколишнього середовища з метою попередження розвитку асоціальної спрямованості особистості й перебудови ставлення особистості до дійсності у процесі перевиховання; соціально спрямована організаційно-правова діяльність держави, її органів та їх посадових осіб, громадських організацій та окремих громадян щодо виявлення причин та умов вчинення злочинів і правопорушень, усунення факторів, які сприяють формуванню антигромадської поведінки особи, ліквідації правопорушень як соціального явища та забезпечення або відновлення під час здійснення такої діяльності прав та свобод громадян України;	О. Бандурка [9]
(дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів) науково обґрунтована і своєчасна соціально-педагогічна діяльність, спрямована на попередження негативного впливу чинників соціального ризику, створення оптимальних умов розвитку курсантів, різних видів їхньої активності, розкриття внутрішнього потенціалу, що пов'язана з виявленням і своєчасним запобіганням педагогічним, психологічним чинникам військового та цивільного середовищ, які зумовлюють їх відхилення в психічному й соціальному розвитку;	Т. Сергієнко [213, с. 3]
(Інтернет-залежності) комплекс заходів, спрямованих на розвиток психолого-педагогічних характеристик особистості, забезпечення її стійкості до залежної поведінки, формування навичок здорового способу життя задля попередження розвитку і прогресування залежності;	Н. Бартків [15]
один із видів соціальної профілактики, що реалізується освітніми та виховними засобами; вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямованої на здійснення системи заходів щодо попередження аморальної, протиправної, іншої неправомірної антисоціальної поведінки дітей і молоді, виявлення й запобігання будь-якого негативного впливу та його наслідків на їхнє життя й здоров'я, усунення причин і умов їхньої асоціальної поведінки.	Т. Шулик [272, с. 9-10]

**„Методика визначення ясності Я-концепції (SCC)”
(автор Т.Кемпбелл), адаптована І.Я.Шемелюк**

Інструкція: „Перед Вами 12 тверджень. Оцініть їх, використовуючи 5 - бальну шкалу: 1 - абсолютно не згоден; 2 - не згоден; 3 - частково згоден, частково не згоден; 4 - згоден; 5 - абсолютно згоден”.

Текст опитувальника

1. Мої думки часто суперечать одна одній.
2. Сьогодні в мене може бути одна думка про себе, завтра – інша.
3. Я витрачаю багато часу, розмірковуючи про те, якою людиною я насправді є.
4. Іноді я відчуваю, що не є дійсно тією людиною, якою я повинна (-нен) бути.
5. Коли я намагаюся згадати, яким/ою людиною я був/ла в минулому, мені важко це зробити.
6. Я рідко переживаю конфлікт між різними сторонами моєї особистості.
7. Іноді я думаю, що знаю інших людей краще, ніж самого себе.
8. Мої уявлення про себе, здається, змінюються досить часто.
9. Якби мене попросили описати мою особистість, мій твір кожен раз би закінчувався по-різному.
10. Навіть якщо б я хотів/ла, не думаю, що зміг/змогла би кому-небудь розповісти, яким/якою насправді я є.
11. Узагалі, у мене є чітке уявлення, хто я і який/яка я.
12. Мені часто буває складно скласти власну думку про різні речі, тому що я не знаю, чого я хочу насправді.

Показник SCC отримується через підсумовування балів за всіма пунктами і відображає вищу ясність Я-концепції при вищих значеннях.

Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості

В. Столін, С. Пантелєєв

Інструкція: Уважно прочитайте запропоновані Вам твердження і обведіть одну з двох відповідей на окремому бланку поряд з номером кожного твердження: обведіть знак “+” - якщо Ви погоджуєтесь або знак “-” – якщо не погоджуєтесь. Над твердженнями довго не роздумуйте. Правильних і неправильних відповідей немає.

Текст опитувальника.

1. Мої слова не так уже й часто розходяться з ділом.
2. Випадковому знайомому я швидше за все видамся людиною приємною.
3. До чужих проблем я завжди ставлюсь з тим же розумінням, що і до своїх.
4. У мене часто виникає відчуття, що те, про що я подумки із собою розмовляю, мені неприємне.
5. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене із симпатією.
6. Найрозумніше, що може зробити людина у своєму житті, – це підкоритися власній долі.
7. У мене достатньо здібностей та енергії втілити в життя задумане.
8. Якби Я роздвоївся, то мені було б дуже цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
9. Я не здатен завдати душевного болю коханим та рідним мені людям.
10. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.
11. Зробивши якийсь промах, я часто не можу зрозуміти, як мені могло прийти в голову, що із задуманого могло вийти щось хороше.
12. Частіше я схвалюю свої плани і вчинки.
13. У моїй особистості є, мабуть, щось таке, що здатне викликати в інших гостру неприязнь.
14. Коли я намагаюся себе оцінити, я насамперед бачу свої недоліки.
15. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.
16. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.
17. Мій внутрішній голос рідко підказує мені те, з чим би я зрештою погодився.
18. Багато моїх знайомих не сприймають мене серйозно.
19. Бувало, і не раз, що я сам сильно ненавидів себе.
20. Мені дуже заважає нестача волі, енергії та цілеспрямованості.
21. У моєму житті виникали такі обставини, коли я йшов на угоду з власною совістю.
22. Іноді я сам себе погано розумію.
23. Часом мені буває дуже болісно спілкуватися із самим собою.
24. Думаю, що без великих зусиль міг би знайти спільну мову з будь-якою розумною та знаючою людиною.
25. Якщо я і ставлюся до когось-небудь з докором, то насамперед до самого себе.
26. Іноді я сумніваюсь, чи можна любити мене по-справжньому.
27. Часто мої суперечки із самим собою обриваються думкою, що все одно вийде не так, як я вирішив.
28. Моє ставлення до самого себе можна назвати дружнім.
29. Навряд чи знайдуться люди, яким я не до душі.
30. Часто я не без сарказму жартую над собою.
31. Якби моє друге «Я» існувало, то для мене це був би найнудніший партнер по спілкуванню.
32. Я вважаю, що я достатньо склався як особистість і тому не витрачаю багато сили на те, щоб у чомусь стати іншим.
33. Загалом мене влаштовує те, який я є.
34. На жаль, дуже багато не розділяють моїх поглядів на життя.
35. Загалом я можу сказати, що поважаю себе.
36. Я думаю, що маю надійного і розумного порадника в самому собі.
37. Я досить часто дратуюсь від самого себе.
38. Я часто, але досить безуспішно, намагаюсь у собі щось змінити.

39. Я думаю, що моя особистість значно цікавіша і багатша, ніж це може видатися на перший погляд.
40. Мої достоїнства загалом переважають над моїми недоліками.
41. Я рідко залишаюсь незрозумілим у найважливішому для мене.
42. Думаю, що інші загалом оцінюють мене досить високо.
43. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх рук.
44. Якщо я сперечаюсь із собою, то завжди впевнений, що знайду єдине правильне рішення.
45. Коли зі мною трапляються неприємності, зазвичай, я кажу: «Так тобі і треба».
46. Я не вважаю, що достатньо духовно цікавий для того, щоб бути привабливим для багатьох людей.
47. У мене часто виникають сумніви, чи такий я насправді, яким себе уявляю.
48. Я не здатен зрадити навіть подумки.
49. Частіше за все я думаю про себе з дружньою іронією.
50. Мені здається, що мало хто може подумати про мене погано.
51. Я впевнений, що на мене можна покластися в найвідповідальніших справах.
52. Я можу сказати, що загалом я контролюю свою долю.
53. Я ніколи не видаю думки, які мені сподобались, за свої.
54. Яким би я не видавався оточуючим, я знаю, що в глибині душі я кращий, ніж більшість інших.
55. Я хотів би залишитися таким, який я є.
56. Я завжди радий критиці на мою адресу, якщо вона обґрунтована і справедлива.
57. Мені здається, що якби таких людей як я було більше, то життя змінилося б на краще.
58. Моя думка має достатню вагу в очах оточуючих.
59. Щось заважає мені зрозуміти себе по-справжньому.
60. У мені є чимало такого, що навряд чи викликає симпатію.
61. У складних обставинах я, зазвичай, не чекаю, доки проблеми будуть вирішені самі.
62. Іноді я намагаюсь видати себе не за того, хто я є.
63. Бути поблажливим до власних слабостей цілком природно.
64. Я впевнився, що глибоке проникнення в себе – малоприємне та досить ризиковане заняття.
65. Я ніколи не дратуюсь і не злюсь без особливих на те причин.
66. У мене бували такі моменти, коли я розумів, що мене є за що зневажати.
67. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що зі мною відбувається.
68. Саме багатство та глибина мого внутрішнього світу і визначають мою цінність як особистості.
69. Тривалі суперечки із собою частіше залишають гіркий осад у моїй душі, ніж приносять полегшення.
70. Думаю, що спілкування зі мною приносить людям відверте задоволення.
71. Якщо говорити відверто, іноді я буваю дуже неприємним.
72. Можна сказати, що я собі подобаюсь.
73. Я – людина надійна.
74. Здійснення мої бажань мало залежить від везіння.
75. Моє внутрішнє «Я» завжди мені цікаве.
76. Мені дуже просто переконати себе не засмучуватися через дрібниці.
77. Близьким людям притаманно мене недооцінювати.
78. У мене в житті часто бувають хвилини, коли я сам собі огидний.
79. Мені здається, що я все-таки не вмю сердитися на себе по-справжньому.
80. Я переконався, що в серйозних справах на мене краще не розраховувати.
81. Іноді мені здається, що я якийсь дивний.
82. Я не схильний пасувати перед труднощами.
83. Моє власне «Я» не видається мені чимось вартим уваги.
84. Мені здається, що глибоко обдумуючи свої внутрішні проблеми, я навчився значно краще себе розуміти.
85. Навряд чи я викликаю симпатію в більшості моїх знайомих.
86. Мені траплялось робити такі вчинки, яким навряд чи можна знайти виправдання.
87. Десь у глибині душі я вважаю себе слабаком.

88. Якщо я відверто і звинувачую себе в чомусь, то, зазвичай, викривального запалу вистачає ненадовго.
89. Мій характер, яким би він не був, цілком мене влаштовує.
90. Я цілком чітко уявляю собі, що чекає мене попереду.
91. Іноді мені буває досить складно знайти спільну мову зі своїм внутрішнім "Я".
92. Мої думки про себе найчастіше зводяться до звинувачень на власну адресу.
93. Я не хотів би значно змінюватися навіть на краще, тому що кожна зміна – це втрата якоїсь дорогої часточки самого себе.
94. У результаті моїх дій досить часто виходить зовсім не те, на що я розраховував.
95. Навряд чи в мені є щось, чого б я не знав.
96. Мені ще багато чого не вистачає, щоб з упевненістю сказати собі: "Так, я цілком зріла особистість".
97. У мені цілком мирно вживаються як мої достоїнства, так і мої недоліки.
98. Іноді я надаю "безкорисну" допомогу людям лише для того, щоб краще виглядати у власних очах.
99. Мені досить часто і безуспішно доводиться виправдовуватися перед самим собою.
100.   Ті, хто мене не любить, просто не знають, яка я людина.
101.   Переконати себе в чомусь для мене нескладно.
102.   Я не відчуваю нестачі в близьких та розуміючих мене людях.
103.   Мені здається, що мало хто поважає мене по-справжньому.
104.   Якщо не бути дріб'язковим, то загалом мені себе немає в чому дорікнути.
105.   Я сам створив себе таким, який я є.
106.   Думка інших про мене цілком співпадає з моєю власною.
107.   Я сам хотів багато в чому себе переробити.
108.   До мене ставляться так, як я того заслуговую.
109.   Думаю, що моя доля все-одно складеться не так, як мені хотілося тепер.
110.   Упевнений, що в житті я на своєму місці.

Обробка та аналіз результатів:

Проводиться підрахунок «сирих балів» шкальних значень згідно ключа. При співпаданні з ключем нараховується 1 бал, при неспівпадання – 0 балів.

Ключ:

Відвертість:	«+»: 1, 3, 9, 48, 53, 56, 65. «-»: 21, 62, 86, 98.
Самовпевненість:	«+»: 7, 24, 30, 35, 36, 51, 52, 58, 61, 78, 82. «-»: 20, 80, 103.
Самоконтроль:	«+»: 43, 44, 45, 74, 76, 84, 90, 105, 106, 108, 110. «-»: 109.
Дзеркальне «Я»:	«+»: 2, 5, 29, 41, 42, 50, 102. «-»: 13, 18, 34, 85.
Самоцінність:	«+»: 8, 16, 39, 54, 57, 68, 70, 75, 100. «-»: 15, 26, 31, 46, 83.
Самоприв'язаність:	«+»: 6, 32, 33, 55, 89, 95, 101, 104. «-»: 96, 107.
Самоприйняття:	«+»: 10, 12, 17, 28, 40, 49, 63, 72, 77, 79, 88, 97. «-»: -
Конфліктність:	«+»: 4, 11, 22, 23, 27, 38, 47, 59, 64, 67, 69, 81, 91, 94, 99. «-»: -
Самозвинувачення:	«+»: 14, 19, 25, 37, 60, 66, 71, 78, 87, 92. «-»: -

Ступені шкали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	0	0	1	2-3	4-5	6-7	8	9	10	11
2	0-1	2	3-4	5-6	7-9	10	11-12	13	13	14
3	0-1	2	3	4-5	6	7	8	9-10	11	12
4	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	11
5	0-1	2	3	4-5	6-7	8	9-10	11	12	13-14
6	0-1	2	3-4	5-6	6-7	8	9	10	11	12
7	0	1	2-3	4-5	6	7-8	7-8	9	10	11
8	0	0	1-2	3-4	5-7	8-9	11-12	13	14	15
9	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	10

Самоставлення – це певне стійке почуття на адресу власного «Я», що містить ряд специфічних модальностей (вимірів), що відрізняються як за емоційним тоном, переживанням, так і за семантичним змістом відповідного ставлення до себе.

Шкала 1 – внутрішня чесність – «Відкритість» - пов'язана з такими аспектами образу «Я», самоставлення, поведінки, які, будучи значимими для особистості, складно допускаються до усвідомлення.

Низькі значення шкали говорять про глибоку усвідомленість «Я», підвищену рефлексивність та критичність, здатність не приховувати від себе та інших значиму неприємну інформацію.

Крайньо низькі значення можуть свідчити про самовідкритість, що іноді межує з цинізмом.

Високі значення свідчать про закритість, нездатність або небажання усвідомлювати та видавати значиму інформацію про себе, у крайньому вираженні – про пряму брехню та фальсифікацію результатів до соціально бажаних відповідей.

Шкала 2 - «Самовпевненість» - уявлення про себе як про самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, якій є за що себе поважати.

Низькі значення шкали свідчать про незадоволеність собою та своїми можливостями, про сумнів у здатності викликати повагу.

Високі значення шкали відповідають високій думці про себе, самовпевненості, відсутності внутрішньої напруженості.

Шкала 3 - «Самокерівництво» - уявлення про те, що основним джерелом активності та результатів, що стосуються як діяльності, так і власної особистості суб'єкта, є він сам.

Людина з *високим балом* за шкалою виразно переживає власне «Я» як внутрішній стержень, що інтегрує її особистість і життєдіяльність, вважає, що її доля знаходиться в її власних руках, і відчуває почуття обґрунтованості і послідовності своїх внутрішніх спонукань та цілей.

Низькі бали свідчать про віру суб'єкта та підвладність його «Я» часовим обставинам, про нездатність протистояти долі, погану саморегуляцію, розмитий локус «Я», відсутність тенденції шукати причини вчинків та результатів у собі самому.

Шкала 4 – відображене самоствавлення - «Дзеркальне «Я»» - очікуване ставлення до себе з боку інших людей.

Високі значення шкали відповідають уявленню суб'єкта про те, що його особистість, характер та діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння.

Низькі значення шкали свідчать про очікування протилежних почуттів від узагальненого іншого.

Шкала 5 - «Самоцінність» - відображає емоційну оцінку себе, свого «Я» за внутрішніми інтимними критеріями любові, духовності, багатства внутрішнього світу.

Високі оцінки за шкалою відображають зацікавленість у власному «Я», любов до себе, відчуття цінності власної особистості та одночасно передбачувану цінність свого «Я» для інших.

Низькі значення шкали характеризують недолік свого *духовного* «Я», сумніви в цінності власної особистості, відстороненість, що межує з байдужістю до свого «Я», втрату інтересу до свого внутрішнього світу.

Шкала 6 - «Самоприйняття».

Високий полюс відповідає дружньому ставленню до себе, згоді із самим собою, схваленню своїх планів та бажань, емоційному, безумовному прийняттю себе таким, який ти є, нехай навіть з деякими недоліками.

Низький полюс свідчить про відсутність перерахованих якостей – недостатність самоприйняття, що є важливим симптомом дезадаптації.

Шкала 7 - «Самоприв'язаність».

Високі значення шкали говорять про ригідність «Я-концепції», прив'язаність, небажання змінюватися на фоні загального позитивного ставлення до себе. Ці переживання часто супроводжуються прив'язаністю до неадекватного «Я»-образу. В останньому випадку тенденції до збереження такого образу – один із захисних механізмів самосвідомості.

Низькі значення свідчать про протилежні тенденції: бажання щось у собі змінити, потяг до відповідності з ідеальним уявленням про себе, незадоволеність собою.

Шкала 8 – внутрішня конфліктність.

Високі значення свідчать про наявність внутрішніх конфліктів, сумнівів, непогодження із собою, тривожно-депресивних станів, що супроводжуються переживанням почуття провини. *Помірне підвищення* за шкалою свідчить про підвищену рефлексію, глибоке проникнення в себе, усвідомлення своїх труднощів, адекватний образ «Я» та відсутність витіснення.

Крайньо низькі значення шкали свідчать про заперечення проблем, закритість, поверхову самовдоволеність.

Шкала 9 - «Самозвинувачення».

Високі значення свідчать про самозвинувачення, готовність поставити собі в провину свої промахи та невдачі, власні недоліки. Шкала є індикатором відсутності симпатії, що супроводжується негативними емоціями на свою адресу, навіть незважаючи на високу самооцінку якостей та досягнень.

Шкали об'єднані в **три** незалежні та добре інтерпретовані фактори:

1-ий фактор – Самоповага: шкали 1, 2, 3, 4. Відображає оцінку власного «Я» щодо соціально-нормативних критеріїв модальності.

2-ий фактор – Аутосимпатія: шкали 5, 6, 7. Відображає емоційне ставлення суб'єкта до свого «Я».

3-ій фактор – Самоприниження: шкали 8, 9. Відображає негативне самоствавлення.

**Протокол включеного спостереження та план індивідуальної бесіди з представниками ЗЗСО
для перевірки їхньої обізнаності щодо соціально-педагогічної профілактики схильності
старшокласників до залежності від ВСМ**

**Протокол
включеного спостереження**

_____ (назва закладу освіти)

Дата: _____.

Клас навчання: _____.

Прізвище, ім'я, по батькові школяра: _____

Вид заняття/заходу/ситуація з повсякденного життя: _____

Зміст проведеної роботи: _____

рівень активності, працездатності на уроці/занятті/заході: _____

особливості уваги здобувачів освіти (зосередженість, розподіл, переключення): _____

рівень взаємодії з однолітками на занятті/заході/в повсякденному житті: _____

основні емоції при взаємодії/спілкуванні з однокласниками/друзями/вчителями: _____

рівень самоорганізації/успішність/зайнятість у позаурочний час: _____

стиль поведінки з однокласниками/педагогічними працівниками: _____

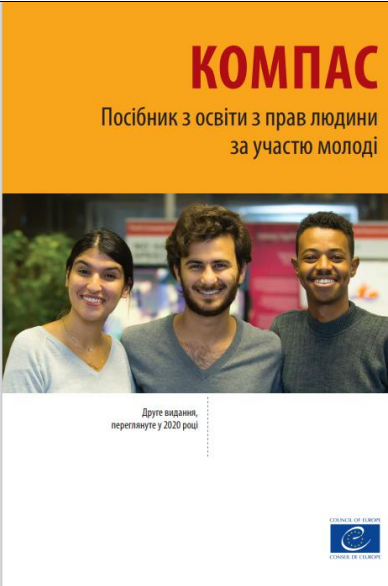

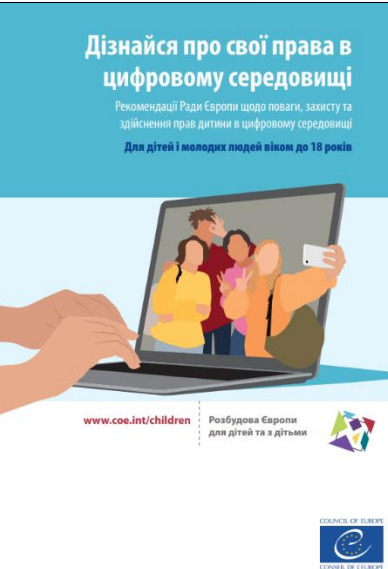
активність стосовно трансляції власної ідентичності в кіберпросторі (ВСМ, ігри, блоги): _____

Висновки та рекомендації: _____

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Список рекомендованих видань за темою дослідження для підвищення обізнаності соціальних суб'єктів внутрішнього та зовнішнього (реального й віртуального) середовищ

	<p>Посібник для вчителів the Web We Want (Інтернет, який ми хочемо)</p> <p>Цей посібник допомагає вчителям інтегрувати питання, пов'язані з онлайн-активністю молоді, у навчальні програми за допомогою інтерактивних планів уроків та робочих аркушів, що посиляються на національні рамки компетентностей. Для зручності використання, теми та цілі кожного заходу представлені в докладному покажчику.</p>
	<p>Посібник для підлітків the Web We Want (Інтернет, який ми хочемо)</p> <p>На всіх сторінках цього посібника підлітки можуть перевірити свої навички, дізнатися більше про свої права в онлайн-світі, створити поради й інструменти і поділитися ними з молодими людьми з усього світу; дізнатися, що думають однолітки про певну діяльність в Інтернеті та про те, що саме вони хочуть від Інтернету отримати.</p>
<p align="center">Центр краиногo Інтернету</p> <p align="center">Методичні рекомендації до використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти навчально-методичного посібника та робочого зошита „Інтернет, який ми хочемо” (the Web We Want)</p> 	<p>Методичні рекомендації до використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти навчально-методичного посібника та робочого зошита „Інтернет, який ми хочемо” (the Web We Want).</p>

	<p>КОМПАС : посібник з освіти з прав людини за участю молоді.</p>
	<p>Рекомендації для батьків щодо режиму використання Інтернету та мобільних пристроїв, небезпеки кібербулінгу й ігрової залежності, необхідності встановлення довірливих відвертих стосунків з дітьми. Окремо наголошено на унікальних можливостях сучасного світу, які слід раціонально використовувати аби не узалежнитися від пристроїв та гаджетів.</p>
	<p>Ця публікація містить адаптовану версію Рекомендації СМ/ Rec(2018)7 Комітету міністрів державам членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі.</p> <p>Щоб дізнатися більше про заходи Ради Європи у сфері прав дітей, див. сторінку за посиланням URL: www.coe.int/children</p>

<p>Інститут психології ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України "Київстар" - національний лідер телекомунікації</p> <p>ДІТИ В ІНТЕРНЕТІ: ЯК НАВЧИТИ БЕЗПЕЦІ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ</p> <p>ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ</p> <p>З думкою про Вас </p>	<p>У посібнику розкрито можливості сучасних інформаційних технологій – інтернету, мобільного зв'язку та висвітлено способи безпечної поведінки дитини у віртуальному просторі, що убезпечать від негативного впливу на її психічне і фізичне здоров'я.</p>
<p>Міжнародний союз електрозв'язку</p> <p>Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для індустрій</p> <p>2020</p> 	<p>Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для індустрій.</p>
<p>Міжнародний союз електрозв'язку</p> <p>Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для батьків та освітян</p> <p>2020</p> 	<p>Рекомендації для батьків та освітян щодо захисту дитини в цифровому середовищі.</p>

<p style="text-align: right;">Міжнародний союз електрозв'язку</p> <p>Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади</p> <p>2020</p> 	<p>Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади.</p>
<p>Google KeepSafe</p> <p>МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ</p> <p>Обачність Пильність Захист Ввічливість Сміливість</p> <p style="text-align: right;">Посібник із цифрового громадянства й безпеки</p>	<p>Цей посібник містить матеріали та методики, необхідні для викладання основ безпеки в Інтернеті. Плани уроків призначені для учнів початкової школи та зосереджені на ключових принципах мережевого етикету й безпеки. Вони допоможуть учителям виховати в дітях обережність і відповідальність під час роботи в Інтернеті.</p>
 <p>Микола Махній МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО КІБЕРПСИХОЛОГІЧНИЙ ПУТІВНИК</p> <p style="text-align: right;">Academia.edu • 2018</p>	<p>Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник / М.Махній. Київ: Academia.edu, 2018. 176 с.</p> <p>Посилання на посібник URL: https://issuu.com/98125/docs/makhnii_network_society</p>

Мультимедійні матеріали для інтерактивних лекцій, прес-конференцій, бесід-зустрічей з представниками внутрішнього та зовнішнього (реального та віртуального) середовища.

Актуалізація проблеми, організація та координація спільної соціально-педагогічної діяльності з потенційними суб'єктами профілактики.

Слайд 1:

**„Я-РЕАЛЬНЕ” ТА „Я-ВІРТУАЛЬНЕ” ЯК СКЛАДОВІ
„Я-СОЦІАЛЬНОГО” ПРЕДСТАВНИКІВ
КІБЕРПОКОЛІННЯ**

Слайд 2:

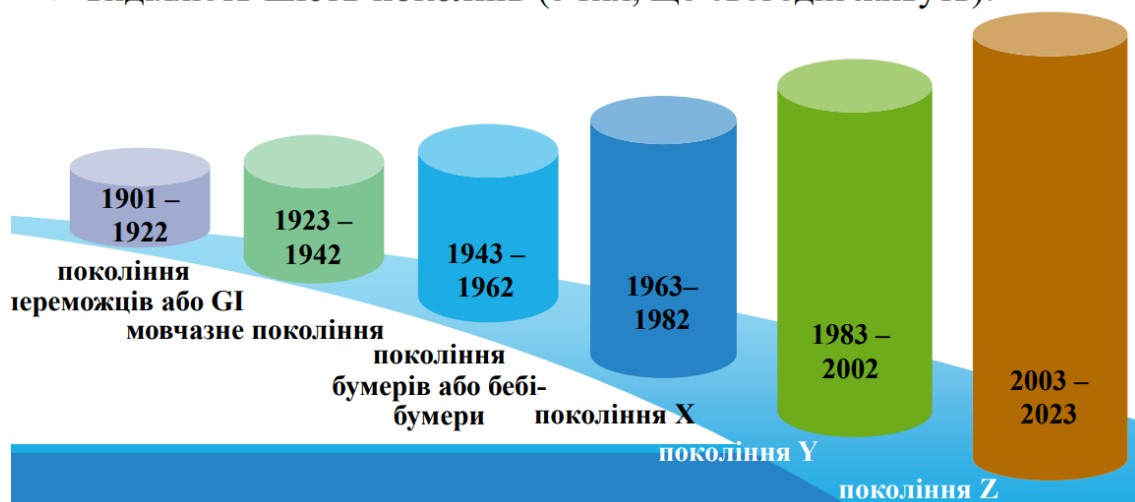

- „Покоління Z”,
- „цифрове покоління”,
- „діти технологій”,
- „покоління великого пальця” (від англ. „thumb generation”),
- „кіберпокоління”...

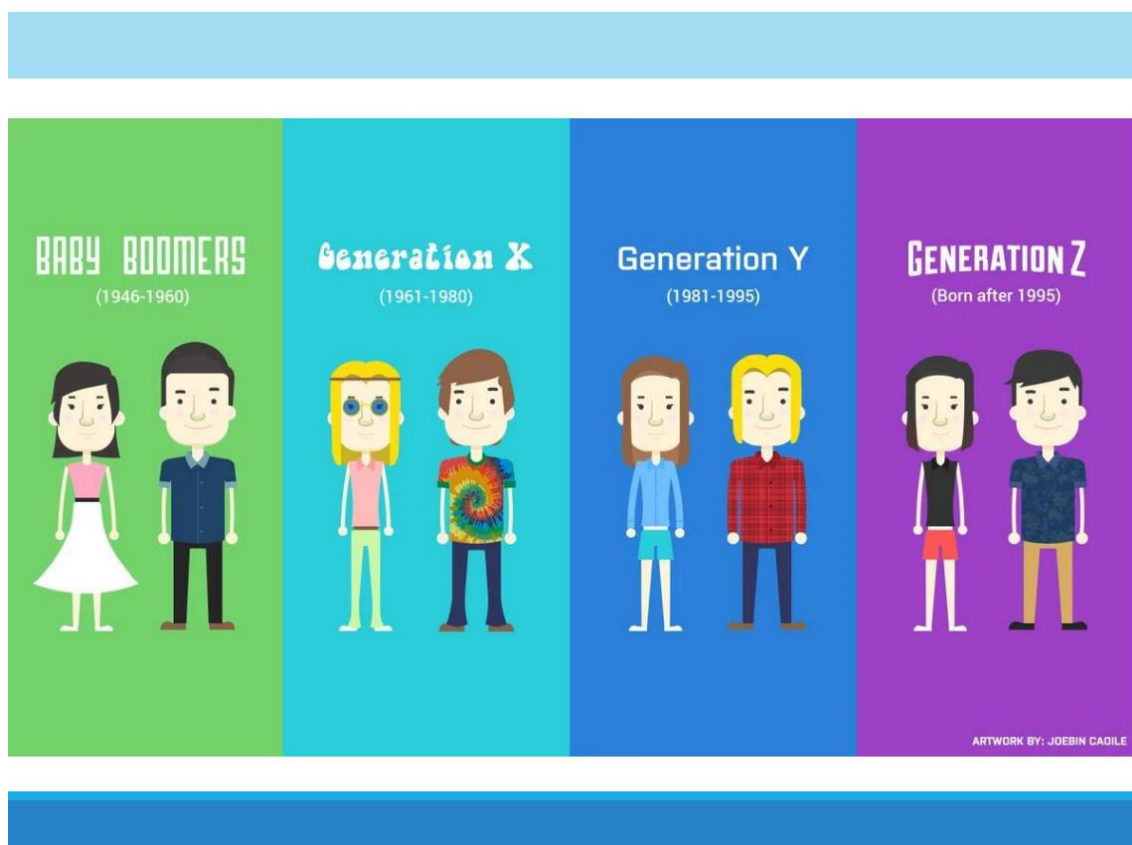
Слайд 3:

«Теорія поколінь» від 1991 року Нейла Хоува та Вільяма Штрауса

- в основі моделі закладені цінності людей і їх схожість;
- група людей, народжених у певний віковий період;
- виділяють **шість поколінь** (з тих, що сьогодні живуть):

Слайд 4:

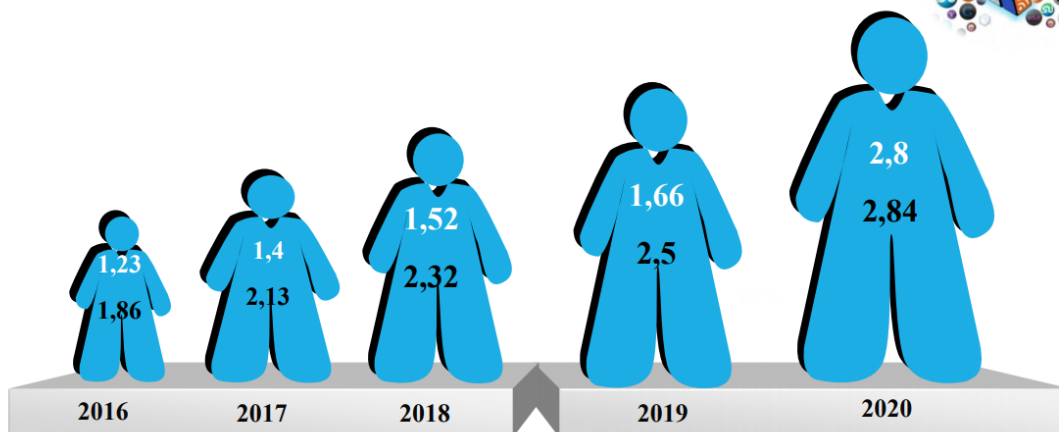
Слайд 5:

Слайд 6:

ВІРТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА

- суспільна кіберструктура, побудована користувачами, які зареєстровані в інтерактивному багатокористувацькому Інтернет-сервісі.

* Кількісні показники активних користувачів мережі Фейсбук згідно даним з офіційного сайту статистики (млрд.)

Слайд 7:

ВІРТУАЛЬНІ СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ

Позитивні риси

- зразки поведінки;
- мультикультурний медіаконтент;
- мобільна інтерактивна комунікація;
- свобода самореалізації;
- відчуття спільності в рамках країни, регіону, світу;
- нівелювання індивідуального відчуття соціальної самотності, ізольованості, відчуженості;
- різноманітність та оперативність інформації;
- можливість розвитку емпатії.

Негативні риси

- безособовість віртуального соціального партнера;
- соціальна активність негативного спрямування;
- нереальні образи життєвих стандартів та ідеалів;
- успіх без затрат;
- викривлене уявлення про ідеальну зовнішність та образ життя;
- популяризація асоціальних та епатажних образів та персоналій.

Слайд 10:

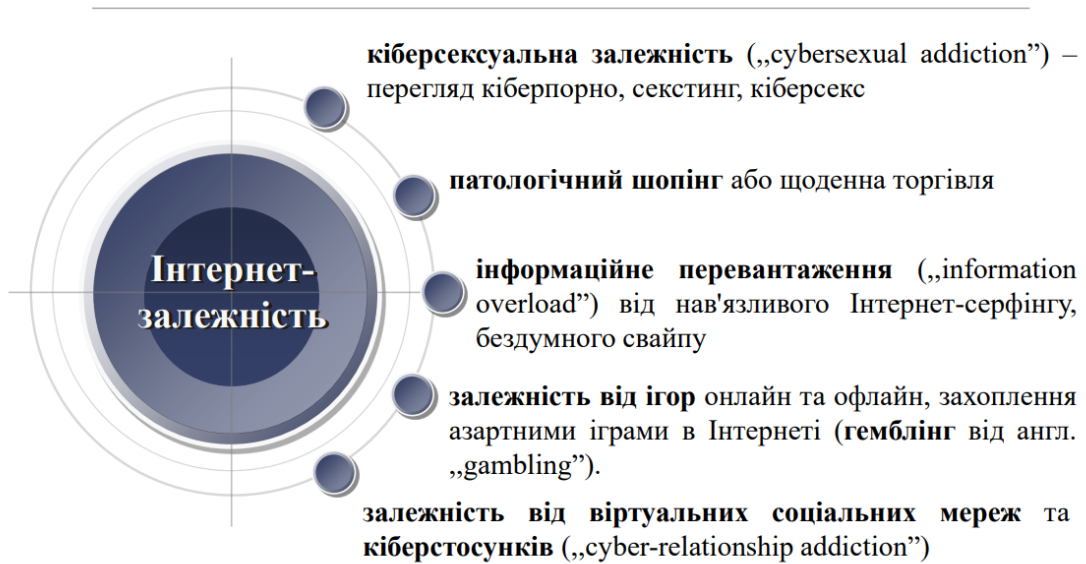
Слайд 11:

Слайд 12:

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ

- нав'язлива потреба соціального суб'єкта здійснювати віртуальні дії для реалізації та/або компенсації реальних соціальних проблем

Слайд 13:

❖ не витрачайте власний час, проживаючи чуже життя;

❖ не потрапляйте в пастку догми - це життя з результатами мислення інших людей;

❖ не дозволяйте шуму чужої думки заглушати ваш власний внутрішній голос;

❖ довіряйте та слідуйте за власним серцем та інтуїцією...

ЧЕЛЕНДЖ

#15СТОРІНОКЩОДНЯ

У СТОЛІТТЯ КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ РОЛЬ КНИГИ ПОМІТНО ПОСТУПИЛАСЯ МІСЦЕМ ВСІЛЯКИМ НОВОМОДНИМ ҐАДЖЕТАМ. СМАРТФОНИ, ПЛАНШЕТИ, ЛЕПТОПИ ІЗ ДОСТУПОМ ДО ІНТЕРНЕТУ ДОЗВОЛЯЮТЬ ОПЕРАТИВНО ЗНАЙТИ СТИСЛІ ФАКТИ, КОРОТКІ СТАТТІ ТА ГОТОВІ ДУМКИ, А ДОБРА СТАРА КНИГА СУМУЄ НА КНИЖКОВІЙ ПОЛИЦІ.

МИ НЕ ПРАГНЕМО ВІДЛУЧИТИ ВАС ВІД ВАШИХ "ТЕХНОУЛЮБЛЕНЦІВ", ОДНАК ХОЧЕМО "ЗАРАЗИТИ" НОВОЮ КОРИСНОЮ ЗВИЧКОЮ - ЧИТАННЯМ.

Переваги читання щодня:

- поліпшення концентрації уваги
- розвиток аналітичних вмінь
- розумова стимуляція
- розвиток словникового запасу...

ПОЧИНАЄМО ЧИТАТИ З ПЕРШОЇ КНИГИ У СПИСКУ НА ДРУГІЙ СТОРІНЦІ

ОБОВ'ЯЗКОВО ДО ПРОЧИТАННЯ!

ТВОРИ ФУТУРИСТИЧНОГО
СПРЯМУВАННЯ, ОПОВІДАННЯ
ПРО ДОПОВНЕНУ РЕАЛЬНІСТЬ
ТА КНИГИ-АНТИУТОПІЇ:

- Дж. Орвелл „1984” (1948)
- Р. Бредбері „Марсіанські хроніки” (1951) та „451 градус за Фаренгейтом” (1953)
- С. Лем „Повернення з зірок” (1961)
- А. Азімов „Я, робот” (1950) та „Двухсотлітня людина” (1976)
- В. Гібсон „Спалення Храма” (1982) та „Нейромант” (1984)
- М. Хейм „Метафізика віртуальної реальності” (1993)

→ читаємо щодня
→ обмірковуємо прочитане
→ публікуємо свої враження в
Instagram з хештегом
#15сторінокщодня

Результати онлайн-опитування

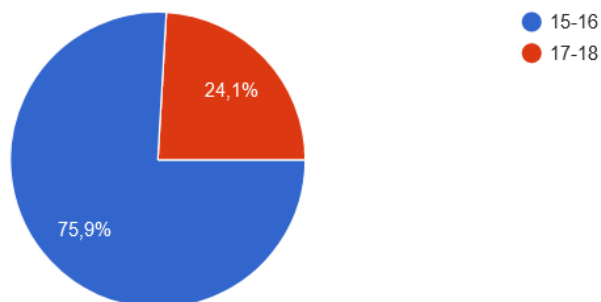
„Місце віртуальних соціальних мереж у Вашому житті”

Посилання на онлайн гугл-форму URL: <https://forms.gle/xdfCitMyg3ZuGjup7>

Відповіді на анкетні данні опитувальника:

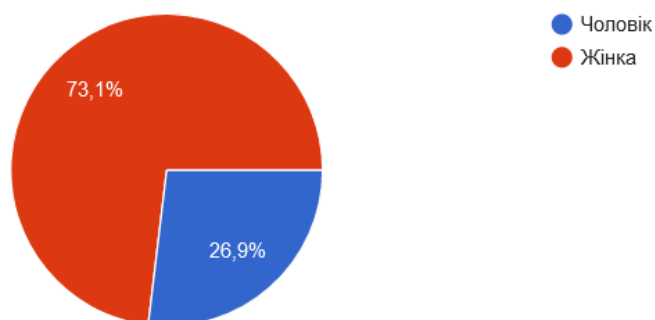
Ваш вік

461 відповідь

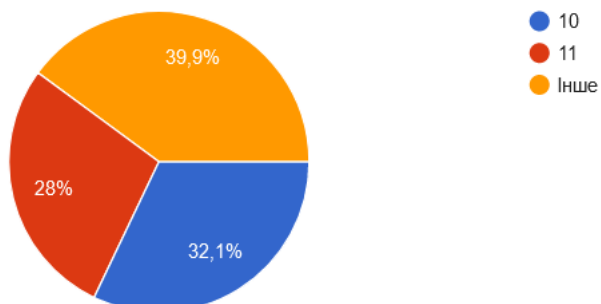
Стать

461 відповідь

В якому класі навчаєтесь?

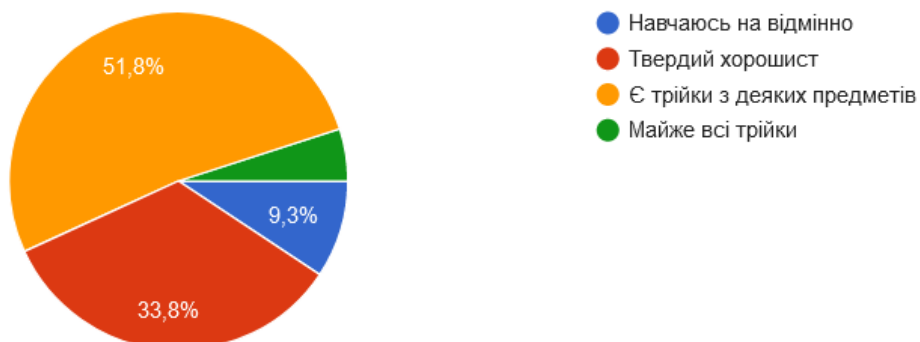
461 відповідь

Відповіді на питання опитувальника:

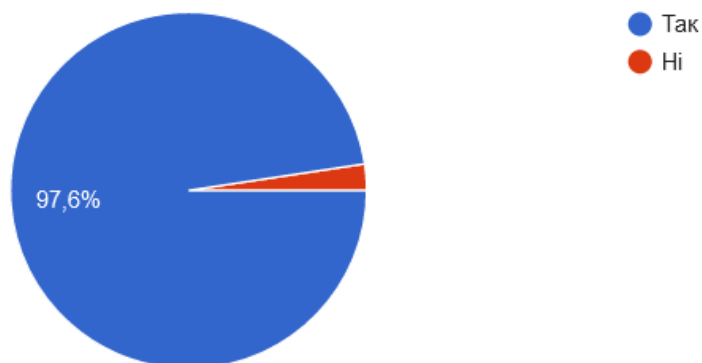
1. Яка Ваша успішність у школі?

461 відповідь

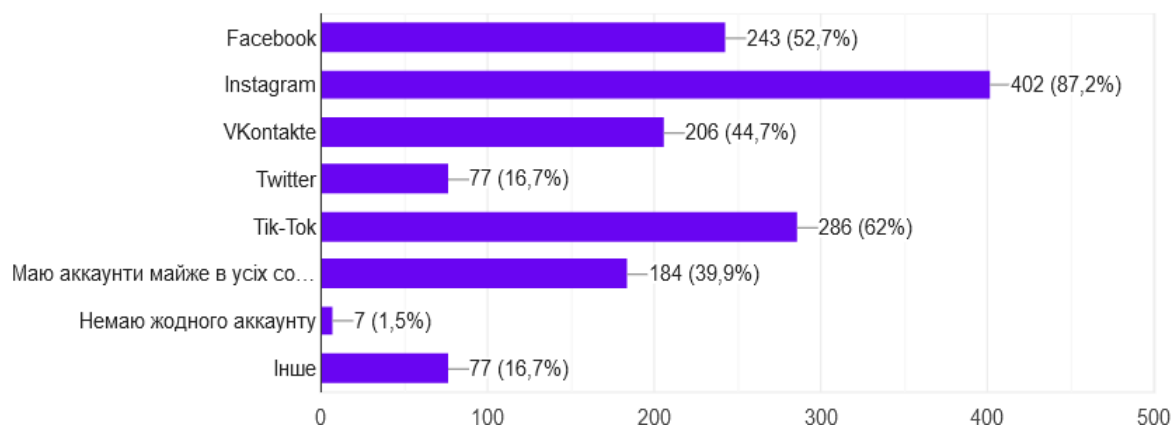
2. Чи зареєстровані Ви в соціальних мережах?

461 відповідь

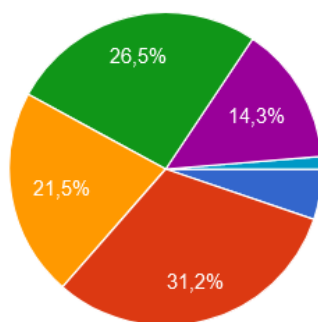
3. В якій соціальній мережі Ви зареєстровані? (можна вибрати кілька варіантів зі списку)

461 відповідь

4. Яку кількість часу Ви проводите в соціальних мережах?

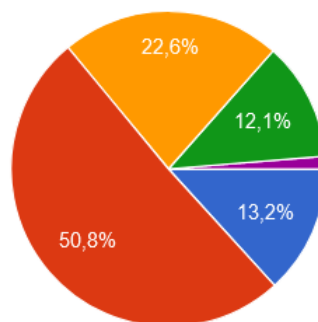
461 відповідь

- Заходжу в соціальні мережі кілька разів на тиждень та проводжу там 15-20 хв...
- Заходжу в соціальні мережі щодня по кілька разів та проводжу там 10-15 х...
- Заходжу в соціальні мережі 1-2 рази на день, але можу там провести 2-3 год...
- Майже весь час онлайн (5-6 годин на день) щодня
- Важко відповісти
- Не зареєстрований (-а) в соціальних...

5. Чи перевіряєте Ви стрічку новин під час сніданку/обіду/вечері?

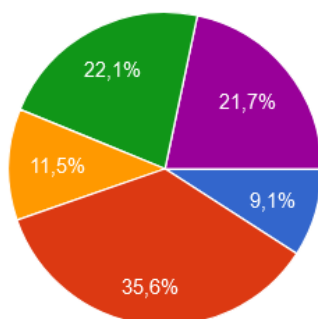
461 відповідь

- Ні, це незручно
- Іноді, якщо їм на самоті
- Тільки якщо трапилося щось важливе і я хочу почитати подробиці
- Перед, під час та після їжі - інакше як всі дізнаються, що у мене сьогодні на сніданок/обід/вечерю, або ж я можу пропустити якусь новину
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах

6. Чи відкриваєте Ви соціальні мережі, перебуваючи на уроці?

461 відповідь

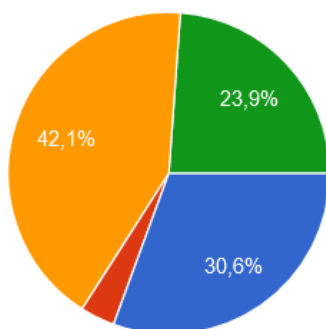

- Постійно там сиджу - раптом пропущу щось важливе?
- Тільки якщо це потрібно для навчання
- В мене немає на це часу
- Хотілося б, та тільки ось вчителі забороняють використовувати телефони на уроках
- В мене не виникає такої потреби на уроці

7. Чи перевіряєте Ви свій телефон на вечірці/в гостях/з друзями/на концерті тощо?

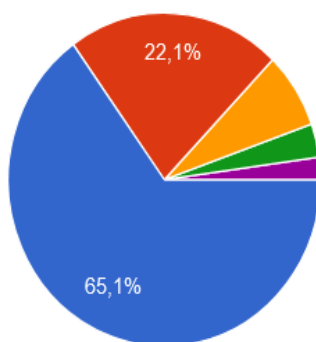
461 відповідь

- Ні, я згадую про телефон, якщо хтось подзвонить
- Я буду вести пряму трансляцію події на своїй сторінці у соціальній мережі
- Обов'язково сфотографую на пам'ять кілька моментів та виставлю в сторіз/опублікую пост
- Інше

8. Як часто Ви робите селфі та публікуєте їх в соціальних мережах?

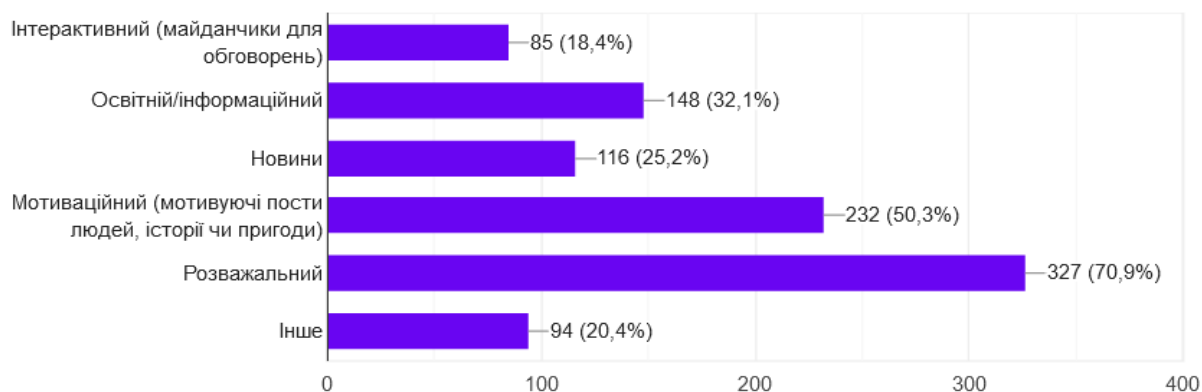
461 відповідь

- Іноді, якщо хочу сфотографуватися на тлі чогось особливого
- Селфі - це дурість, я в соцмережах себе не оприлюднюю
- Декілька разів на день
- Постійно
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах

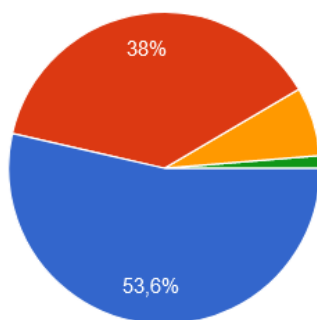
9. Який контент в Інтернеті Вас найбільше приваблює?

461 відповідь

10. Де Вам найбільшою мірою зручно/приємно спілкуватися - в реальному житті чи в соціальних мережах?

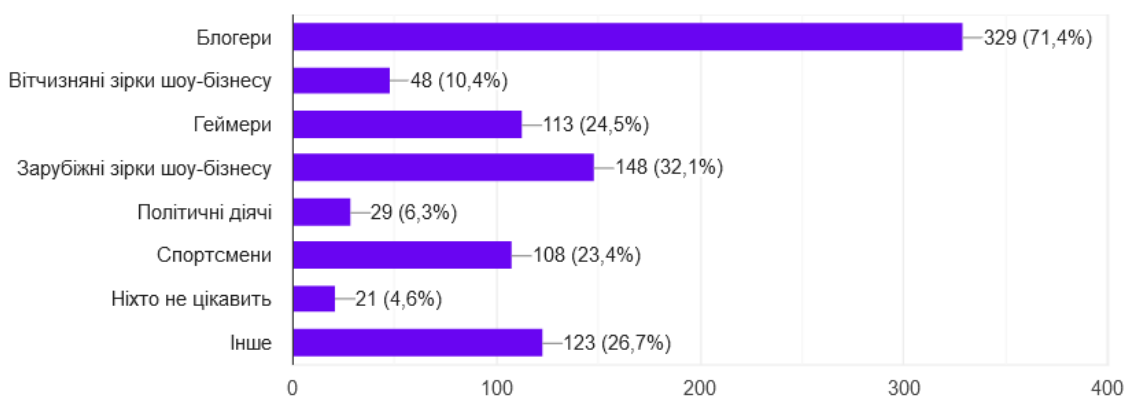
461 відповідь

- Однаково активно спілкуюся в реальному житті та в соціальних мережах
- Надаю перевагу спілкуванню в реальному житті
- Надаю перевагу спілкуванню у віртуальних соціальних мережах
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах і спілкуюся лише в реальному просторі

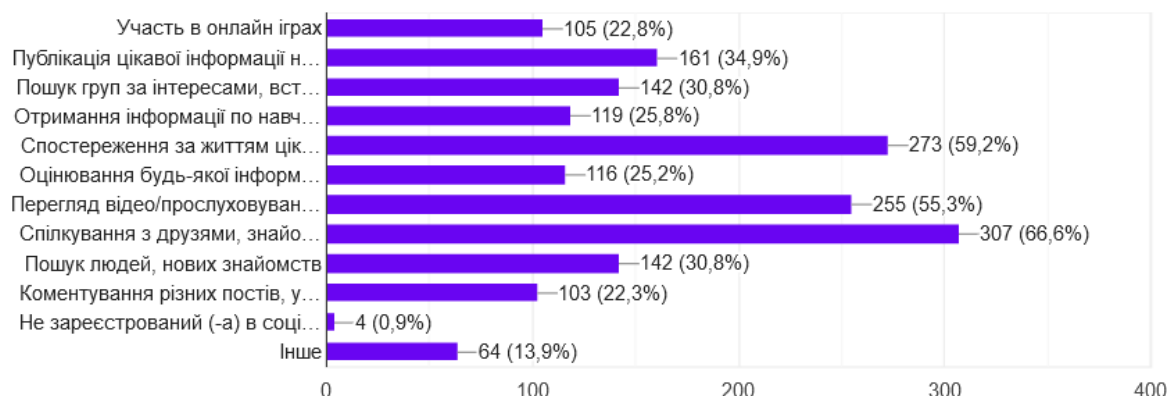
11. Контент яких відомих медійних персон найбільш цікавий для Вас?

461 відповідь

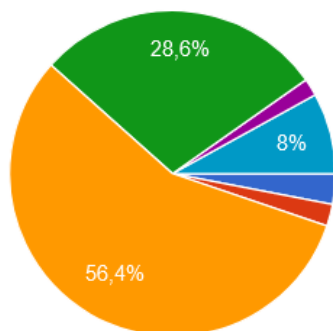
12. Що Вас найбільше цікавить у віртуальних соціальних мережах? (можна вказати кілька видів діяльності)

461 відповідь

13. Які почуття вас охоплюють при перегляді Instagram-стрічки, новин на Фейсбук тощо?

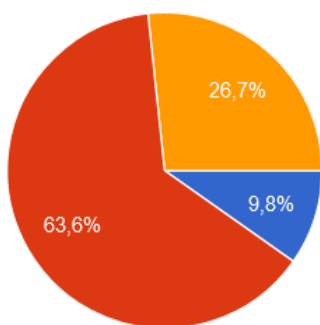
461 відповідь

- Нудьга смертна
- Весь час заздрю чужим досягненням та красивому життю. Чому у мене вс...
- Нічого особливого, але можу порадіти за когось, у кого хороші новини
- Залежить від того, з яким я настроєм в цей самий час
- Не зареєстрован (-а) в соціальних мережах
- Інше

14. Чи заважає Ваша мережева активність навчанню?

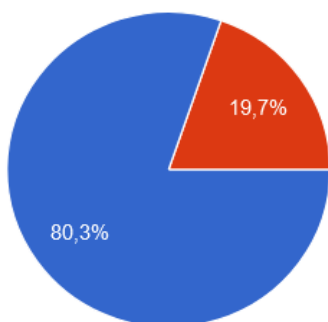
461 відповідь

- Так
- Ні
- Важко відповісти

15. Чи використовуєте Ви соціальні мережі аби дізнатися більше стосовно якоїсь спеціальності/навчання в університеті/виїзду за кордон для здобуття освіти?

461 відповідь

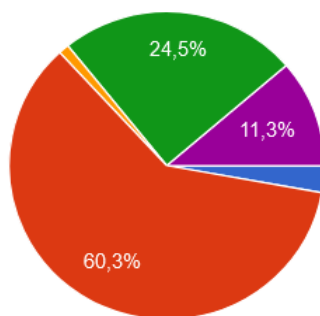

- Так
- Ні

16. Як батьки ставляться до Вашої мережевої активності?

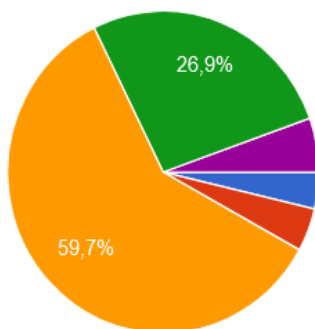
461 відповідь

- Батьки весь час контролюють (перевіряють список контактів, пости, підписки тощо)
- Батьки час від часу цікавляться моїми інтересами у соціальних мережах
- Вони не знають про існування мого акаунту в соціальних мережах
- Батьки не цікавляться моїм віртуальним життям
- Важко відповісти

17. Чи спілкуєтесь Ви зі своїми батьками у соціальних мережах?

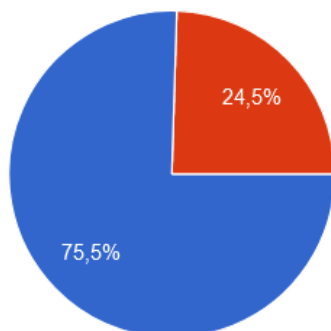
461 відповідь

- Намагаюся уникати «запитів у друзі» від батьків
- В мене створений окремий акаунт спеціально для спілкування з батьками
- Так, ми часто обмінюємося світлинами та коментуємо пости один одного
- У батьків своє віртуальне спілкування, у мене - своє
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах

18. Чи допомагаєте Ви своїм дідусям та бабусям освоїти технічні можливості віртуальних соціальних мереж?

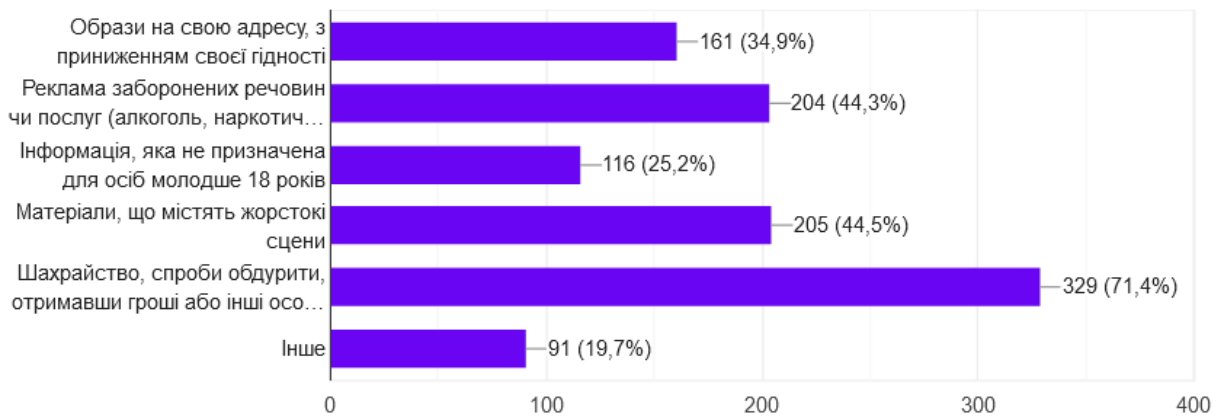
461 відповідь

- Так
- Ні

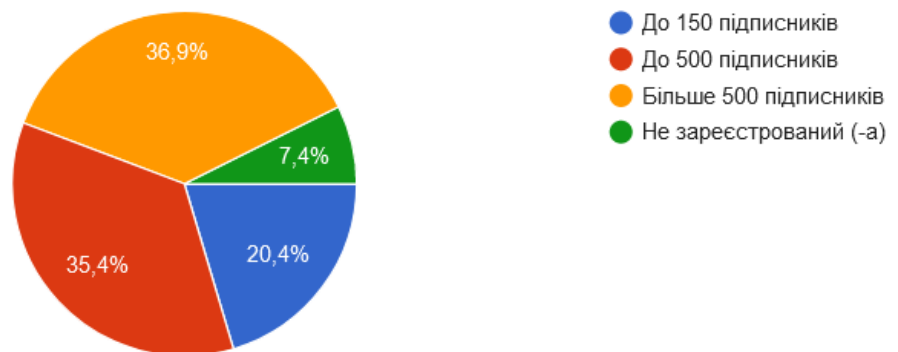
19. Що Вас найбільше дратує в соціальних мережах?

461 відповідь

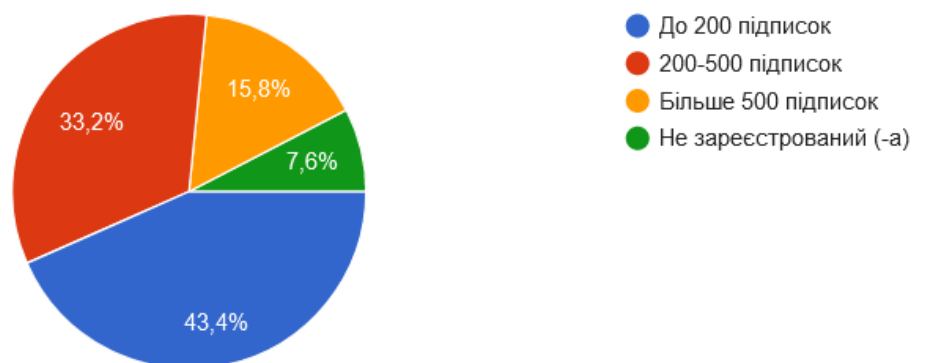
20. Яка кількість підписників у Вас в Instagram?

461 відповідь

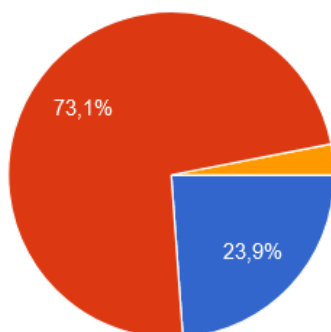
21. Яка кількість підписок у Вас в Instagram?

461 відповідь

22. Яка конфіденційність у Ваших аккаунтів?

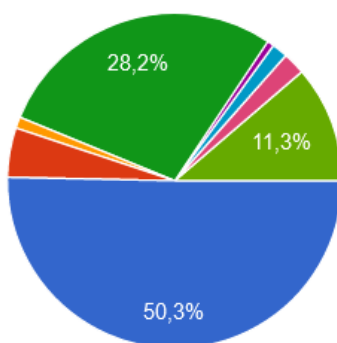
461 відповідь

- Закритий доступ
- Відкритий доступ для всіх
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах

23. Як Ви підписані в Instagram/Facebook/тощо?

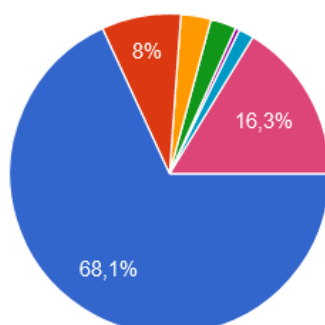
461 відповідь

- Власне ім'я
- Набір літер і чисел
- Ім'я супергероя/персонажа з гри/
- Псевдоніми
- Символи і теги
- Слова з красивим шрифтом
- Не зареєстрований (-а)
- Інше

24. Який у Вас аватар у соціальних мережах?

461 відповідь

- Власне фото
- Смішна картинка
- Кумедні тваринки
- Красивий пейзаж
- Круте авто/мотоцикл тощо
- Не зареєстрований (-а) в соціальних мережах
- Інше

ЖОВТНЯ

25
2021

ДЕНЬ
ЦИФРОВОГО
ДЕТОКСУ

СВІДОМА ВІДМОВА ВІД
ПЕРСОНАЛЬНИХ
ДЕВАЙСІВ ІЗ
ДОСТУПОМ ДО
ІНТЕРНЕТУ

РЕАЛЬНЕ СОЦІАЛЬНЕ
ЖИТТЯ ТА
КОМУНІКАЦІЯ

- **ВСТАНОВИТИ МЕЖІ ТА РЕЖИМ**
- **РОЗПОЧАТИ ТА ЗАКІНЧИТИ СВІЙ ДЕНЬ, НЕ ДИВЛЯЧИСЬ НА ТЕЛЕФОН**
- **КОНТРОЛЬ ЗА КОНТЕНТОМ ТА ДІЯЛЬНІСТЮ**
- **ПЕРЕКЛЮЧЕННЯ УВАГИ**
- **РЕАЛЬНИЙ КОНТАКТ, А НЕ ВІРТУАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ**
- **ВАШ АКАУНТ - ЦЕ ВАШ ОСОБИСТИЙ ПРОСТІР, В ЯКИЙ НЕ ВАРТО ВПУСКАТИ УСІХ**

ДЕНЬ
ЦИФРОВОГО
ДЕТОКСУ

**Примірне положення
про діяльність мультидисциплінарної команди щодо соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж**

1. Загальні положення

1.1. Мультидисциплінарна команда (далі - МК) - є спеціальним формалізованим об'єднанням представників внутрішнього та зовнішнього (реального і віртуального) середовищ ЗЗСО (соціальний педагог та психолог, керівники старших класів, педагогічні працівники, представники адміністрації закладу освіти, фахівці соціальної сфери району, інспектори ювенальної превенції та ін. спеціалісти), що забезпечує організацію та реалізацію соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж.

1.2. Метою діяльності МК є підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності.

1.3. Основна діяльність МК спрямовується на старшокласників з різними рівнями схильності до залежності.

1.4. Безпосереднє управління МК здійснює соціальний педагог школи, як провідний суб'єкт соціально-педагогічної діяльності у ЗЗСО.

1.5. Склад МК із числа представників зовнішнього та внутрішнього (реального і віртуального) соціальних середовищ школи визначається рішенням адміністрації ЗЗСО.

1.6. У своїй діяльності МК підвітна соціальному педагогові та адміністрації ЗЗСО.

1.7. МК керується у своїй діяльності цим Положенням.

2. Завдання МК

2.1. Діяльність МК соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності від віртуальних соціальних мереж включає:

- інформаційну просвіту працівників закладу освіти щодо загроз стихійної кібервзаємодії та віртуальної самореалізації;
- методичне забезпечення педагогічних працівників та інших представників МК необхідними знаннями, формами, методами ін. щодо реалізації профілактики у ЗЗСО;
- вивчення інноваційних форм та методів соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО схильності старшокласників до залежності;
- узяття участі в організації та проведенні заходів для старшокласників з метою зниження рівня їх схильності до залежності;
- звітувати на засіданнях мультидисциплінарної команди.

3. Організація роботи МК

3.1. МК створюється на добровільних засадах.

3.2. Засідання МК проводяться не рідше 1 разу на місяць згідно програми соціально-педагогічної профілактики у ЗЗСО.